

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

4

БЕОГРАД
2020.

**АРХИВ
ЗА
ПРАВНЕ
И
ДРУШТВЕНЕ
НАУКЕ**

4
БЕОГРАД
2020.

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Основао 1906.

ИЗДАЈЕ

Савез Удружења правника Србије и Републике Српске и
Институт за политичке студије
Адреса: Крунска 74, Београд; Светозара Марковића 36, Београд
Телефони: 011/2446-910; 011/3039-380
Е-mail Редакције: arhiv@ips.ac.rs

ISSN 0004-1270 УДК 34 Број 4/2020 Година 115

DOI: <https://doi.org/10.22182/apdn.342019>

Главни и одговорни уредник

проф. др Владан ПЕТРОВ

Заменик главног и одговорног уредника

проф. др Милан ЈОВАНОВИЋ

РЕДАКЦИЈА

проф. др Владан ПЕТРОВ, проф. др Бранко РАКИЋ, проф. др Небојша ШАРКИЋ,
проф. др Милан ЈОВАНОВИЋ, проф. др Сретен ЈУГОВИЋ,
проф. др Вања БАЈОВИЋ, др Владан СТАНКОВИЋ, др Бојан ТУБИЋ,
др Милош СТАНКОВИЋ, др Милош СТАНИЋ, др Драган ТРАИЛОВИЋ

Секретар часописа

Ђорђе Марковић

Технички секретари

Јована Мисаиловић, Богдана Стјепановић

САВЕТ

председник Академије наука и умјетности
Републике Српске (АНУ РС) Рајко КУЗМАНОВИЋ,
академик АНУ РС Мирко ВАСИЉЕВИЋ, академик АНУ РС Витомир ПОПОВИЋ,
проф. др Миодраг ОРЛИЋ, проф. др Драгор ХИБЕР, др Живојин ЂУРИЋ,
проф. др Зоран Томић, проф. др Милан ШКУЛИЋ, др Боса НЕНАДИЋ,
проф. др Саша БОВАН, проф. др Никола МОЈОВИЋ,
проф. др Бранислав РИСТИВОЈЕВИЋ, проф. др Драгана КОЛАРИЋ,
проф. др Бојан МИЛИСАВЉЕВИЋ, Ирена МОЈОВИЋ,
др Јован ЋИРИЋ, др Радослав ГАЋИНОВИЋ, Катарина МАНОЈЛОВИЋ АНДРИЋ,
Јелена ИВАНОВИЋ, проф. др Александар В. ГАЈИЋ, проф. др Дарко СИМОВИЋ

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРОМЕСЕЧНО

Прелом и штампа – Бирограф, Београд

Тираж: 50

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима,
без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца
и не изражавају мишљење уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

Established 1906.

PUBLISHERS

Union of Lawyers Associations of Serbia and Republika Srpska
and Institute for Political Studies
Address: Krunska 74, Beograd; Svetozara Markovića 36, Beograd
Phones: 011/2446-910; 011/3039-380

E-mail: arhiv@ips.ac.rs

ISSN 0004-1270 UDK 34 No 4/2020 Year 115

DOI: <https://doi.org/10.22182/apdn.342019>

Editor in chief

Prof. dr Vladan PETROV

Deputy of editor in chief

Prof. dr Milan JOVANOVIĆ

EDITORIAL BOARD

Prof. dr Vladan PETROV, prof. dr Branko RAKIĆ, prof. dr Nebojša ŠARKIĆ,
prof. dr Milan JOVANOVIĆ, prof. dr Sreten JUGOVIĆ, prof. dr Vanja BAJOVIĆ,
dr Vladan STANKOVIĆ, dr Bojan TUBIĆ, dr Miloš STANKOVIĆ, dr Miloš STANIĆ,
dr Dragan TRAILOVIĆ

Secretary of Editorial board

Đorđe Marković

Technical editors

Jovana Misailović, Bogdana Stjepanović

COUNCIL

President of the Academy of Sciences and Arts
of the Republika Srpska (ASA RS) Rajko KUZMANOVIĆ,
academician of the ASA RS Mirko VASILJEVIĆ,
academician of the ASA RS Vitomir POPOVIĆ, prof. dr Miodrag ORLIĆ,
prof. dr Dragor HIBER, dr Živojin ĐURIĆ, prof. dr Zoran TOMIĆ,
prof. dr Milan ŠKULIĆ, prof. dr Bosa NENADIĆ, prof. dr Saša BOVAN,
prof. dr Nikola MOJOVIĆ, prof. dr Branislav RISTIVOJEVIĆ,
prof. dr Dragana KOLARIĆ, prof. dr Bojan MILISAVLJEVIĆ, Irena MOJOVIĆ,
dr Jovan ĆIRIĆ, dr Radoslav GAĆINOVIĆ, Katarina MANOJLOVIĆ ANDRIĆ,
Jelena IVANOVIĆ, prof. dr Aleksandar V. GAJIĆ, prof. dr Darko SIMOVIĆ

THE JOURNAL IS PUBLISHED QUARTERLY

Print – Birograf, Beograd

Circulation: 50

Papers published in this journal may not be printed, either in whole or in parts, without the consent of the publisher. The observations given in the articles are the personal views of their writers and do not express the opinion of the editorial board or the institutions where the authors are employed.

АРХИВ ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

БРОЈ 4

ОКТОБАР – ДЕЦЕМБАР 2020.

ГОД. 115 СТР. 1– 214

САДРЖАЈ

РЕЧ УРЕДНИКА.....9

ЧЛАНЦИ

1. Владан ПЕТРОВ – ПОНОВНО РАЂАЊЕ
ЛИБЕРАЛНО-ДЕМОКРАТСКЕ УСТАВНОСТИ У СРБИЈИ
И НАЦИОНАЛНИ УСТАВНИ ИДЕНТИТЕТ – УЗ ТРИ
ДЕЦЕНИЈЕ ОД ДОНОШЕЊА УСТАВА СРБИЈЕ ОД 1990. 11
2. Дарко СИМОВИЋ – О СОЦИОЛОШКИМ ФУНКЦИЈАМА
УСТАВА СРБИЈЕ ИЗ 1990. 37
3. Сретен ЈУГОВИЋ – ПОЛОЖАЈ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ
И ПОЛИЦИЈЕ ПРЕМА УСТАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
ОД 1990. ГОДИНЕ 63
4. Мирослав ЂОРЂЕВИЋ – СУСПЕНЗИВНИ ВЕТО
ПО УСТАВУ ИЗ 1990. ГОДИНЕ – ПОВОДОМ
ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ОВОГ ИНСТИТУТА
У НАШЕМ УСТАВНОПРАВНОМ ПОРЕТКУ 81
5. Војислав СТАНИМИРОВИЋ – ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ
У СТАРОМ ЗАВЕТУ И КУРАНУ 101
6. Милош СТАНКОВИЋ – ПОЛИТИЧКО БЕСЕДНИШТВО
ПРОФЕСОРА ЖИВОЈИНА ПЕРИЋА 145

ИЗ ПРАВНЕ БАШТИНЕ

1. Павле НИКОЛИЋ – ИНСТИТУЦИЈА ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ И ПРОМАШАЈИ И НЕДОРЕЧЕНОСТИ УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ОД 1990. 165
2. Владан КУТЛЕШИЋ – УСТАВНИ ПОЛОЖАЈ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ.....175

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

1. Матија СТОЈАНОВИЋ – ПРАВОСЛАВНА ЦИВИЛИЗАЦИЈА У СВИЈЕТЛУ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА 185

ARCHIVE FOR LEGAL AND SOCIAL SCIENCES

№ 4

OCTOBER – DECEMBER 2020

YEAR 115 PAGE 1- 214

CONTENTS

EDITOR'S WORD 9

ARTICLES

1. Vladan PETROV – THE REBIRTH OF THE LIBERAL
DEMOCRATIC CONSTITUTIONALITY IN SERBIA – THREE
DECADES OF THE ADOPTION OF THE CONSTITUTION
OF SERBIA OF 1990 11
2. Darko SIMOVIĆ – ABOUT THE SOCIOLOGICAL FUNCTIONS
OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC
OF SERBIA OF 1990 37
3. Sreten JUGOVIĆ – THE STATUS OF PUBLIC ADMINISTRATION
AND POLICE UNDER THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC
OF SERBIA OF 1990 63
4. Miroslav ĐORĐEVIĆ – PRESIDENTIAL VETO POWER
AND THE 1990 CONSTITUTION – ON THE OCCASION OF
THE 30. ANNIVERSARY OF THIS INSTITUTE IN SERBIAN
CONSTITUTIONAL LEGAL SYSTEM 81
5. Vojislav STANIMIROVIĆ – THE POSITION OF WOMEN
IN THE OLD TESTAMENT AND THE QUR'AN 101

6. Miloš STANKOVIĆ – POLITICAL ORATORY OF PROFESSOR ŽIVOJIN PERIĆ	145
--	-----

LEGAL HERITAGE

1. Pavle NIKOLIĆ – THE INSTITUTION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC AND FAILURES AND LACK OF DEFINITION IN THE 1990 CONSTITUTION OF SERBIA.....	165
2. Vladan KUTLEŠIĆ – CONSTITUTIONAL POSITION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA.....	175

STUDENT ARTICLES

1. Matija STOJANOVIĆ – THE ORTHODOX CIVILIZATION IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL AFFAIRS.....	185
--	-----

РЕЧ УРЕДНИКА

Година 2020, која је на измаку, у правом смислу речи била је ванредна – за Србију и за цео свет. У таквој години, у којој су живот и здравље не само појединца, већ и целе планете, били у непрекидној опасности, изазваном невидљивом „пошаст“ – вирусом COVID 19, било је тешко, али не и тегобно бавити се умним радом. То би бар могло да се каже за оне који су својим чланцима и другим квалитетним прилозима омогућили да наш *Архив* редовно излази. Објавили смо два двоброја за 2019, један за 2020. и два редовна броја, закључно са овим, који је управо угледао светлост дана.

Тематски, ови бројеви су највише обухватили област јавног права, мање приватног права и политикологије, а радови из других друштвених наука још увек су малобројни. У сваком случају, у претходних нешто више од годину дана успостављен је континуитет излажења часописа, што је, уз квалитетан садржај и одличну техничку опремљеност, допринело да се крајем прошле године *Архив* врати на листу ранжираних научних часописа у Републици Србији и добије категоризацију М 53 (национални часопис).

Архив за правне и друштвене науке поново се чита и цитира, а за објављивање у часопису за сада су заинтересовани аутори из Србије, БиХ и Црне Горе. Обновљене су старе рубрике *Судска хроника* и *Парламентарна хроника*, али се мора радити на њиховом редовном појављивању у часопису. Редакција је дала простор и младим ауторима.

Број 4/2020 тематски је преовлађујуће везан за једну годишњицу која је, можда због ванредних прилика, а можда и независно од њих, остала, чини се, потпуно незапажена. Реч је о три деценије од доношења Устава Србије из 1990. и, макар декларативног, повратка Србије тековинама либерално-демократске уставности. Аутори који су се бавили овом темом (В. Петров, Д. Симовић, С. Југовић и М. Ђорђевић) потрудили су се да Устав из 1990. сагледају на начин који није био својствен периоду његовог важења, када је овај устав био означен „кривцем“ готово за све политичке „промашаје“, пре и после тзв. петоктобарских промена. Тридесет година касније, једно је сигурно

– Устав из 1990, у нормативном смислу, садржи важне сегменте модерног националног уставног идентитета и његовом тексту се треба изнова враћати. Овај устав, међутим, није остварио ни једну од кључних политичко-социолошких функција устава, као што су симболичка и интегративна функција, а морао је. Истини за вољу, ни ту „кривица“ највећим делом не лежи у самом уставном тексту.

Желећи да текст овог броја, који је по садржини и обиму, практично двоброј, буде занимљив и читаоцима који се не баве конституционалним питањима, уврстили смо у њега и два изванредна историјско-правна рада, драгих нам колега проф. др Војислава Станимировића и др Милоша Станковића. Посебно нам је мило што се професор Станимировић придружио ауторима који, верујемо свим срцем, почињу да граде „нову историју“ старог *Архива*.

Пред крај 2020. године, нажалост, опростили смо се од два, по свему ванредна и по свему различита, професора уставног права – проф. др Павла Николић и проф. др Владана Кутлешића. Уместо речи о делу ових конституционалиста и о њиховом доприносу уставноправној науци и уставној пракси, одабрали смо по један њихов текст из *Архива*. Случај је хтео да тема буде Устав Србије из 1990. Остављамо познаваоцима њиховог стваралаштва да се подсети како је једна институција, наизглед класичног шефа државе у парламентарном систему, била сасвим друкчије виђена очима једног и другог. Млађи конституционалисти могу из ових текстова да спознају једну од највећих истина уставног права, а она, речима писца ових редова, отприлике, гласи – волети уставно право значи прихватити да у овој дисциплини нико, па ни највећи ауторитети, немају „монопол“ на истину. Ваљда се у томе и налази сва привлачност уставног права, али и других правних и друштвених наука, јер и оне свој „извор и утоку“ налазе у уставном праву.

У Београду,
јануара 2021. године

проф. др Владан Петров
главни и одговорни уредник

ЧЛАНЦИ

Владан ПЕТРОВ*
Правни факултет
Универзитета у Београду

УДК 342.4(497.11) "1990"
DOI: <https://doi.org/10.22182/apdn.42020.1>
Оригинални научни рад

ПОНОВНО РАЂАЊЕ ЛИБЕРАЛНО- ДЕМОКРАТСКЕ УСТАВНОСТИ У СРБИЈИ И УСТАВНИ ИДЕНТИТЕТ – УЗ ТРИ ДЕЦЕНИЈЕ ОД ДОНОШЕЊА УСТАВА СРБИЈЕ ИЗ 1990. **

- Сажетак -

Свака културна и правна држава веома држи до годишњица својих историјских устава. Обележавање три деценије од доношења Устава Србије из 1990. аутор је искористио као непосредни повод за продубљивање појединих својих теза из ранијих радова, а пре свега две – да ће у Србији уставно питање бити непрестано на дневном реду докле год она не буде изградила свој уставни идентитет и да елементе за тај идентитет треба тражити у старим српским уставима, првенствено у Уставу Краљевине Србије из 1888. и у једном савременом, Уставу Србије из 1990. Оба устава су, сваки на свој начин, представници либерално-демократске уставности. Оба устава су били добри нормативни текстови, али не и „живи устави“. Дакле, у њиховим нормама, правно-технички изузетно обликованим, треба проналазити „трагове“ модерног уставног идентитета и увек се изнова враћати разлозима њиховог суштинског неуспеха – остали су маргинални чиниоци у развоју српског политичког друштва, а имали су нормативни потенцијал за остваривање тог циља. Уставна култура је

---

* Аутор је редовни професор на Правном факултету Универзитета у Београду. Електронска адреса аутора: vpetrov@ius.bg.ac.rs.

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Правног факултета Универзитета у Београду „Идентитетски преображај Србије – Преображај јавног права Србије“ за 2020. годину.

тај везивни супстрат између норме и стварности, модерности и универзалног, европског и националног, који још увек недостаје. Њен развој је неопходан да би се грађани не само номинално, већ и стварно јавили као носиоци суверене (уставотворне) власти – да би прихватили устав као свој.

Кључне речи: „Таласи“ уставности, либерално-демократска уставност, Устав Србије из 1888, Устав Србије из 1990, уставни идентитет.

1. УВОД

Прошле године било је 150 година од Намесничког устава из 1869.¹ Ове године је 30 година од Устава Србије из 1990 (у публицистици и медијима често називаног „Милошевићев устав“). Друштво и народ који поштују себе и свој идентитет изузетно држе до оваквих годишњица. Ми још увек недовољно. Можда је зато незадовољство уставом „хронична бољка“ нашег политичког менталитета.²

Иако је о Уставу из 1990. написано практично све, чини се да једно питање није довољно расветљено. Реч је о односу између овог устава и уставног идентитета, тачније о потенцијалном утицају овог устава на изградњу модерног уставног идентитета Србије. То питање заслужује пажњу бар из два разлога. Прво, *уставне борбе у Србији одавно су утихнуле, али је уставно питање и даље на дневном реду. Србији је неопходан нови устав.* Устав из 2006. је само људским правима „украшена“ реплика Устава из 1990, недовршена и недоследна у свом настојању да створи одговарајуће нормативне услове за стабилну уставну демократију. Друго, *Србија треба да изгради национални уставни идентитет тако што ће коначно одредити своје стратешке циљеве и вредности и преточити их у уставни текст.* Тај устав не треба да буде само у складу са европским

¹ Вид. Влада Петров, „Поуке и поруке Намесничког устава из 1869“, *Правни живот*, бр.12/2019, стр. 551-564, Бојан Бојанић, „Један осврт на Намеснички устав“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3-4/2019, стр. 99-118, Ратко Марковић, „Србијине годишњице“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр.1-2/2020, стр. 207-214.

² Вид. Владан Петров, „Уставна реформа – наше (не)схватање устава“, у зборнику: *Развој правног система Србије и хармонизација за правом ЕУ*, (приредио Светислав Табароши), Београд 2006, стр. 194-195.

и другим међународноправним стандардима, већ и способан да „живи“ – да буде правно-политички темељ грађанског и демократског друштва у којем ће се остваривати владавина права. То не сме бити још једна „уставна уобразиља“, скуп промашених и изневерених очекивања, него текст нормативно квалитетан и друштвено-политички реалан. Прво смо имали и раније, али друго, из бројних објективних и субјективних разлога, нисмо.

У овом раду ће најпре укратко бити речи о нашој уставној историји у светлости различитих типова или „таласа“ уставности. Потом ће бити изложена кључна нормативна обележја Устава Србије из 1990. О његовим социолошким ефектима биће речи узгред и тек колико је неопходно да би се дао оквир централном питању овог рада – односу између Устава Србије из 1990. и уставног идентитета.³ Напоследку, у делу рада који се бави централним питањем, кратко ћемо се подсетити наших тврдњи и оцена у вези са утицајем Устава Краљевине Србије из 1888. на уставни идентитет Србије.⁴ То подсећање је неопходно и због тога што постоји веза између два устава – из 1888. и 1990. Не само да су оба устава, иако временски удаљена преко 100 година, представници, у основи, либерално-демократског типа уставности, већ је Устав из 1990. фактички настављач самосталне српске уставности која је почивала на Уставу Краљевине Србије из 1903, „поновљеном“ Уставу из 1888. Устав Србије из 1990. је, речима његовом званично главног писца, професора Ратка Марковића, „прво вршеће уставотворне власти Србије од Радикалског устава од 1888. године“.⁵ Оба устава одликују јасан и прецизан стил. Они су нормативно највиши домет наше уставности. Дакле, оба су испуњавала онај први наш критеријум. Били су нормативно квалитетни. Та висока нормативна вредност била је у готово потпуном несагласју са њиховом социјалном снагом. Оба устава јесу се примењивала, али је њихов утицај на друштвени и политички живот био далеко испод нормати-

---

³ Вид. Дарко Симовић, „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990“, у зборнику: *Два века српске уставности* (приредили: Александар Фира Ратко Марковић), Београд 2010, стр. 383-409.

⁴ Вид. Владан Петров, „Ка моделу модерног устава за Србију“, у зборнику: *Устав Краљевине Србије од 1888 – 125 година од доношења* (приредили Владан Петров, Дарко Симовић *et al.*), Правни факултет Универзитет у Београду, Београд 2015, стр. 9-16.

⁵ Оливера Вучић, Светислава Булајић, „Расправа на Правном факултету у Београду о предлогу за доношење новог устава СР Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 4/1990, стр. 518.

вног квалитета уставног текста. И поред противречја инхерентног и једном и другом уставу, оба садрже „трагове“ модерног уставног идентитета Србије које треба пронаћи и анализирати. Ако те „трагове“ занемаримо, будући устав Србије патиће од исте „бољке“ – непремостивог раскорака између норме и стварности, између жељеног и остваривог (оствареног).

2. ТРИ ВЕЛИКА „ТАЛАСА“ МОДЕРНЕ УСТАВНОСТИ И ЊИХОВ УТИЦАЈ НА УСТАВНОСТ СРБИЈЕ

У уџбеничкој литератури уставног права, домаћој и иностраној, незаобилазне су различите поделе периода у развоју модерне писане уставности. Ти периоди се означавају као „циклуси“, „таласи“, „типови“ и аутори их излажу на прилично једнообразан начин.⁶

У суштини, три су велика „таласа“ у развоју модерне писане уставности, који су донели са собом знатне квалитативне промене и који су идеолошки, нормативно и практично утицали на редефинисање уставних поредака националних држава од краја 18. века до првих деценија 21. века. Овим „таласима“ претходи један дугачак и према времену настанка крајње неодређен период којег карактеришу расути писани документи уставног карактера. Њих називамо претечама писаних устава и „каменима-међашима“ модерне уставности. Најпознатији су Велика повеља слобода из 1215, Петиција о правима из 1628. и Закон о правима из 1688. Ови документи, сви творевина историјског енглеског устава, сваки у „духу“ свог доба, носе велику идеју уставности – идеју о ограниченој власти, иако је сама идеја далеко старија, толико стара да се њеном изворишту тешко може ући у траг.⁷

Почетак првог „таласа“ модерне уставности везује се за Устав САД из 1787, у чијем темељу је начело поделе власти. Ово начело испољило се у два вида – као хоризонтална и као верти-

---

⁶ Вид. Ратко Марковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитет у Београду, Београд 2013, стр. 57-87; Владан Петров, Дарко Симовић, *Уставно право*, Службени гласник, Београд 2018, стр. 69-82; Владан Петров, Марко Станковић, *Уставно право*, Правни факултет Универзитет у Београду, Београд 2020, стр. 73-110.

⁷ Вид. Владан Петров, *Енглески устав*, Правни факултет Универзитет у Београду/Службени гласник, Београд 2007, стр. 70-79.

кална подела власти. Тако су уставно дизајнирани непоновљиви амерички председнички систем и класични амерички федерализам заокружени формалном чврстином америчког устава. Начело поделе власти на европском континенту имало је друкчији развојни пут. Тим кривудавим и несигурним путем кренуло је у првој половини 19. века тек неколико европских држава (Француска, Норвешка, Холандија, Белгија). Конституционализам који је почивао на подели власти и уставном прокламовању релативно уског круга личних и политичких права морао је даље да еволуира. Њему је да би могао да се шири и буде прихваћен свугде био неопходан демократски легитимитет. Следећи „талас“ била је демократизација конституционализма.

Либерално-демократска уставност извире из грађанских револуција и националних борби за ослобођење почев од 1848/1849 године. Начелу поделе власти придодаје се начело народне суверености. Државна власт не само да мора бити подељена да не би била апсолутна, већ мора бити и легитимна. Легитимност подразумева пристанак народа, а он се добија на редовним, периодичним изборима. Бирачко право је еволуирало од ограниченог ка општем, а та еволуција је у већини држава трајала читаво столеће, па и дуже. Између конституционализма и демократије нема знака једнакости, а нема нужно ни хармоније. Неопходна је равнотежа и она постаје идеја-водиља модерне уставности. Равнотежа између поделе власти и демократије је динамичка категорија. Она се успоставља, одржава, губи и изнова проналази. Та равнотежа огледа се у односу између представничке демократије као главног облика остваривања суверености и (полу)непосредне демократије као њеног коректива. Потом, она се проналази у односима између политичких власти – егzekутиве и легислативе, као и у односу између (парламентарне) већине и опозиције. У том, другом „таласу“ демократија и народна сувереност као темељно уставно начело однели су превагу у односу на супрематију устава. Структурална равнотежа између два фундаментална уставна начела није се могла успоставити у условима либералне демократије. Превише демократије довело је у опасност прво и основно начело правне државе – уставност која се заснива на супрематији устава као највишег општег правног акта. Отуда се двадесетих година прошлог века почело говорити о кризи парламентарне демократије,

која се све више „утапала“ у обележја међуратне ауторитарне уставности.

Трећи „талас“ модерне писане уставности „подигао се“ на „развалинама“ тоталитарних режима. Два светска рата показала су да национална држава парламентарне демократије не успева да се одбрани од антидемократског зла већег интезитета и обима. Мир, слободу, једнакост и правду као универзалне вредности требало је бранити са позиција једног универзалног правног поретка. Тај универзални правни поредак настајао је под окриљем Уједињених нација. Његов темељ чиниле су Повеља УН из 1945. и Општа декларација о правима из 1948. Ови монументални правни документи су револуционарни правно-цивилизацијски искорак. Отпочела је интернационализација људских права. Овај процес не почива само на идеји о универзалности људских права, него и на практичној потреби изналагања наднационалних механизма њихове заштите. Каталог људских права проширује се новим економским и социјалним правима, као и правима појединих категорија – самохраних мајки, деце, особа са инвалидитетом, социјално угрожених грађана, националних мањина.

Послератну уставност, првенствено у државама Западне Европе, а Источне тек почетком 90-их година прошлог века, обележава и успостављање вероватно најважније правне институције 20. века – уставног судства. Уставно судство, у различитим модалитетима, са две своје основне функције, општом нормативном контролом права и заштитом људских права, представља потврду да супрематија устава није само формално, већ и суштинско начело модерне уставне државе. С уставним судством и интернационализацијом људских права отпочиње доба тзв. новог конституционализма, односно уставне демократије, која је квалитативно корак напред у односу на либералну, представничку демократију. У представничкој демократији супрематију је имало начело народне (националне) суверености, док је у уставној демократији неопходна динамичка равнотежа између супрематије устава и суверености народа. Тој равнотежи теже, каткад више номинално него стварно, и старе западне демократије. Стога се у овим државама, попут Француске, УК, Белгије, Шпаније и Италије, у последњих неколико деценија најављују или дешавају озбиљне уставне промене.

Србију, демографски релативно малу државу великог геополитичког значаја због њене позиције на Балкану, „таласи“ уставности не само да нису заобилазили, него су је међу првим европским државама „запљускивали“. Идеја уставности није била непозната још средњовековној Србији у доба њене највеће снаге. Одредбе Душановог законика о независности судства биле су својеврсни српски „праустав“. Сретењски устав из 1835, у садржинском смислу, имао је сва обележја правог устава. Подела власти није била јасно и недвосмислено постављена, али су њене контуре биле присутне. Прокламована лична и политичка права нису била испод оних у првим европским уставима с почетка 19. века. Тај устав није био „прави“ једино зато што га није донела права уставотворна власт, јер је Србија још увек била аутономна покрајина Отоманског царства. Кратак живот Сретењског устава, који је одмах стављен ван снаге под притиском тадашњих великих сила, био је својеврсно предсказање будућег уставног живота Србије – сви уставни Србије, ма колико нормативно вредни, били су више „мртворођени“⁸ него „стварни“ или „живи“ уставни⁹. То важи и за Устав Краљевине Србије из 1888, који се обично поједностављено означава као најбољи српски устав. Овај устав је увео парламентаризам и систем сразмерног представништва, политичке механизме који су били сасвим нови и практично непознати тадашњој Европи. Радикалски устав није био само нов. Био је, за наше прилике, „радикалан“ и „револуционаран“.¹⁰ Овај устав био је „пупољак“ либерално-демократске уставности који се није могао „расцветати“ ни у првом, ни у другом животу (1903-1914), али је био и, по престанку важења, остао „путоказ“ којим Србија треба да иде у изградњи свог уставног идентитета.¹¹

Трећи велики „талас“ уставности, у којем уставно судство постаје „потпорни стуб“ владавине права, неочекивано брзо је „запљуснуо“ Социјалистичку Федеративну Републику Југосла-

⁸ Милован Миловановић, *Државно право и друге уставноправне студије*, Службени гласник, Београд 1997, стр. 282.

⁹ Израз „стварни устав“ употребио је још половином 19. века Фердинанд Ласал у свом делу „О уставу?“, а „живи устав“ је израз новијег датума и везује се за Штернбергера. Према овом аутору, „живи устав“ остварује две основне функције: 1) подстиче друштвено-политички развој; 2) ограничава носиоце политичке власти. David Sternberger, *On the Concept of the 'Living Constitution'*, *L'Idée de Philosophie Politique*, Paris, 1965, стр. 136-138. Вид. и Владан Петров, „Уставна реформа – наше (не)схватање устава“, нав. дело, стр. 194-198.

¹⁰ Владан Петров, „Ка моделу модерног устава за Србију“, нав. дело, стр. 15.

¹¹ Исто, стр. 9-16.

вију и њене републике. Уставно судство у систему јединства власти и једнопартијском систему није могло имати оно значење и онај значај какав је имало у западноевропским државама које су га претходно увеле (Италија, Немачка), али његово постојање и сасвим ограничено функционисање није могло бити, нити је било без утицаја на конципирање уставног судства три деценије касније у периоду пост-социјалистичке уставности.

Опште је место у уставној теорији да је добар устав онај који је написан за одређено друштво и одређени народ. Поред тога, да би се један устав сматрао добрим важно је и његово трајање. Добар устав је онај који се примењује и који се прилагођава промењеним друштвено-политичким приликама на рационалан начин. Добар устав је и онај који ужива поштовање већине грађана. Поред правних и политичких функција, као што су организација и конституционализација највише државне власти, добар устав треба да остварује и социолошке функције – да омогућава и подстиче друштвени развој као и да и обезбеди државно и национално (грађанско) јединство уз поштовање права мањина (националних, политичких, верских итд.). Добар устав не сме бити „аутистичан“. Он треба да прихвати и вредности које су наднационалне, али да им у нормативној разради обезбеди национални „печат“. То сједињење општег и посебног, наднационалног и националног, посебно је важно у периоду преплитања два процеса конституционалног карактера – интернационализације уставног права и конституционализације међународног права. Устави нису више само творевине националних уставотвораца, јер на њихово конципирање, као и на конкретна уставна решења утичу многе наднационалне, међународне организације (типичан пример: Венецијанска комисија). Ипак, ако уставни изгубе своју националну посебност остају празне „љуштуре“, осуђени на кратак и тегобан живот.

Иако је уставна историја Србије садржајна и богата, било је мало правих уставних момената, оних здравих и плодних периода који, по својој природи, кратко трају, а у којима се стичу најповољнији објективни и субјективни услови за успех уставотворне градње. Истини за вољу, спољне и унутрашње околности никада нису претерано ишле на руку нашим уставотворцима. Пре би се могло рећи да су готово сви уставни Србије били поприлично изнуђени. Они нису доношени у правом ус-

тавотворном моменту, него у оном када се чинило да је могуће или неопходно донети нови устав ради спаса династије (Устав из 1888) или спаса државе и њеног територијалног интегритета (Устав из 1990).

У Србији је и данас присутно неразумевање саме суштине и улоге устава у држави и друштву. Устав се схвата плитко, уско и једнострано. „Та свест, код нас никада није успела да се уздигне изнад оног, уско страначког, с једне, или уско струковног поимања устава, с друге стране“.¹² Оба поимања, иако наизглед на супротним половима, производе исте лоше последице. Устав се своди на правни текст којег политичари често спомињу, ретко познају и разумеју, а још ређе поштују. Устав је и текст од којег стручњаци пре његовог доношења много очекују, па се потом у њега лако разочаравају. Истина, мало је оних који умеју да праве разлику између његовог стварног дејства и његових норми. Устав јесте у знатној мери политичка творевина, али не би смео да буде политички инструмент. Пре свега, устав треба да почива на договору релевантних политичких чинилаца о фундаменталним начелима и вредностима друштва и државе. Тај договор, самим тим што има за предмет фундаменталне вредности и начела, не сме бити резултат актуелних политичких прилика и потребе за задовољењем тренутних политичких интереса. Он мора имати у виду уставну и политичку традицију друштва, с једне, и савремени унутрашњи и међународни оквир, с друге стране. Тај договор мора бити стратешки пројекат за будућност државе и друштва. Он мора имати нечег визионарског.

3. БИТНА НОРМАТИВНА ОБЕЛЕЖЈА УСТАВА СРБИЈЕ ИЗ 1990 – „ЗНАКОВИ НА ПУТУ И СТРАНПУТИЦЕ“

Нормативно посматрано, Устав Србије из 1990. имао је следећа битна обележја: 1) *спорни демократски легитимитет*, с обзиром на поступак његовог доношења; 2) *демократска дефиниција државе заснована на владавини права*; 3) *одређење грађана као носилаца суверености*; 4) *прихватање органског појма државних функција*; 4) *прокламовање за оно време стандардног каталога људских права и слобода*; 5) *прокламовање*

---

¹² Владан Петров, „Уставна реформа – наше (не)схватање устава“, нав. дело, стр. 195.

слободне привреде; 6) у основи, парламентарни систем са председником Републике чија је снага уставних овлашћења била различито тумачена; 7) прокламовање независности судства и сталности судијске функције; 8) у области територијалне организације, појачана централизација, са два аутономним покрајинама без суштинског обележја територијалне аутономије – законодавне власти; 9) позиционирање Уставног суда у систему поделе власти уз неколико спорних решења; 10) јединствен и изразито чврст ревизиони поступак који није био ни рационалан ни оправдан; 11) амбивалентан однос према Уставу СФРЈ.

Кад је реч о поступку доношења, Устав Србије је донела социјалистичка, једностраначка скупштина 28. септембра 1990. године. У расправи која је јуна те године одржана на Правном факултету у Београду, већина учесника, универзитетских професора права, изјаснила се против таквог поступка, истичући у основи два приговора. Прво, раскид са дотадашњим уставним и политичким системом, захтева оригинерни уставотворни поступак – устав је требало да донесе од народа изабрана уставотворна скупштина. Друго, устав који би донела једностраначка скупштина не би имао демократски легитимитет за успостављање темеља новог друштва. Зато је пре устава требало најпре спровести прве демократске, вишестраначке изборе.¹³ Устав Србије из 1990. донела је Скупштина система који је био на издисају.¹⁴ Теоријски, све је ишло у прилог аргументацији већине професора права у расправи на Правном факултету. Практично, СФРЈ се увелико распадала. Чинило се да је важнија од процедуре била основна, заштитна функција новог устава коју су му наменили његови политички и стручни „аутори“. Према Ратку Марковићу, Устав Србије из 1990. имао је „превасходно заштитну функцију, премда је био и радикални раскид с претходним уставним системом (...) Он је у предстојећој сецесији република од некадашње југословенске федерације требало да заштити Републику Србију, да две њене аутономне по-

---

¹³ Вид. аргументацију Радослава Стојановића, Павла Николића *et al.*, у: Оливера Вучић, Светислава Булајић „Расправа на Правном факултету у Београду о предлогу за доношење новог устава СР Србије“, нав. дело, стр. 518-528.

¹⁴ Вид. Vladan Petrov, „Ustavotvorne i revizione procedure u postkomunističkoj Srbiji – bilans i pogled unapred, u zborniku: *Reviziona vlast u Srbiji-proceduralni aspekti ustavnih promena* (priredili Edin Šarčević, Darko Simović), Sarajevo 2017, str. 15-16.

крајине лиши елемената државности, и тиме својства субјектата раздруживања, како се тада говорило, конститутивних елемената југословенског федерализма, и да их чвршће веже за републику у чијем су оне саставу“.¹⁵ Тридесет година касније, са становишта опстанка Југославије, јасно је да је било потпуно свеједно на који начин ће бити донет устав једне њене федералне јединице, па макар то била и Србија као „њен Пијемонт“. Са становишта заштите Србије и њених интереса, поготово на Косову и Метохији, реакција је била закаснела и недовољно одмерена. Повратак на територијалну аутономију без уставотворне, а поготово законодавне власти није био могућ. То је морао знати и тадашњи уставотворац.

Устав је дефинисао Србију на модеран начин. То је, према члану 1: 1) демократска; 2) грађанска држава („свих грађана који у њој живе“); 3) заснована на владавини права (стајало је „и на слободама и правима човека и грађанина“, што је било сувишно, јер владавина права обухвата и људска права); 4) и социјалној правди. Дакле, већ је уставна дефиниција Србије представљала јасан раскид са социјалистичким поретком, а истицање социјалне правде, овај устав је, макар декларативно, сврстао у тип демократско-социјалне уставности. Члан 9. Устава је уредио поделу власти на законодавну, извршну и судску, иако је није изричито именовано. Устав је усвојио *органички појам државних функција*, јер ниједну државну функцију није дефинисао садржински, већ путем државног органа који је носилац функције. „Уставотворна и законодавна власт припада Народној скупштини. – Републику Србију представља и њено државно јединство изражава председник Републике. – Извршна власт припада Влади. – Судска власт припада судовима. – Заштита уставности, као и заштита законитости у складу с Уставом, припада Уставном суду.“ Дакле, према Уставу, Србија је постала грађанска парламентарна демократија. На тај начин је, већ у „Основним одредбама“, суштински раскинута веза са Уставом СФРЈ.

Уставотворац се одлучио за модерније решење кад је реч о одређењу титулара суверености. Определио се за *концепт грађанске*, а не националне или народне суверености, који теоријски више одговара вишенационалним друштвима. „Сувере-

---

¹⁵ Ратко Марковић, „Какав треба да буде Устав Србије“, у зборнику: *Уставно питање у Србији* (приредио Милан Петровић), Ниш 2004, стр. 9-10.

ност припада свим грађанима Србије. – Грађани остварују сувереност референдумом, народном иницијативом и преко својих слободно изабраних представника“.

Устав је, одмах после „Основних одредаба“, „излистао“ *каталог људских права* („Слободе, права и дужности човека и грађанина“), чиме је, макар декларативно, исказана *либерална оријентација нове државе*, у којој људска права претходе организацији власти. Каталог људских права био је реалан и обухватао је међународно призната лична и политичка права, као и основна економска и социјална права. Право на живот је било дефинисано као неприкосновено, али не и као апсолутно право. Била је, изузетно, дозвољена смртна казна („Смртна казна може се изузетно прописати и изрећи само за најтеже облике тешких кривичних дела“). Вредно је и подсећање на члан 51. Устава: „Одбрана Републике Србије је право и дужност сваког грађанина. – Нико нема право да призна или потпише капитулацију, нити да прихвати или призна окупацију Републике Србије или било којег њеног дела. – Издаја Републике Србије је злочин према народу и кажњава се као тешко кривично дело“.

Устав је, уместо државне планске привреде, *прокламовао слободну привреду*, која чини корпус начела владавине права. Њени елементи, према Уставу, били су: 1) слободно привређивање; 2) равноправност друштвене, државне, приватне и задружне својине и других облика својине; 3) јединствено тржиште робе, рада и капитала; 4) самосталност предузећа и свих других облика организовања; 5) управљање и присвајање по основу својине и рада.

Систем власти је био, у основи, парламентарни. То је систем који почива на мекој подели власти и карактеришу га два основна механизма: 1) право егzekутиве да распусти парламент; 2) политичка одговорност владе пред парламентом и крајња политичка санкција – могућност да парламент изгласа неповерење влади чијим радом није задовољан. Према Уставу, председник Републике је могао да распусти Народну скупштину само на образложени предлог Владе. Устав није предвидео тзв. распуштање Скупштине по сили Устава нити могућност да Народна скупштина ишта ради када је распуштена, што је у уставној пракси крајем 2003. године, када је Скупштина била рас-

пуштена, изазвало озбиљне политичке недоумице и проблеме.¹⁶ Била је успостављена колективна и индивидуална одговорност владе и министара пред Народном скупштином („Влада и сваки њен члан за свој рад одговарају Народној скупштини“). У стручној и научној јавности, било је највише спорења око уставног положаја и улоге председника Републике. Док је већина правника тврдила да је председник Републике прејак и да су његова уставна овлашћења основ за успостављање ауторитарног режима,¹⁷ мањина је, чини се, с правом указивала на претераност и политичку мотивисаност таквих оцена и закључака.¹⁸ Данас би се, не отварајући поново ову расправу, могло сумарно закључити следеће. Прво, непосредан избор председника Републике био је несумњиво институционални механизам који је створио правно-политичку претпоставку за успостављање утицајног председника Републике због јаког демократског легитимитета који тај избор обезбеђује. Ипак, нема ничег спорног у таквом начину избора шефа државе нити је он нужно пут ка ауторитарном председнику.¹⁹ Друго, уставна овлашћења председника Републике, ако изузмемо она која су се односила на руковођење оружаним снагама, као и на нередовна стања (ванредно стање, стање непосредне ратне опасности и ратно стање), а која су предвиђена као један од уставних механизма за остваривање заштитне функције Устава имајући у виду друштвено-политичке прилике у време његовог доношења, могу се сврстати у „класична“ овлашћења шефа државе у парламентарном систему. Треће, најслабија тачка уставног положаја председника Републике била је његова одговорност из бар два разлога: 1) због тога што је „кршење Устава“ један крајње неодређен основ, који пре указује на политичку, него на уставну (правну) одговорност; 2) поступак за реализацију одговорности председника Републике опозивом од стране грађана био је уређен тако да је пред-

---

¹⁶ Вид. Владан Петров, „Распуштање парламента“, *Права човека*, бр. 1-2/2004, 9-37.

¹⁷ Вид. нпр. Павле Николић, „Институција Председника Републике и промашаји и недоречености Устава Републике Србије из 1990“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991, стр. 287-295; Марко Павловић, „Може ли се ослабити председник и ојачати парламентаризам?“, у зборнику: *Статус и овлашћења председника Републике у уставним системима Југославије, Србије и Црне Горе*, (приредио Миодраг Јовичић) Београд 1997, 50-52.

¹⁸ Вид. Владан Кутлешкић, „Уставни положај Председника Републике Србије“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991, стр. 301-308; Ратко Марковић, „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, 3-4/2004, стр. 325-360.

¹⁹ Вид. Ђорђе Марковић, „Начин избора председника Републике Србије“, у зборнику: *Председник Републике и Устав* (приредио Владан Петров), Београд 2018, стр. 123-142.

седник практично несмењив. У нашој уставној теорији, аутори су различито квалификовали овај систем власти. Према једном становишту, то је био ауторитарни систем (П. Николић). Овакво становиште свакако није имало упориште у уставном тексту, него у субјективној перцепцији уставне стварности појединих аутора. Према другом становишту, систем власти био је ублажена варијанта мешовитог система, јер га одликује председник Републике који је непосредно изабран, али нема кључно овлашћење председника из француског мешовитог система Пете републике – овлашћење да именује председника Владе.²⁰ Према трећем становишту, систем власти је био рационализовани парламентаризам, јер је почивао на основним механизмима парламентарног система и располагао одређеним елементима рационализације (на пример, апсолутна већина за изгласавање неповерења Влади).²¹ Иако није неубичајено да различити аутори различито квалификују исти систем власти, начин на који је тај систем функционисао у пракси пролазио је кроз бројне фазе и у свакој је одступао од оног што је у Уставу писало. Недостаци вишестраначја, преовлађујуће ауторитарна политичка култура, неповољне унутрашње и спољне прилике за успостављање стабилног политичког друштва итд., утицали су да раскорак између уставом предвиђеног система власти и оног који је постојао у политичком животу буде непремостив.

Устав је прокламовао *независност и самосталност судства*. На свеобухватан начин је садржински одредио улогу судова: „Судови штите слободу и права грађана, законом утврђена права и интересе правних субјеката и обезбеђују уставност и законитост“ (члан 95). Прокламовао је сталност судијске функције, која је била апсолутна. Основи за престанак судијске функције, као и за разрешење дужности против своје воље били су одређени Уставом.

Одредбе Устава о територијалној аутономији, ако изуземо институцију председника Републике, биле су највише на удару критике, а свакако ће остати забележене у уставној историји Србије и као *највише спорне*. Најкраће речено, аутономне покрајине су изгубиле обележја квази-федералних јединица

---

²⁰ Вид. Ратко Марковић, *Уставно право*, Београд 2013, стр. 208.

²¹ Вид. нпр. Дарко Симовић, „Президенцијализовање српског парламентаризма (2006-2016)“, *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2017, стр. 111-126.

која су имале према Уставу СФРЈ из 1974, али им није остало ни суштинско обележје територијалне аутономије – законодавна власт. Тридесет година касније, две ствари су, рекло би се, неспорне. Прво, то је био велики корак уназад, који очигледно није могао дати никакав позитиван резултат. Једини позитиван резултат могло је бити отпочињање процеса реинтеграције албанске националне мањине на КиМ и њено укључивање у институционални живот на републичком и покрајинском нивоу. До тога није дошло. Посматрано из данашњег угла, сигурно је да ова уставна решења нису била одговарајућа, јер су била повратак из стања квази-државности аутономних покрајина у стање сужене политичко-територијалне аутономије. Она су, при том, као и цео Устав, донета без икаквог учешћа косовских Албанаца, па су се могла сматрати наметнутим и неприхватљивим. Друго, процес политичког осамостаљивања косовских Албанаца већ је био толико одмакао и, добрим делом, измакао из руку власти у Београду, да се назад није могло. Иако формално проблем није био одмах „интернационализован“, то је био логичан следећи корак. Није Устав Србије из 1990. „кривац“ за догађаје који ће се десити крајем 20. века и довести до проглашења независности тзв. државе Косова, нити је овај акт подстакао та дешавања, али остаје оцена да је уставни моменат неадекватно искоришћен. Речју, политичко-територијална аутономија испод европских стандарда није могла бити замена за квази-државу чији су битни елементи већ били успостављени на КиМ.

Устав из 1990. *изместио је Уставни суд из система јединства власти*, којем овај, по природи ствари, не припада, у *систем поделе власти*. Дакле, начелно, Уставни суд је постављен на право место. Као и судије, и уставне судије су биране на сталну функцију. То је било спорно решење, јер су судије уставног суда носиоци јавне функције и ова треба да буде временски орочена. Устав није прописивао посебне услове за избор судија Уставног суда. То је значило да судије Уставног суда не морају бити правници, што је била можда и најслабија „тачка“ уставне регулативе ове институције. Инкомпатибилност функције судије Уставног суда са другим функцијама и професионалним делатностима био је апсолутан, без изузетка. Такво решење је одбијало професоре права да истакну кандидатуру за ову функцију, јер су се зарад функције морали одрећи професуре. Конач-

но, све судије Уставног суда бирала је Народна скупштина на предлог председника Републике. Иако не постоји најбољи модел избора судија уставног суда, овакво решење, у приликама које су постојале у српском друштву крајем прошлог века, водило је прекомерној политизацији.

Што се тиче *ревизионог поступка* прописаног Уставом из 1990, два су суштинска приговора. Прво, ревизиони поступак је био јединствен. Није прављена разлика између поступка промене садржински најважнијих, с једне, и осталих одредаба Устава, с друге стране. Друго, Устав је био формално изразито чврст. Била је предвиђена изузетно сложена процедура за његову промену: 1) два гласања у Скупштини и двотрећинска већина од укупног броја народних посланика за промену сваке уставне одредбе; 2) обавезан уставотворни референдум на којем је за изгласавање промене Устава била неопходна већина од укупног броја бирача уписаних у бирачки списак. Теоријски, разлог за овакву изразиту чврстину Устава могао се наћи у потреби да се консолидују демократске политичке институције у настајању. Практично, тај устав није био само раскид са социјалистичким друштвено-политичким системом, већ и са великом државом која се распадала. Дакле, замишљена „заштитна функција“ Устава добила је свој израз и у непримерено сложеној ревизионој процедури.²²

Однос новог републичког устава према савезном уставу био је уређен у посебном, осмом делу Устава, на самом његовом крају. Формално, задржана је супрематија савезног устава: „Права и дужности које Република Србија, која је у саставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, има по овом уставу, а који се према савезном уставу остварују у федерацији, оствариће се у складу са савезним уставом“ (члан 135. став 1). Ипак, „кад се актима органа федерације или актима органа друге републике, противно правима и дужностима које она има по Уставу Социјалистичке Федеративне Југославије, нарушава равноправност Републике Србије или се на други начин нарушавају њени интереси, а при томе није обезбеђена компензација, републички органи доносе акте ради заштите интереса Републике Србије“ (члан 135.

---

²² Вид. Vladan Petrov, „Ustavotvorne i revizione procedure u postkomunističkoj Srbiji – bilans i pogled unapred“, нав. дело, стр. 16-18.

став 2). Ако изузмемо завршну одредбу о ступању Устава на снагу, овом „заштитном“ одредбом која је, у доброј мери, откривала суштину односа између Републике Србије и савезне државе и којом је супрематија савезног устава, по оцени надлежних републичких органа, ради заштите интереса Републике Србије, могла бити суспендована, завршава се текст Устава из 1990. У суштини, већ је члан 1, који је дефинисао Републику Србију на основама либерално-демократске уставности, одражавао праву истину – савезни устав је остао само пука форма.

4. УСТАВ СРБИЈЕ ИЗ 1990. И МОДЕРНИ УСТАВНИ ИДЕНТИТЕТ

У више ранијих радова бавили смо се *уставним идентитетом и дефинисали га као јединство*²³ *општих и посебних начела и уставних вредности.*²⁴ Ма колико општа и неодређена, јер је и сам концепт уставног идентитета такав, ова дефиниција ни у ком случају не значи да је концепт само теоријски и апстрактан. Напротив, концепт уставног идентитета има изразити практични значај, јер ако уставотворац не покуша да одреди темеље и оквир уставног поретка, него се руководи само актуелним политичким приликама и интересима, његово дело биће привремено и немоћно да одреди правац у којем ће се друштво даље развијати. Уставни идентитет није унапред „задати“ концепт, који се открива теоријским промишљањима. Уставна теорија може, са погледом у уставну прошлост, у врхунска достигнућа ранијих устава, да потражи и пронађе његове елементе, али главни „креатори“ уставног идентитета су најпре *грађани* одређене политичке заједнице, потом њихови *политички представници*, и напоследку, можда и највише, *уставни суд* који, тумачећи устав, дограђује, па и креира садржину и значење уставних начела и вредности. Тако би требало да буде.

Стога, у будућој уставној градњи, која ће кад-тад да се деси, питање уставног идентитета мора бити прво постављено, а

---

²³ Овде први пут употребљавамо ту реч. Реч „јединство“ чини се подобном да изрази повезаност ових начела и вредности у систем, а не њихово пуко прокламовање, препознавање и номинално дефинисање без икаквог логичног редоследа нити намере уставотворца да уставни идентитет искаже кроз конкретна уставна решења.

²⁴ Вид. нпр. Владан Петров, „О неким ‘антиидентитеским’ местима у српском уставу“, *Српска политичка мисао*, посебно издање, Београд 2017, стр. 16.

нарочито преамбулом и основним одредбама устава (начелима устава и сл.) на одговарајући начин и дефинисано. У једном ранијем раду, ми смо закључили да *уставни идентитет Србије треба тражити и у уставној прошлости*, а понајвише у два најбоља устава Србије – *Уставу Краљевине Србије из 1888. и Уставу Републике Србије из 1990.* Можда је ова тврдња донекле претерана, јер овим уставима недостају неке од кључних карактеристика доброг устава, о којима смо у другом делу говорили. Ипак, у њима се, без сумње, налазе „трагови“ тог уставног идентитета. Њих треба пронаћи и употребити у будућој уставној градњи.

Суштинска слабост Устава из 1888. била је његова *неуравнотеженост*. Овај устав није успео да пронађе и изрази макар минимум равнотеже између захтева модерности и потреба тадашњег српског друштва. Одредбе овог устава биле су, с једне стране, израз високих домета тадашње уставноправне науке,²⁵ а с друге, уставног дисконтинуитета, компилаторске и експерименталне уставности, као и склоности уставним уобразиљама.²⁶ Колико год да је овај устав подбацио у том основном задатку модерне уставности данас, а то је проналажење и очување уставне равнотеже, његов садржај обилује „траговима“ неопходним за конципирање модерног уставног идентитета Србије. Њих налазимо у одредбама о положају Народне скупштине; слободном мандату народних посланика; независном судству; јакој и развијеној локалној самоуправи итд. То су и преко 130 година касније фундаментална уставна питања на која српски уставотворац треба да одговори: 1) *како ојачати положај и улогу народног представништва*; 2) *који је прави систем власти*, а нарочито која је улога шефа државе у њему; 3) *како пронаћи равнотежу између слободе мисли народних представника и њихове неизбежне везаности за странку којој фактички „дугују“ представнички мандат*; другим речима, како старом, али још увек актуелном и неопходном начелу слободног мандата „удахнути“ снагу да опстане у режиму доминације политичких партија; 4) *како дефинисати независност судства* да би делило правду правично и у разумном року и како да оно добије већи углед међу грађанима и у друштву; како судство учинити довољно независ-

---

²⁵ Владан Петров, „Ка моделу модерног устава за Србију“, нав. дело, стр. 15.

²⁶ Исто.

ним од политичких власти, а да оно не постане апсолутно независно и самим тим „отуђено“ од система; 5) која је права мера територијалне децентрализације српске државе; с једне стране, који је одговарајући обухват уставом гарантованих изворних послова локалне самоуправе и каква треба да буде њена структура; с друге, треба ли уопште да постоји територијална аутономија и, ако је она несумњиво део српског уставног идентитета, како треба да буде уставно дефинисана за Војводину, а како за Косову и Метохију.

Устав Србије из 1990. донет је у време и с тежњом да се коначно реши идентитетско питање. Како је писао професор Јовичић, кроз читаву уставну историју, „свој идентитет српски народ морао је да исказе и докаже како стварањем и браћењем сопствене државе, тако и освајањем и коришћењем права да сам уређује ту своју државу. Ни једна ни друга борба нису биле лаке, јер су вођене у најтежим могућим историјским условима“.²⁷ Такви услови постојали су и приликом доношења Устава Србије из 1990. Овај устав је настао у раскораку између тежње за потпуним раскидом са старим друштвено-политичким системом и успостављањем темеља новог, демократско-социјалног поретка, с једне, и одржањем привидне или какве-такве везе са заједничком државом, с друге стране. Он је тежио или бар стварао привид спајања неспојивог – заокруживања државности ради заштите сопственог територијалног интегритета и уставног достојанства нарушеног решењима Устава СФРЈ из 1974, с једне, и опстанка заједничке државе, која је пре више од 70 година и настала захваљујући ратним заслугама тадашње Краљевине Србије. Стога је Устав из 1990. морао да дотакне одређена идентитетска питања, да их отвори и спомене у свом тексту, али готово ни на једно није објективно ни могао да одговори. То није кривица ни писаца Устава, ни формалног уставотворца, него управо политичких и историјских прилика које нису обезбедиле прави уставотворни моменат, о чему смо већ писали у овом раду. Ипак, „трагова“ модерног уставног идентитета Србије у овом уставу свакако има.

Прво, то је *садржински био комплетно нов устав*. Уставотворна процедура морала је бити нова и демократска. Усло-

---

²⁷ Миодраг Јовичић, „Какве на поруке упућује уставна историја Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, 5/1989, стр. 562.

ви за спровођење такве процедуре, која би одражавала нову уставну суштину, а не само задовољила форму, нису се стекли. Стога, објективно посматрано, и да је тадашњи устав донела некаква, на брзину, „склепана“ уставотворна скупштина, демократски легитимитет овог устава и његов грађански потенцијал остали би спорни. Ипак, тридесет година касније, јасно је да Србији треба нови устав. Да би тај устав био манифест новог уставног идентитета морао би бити донет према новој, оригинерној процедури уз обавезну сагласност народа на референдуму. Касније, тај устав не само да не би морао да се мења по таквој процедури, него би и за најважније одредбе било сасвим довољно да се о њој изјасни квалификована већина посланика у „обичној“ Народној скупштини.

Друго, Устав из 1990. сасвим је *исправно одредио фундаментална начела и вредности*, тј. основне елементе уставног идентитета: *владавину права, грађанску демократију и социјалну улогу државе*. За разлику од актуелног устава, овај устав је боље разумео зашто је важно да Србија, као вишенационална држава у којој традиционално нема пуног склада између нације и националних мањина, буде дефинисана као грађанска држава, а не „држава српског народа и осталих грађана“, иако се ова разлика може учинити више формалном и симболичном него суштинском и правом.

Треће, Устав из 1990. *остао је више уставна декларација уставних начела и вредности него јасан и уверљив, стратешки план за њихово остваривање и заштиту*. То се можда најочитије види у одредбама о територијалној аутономији, које су, као што смо више пута истакли, биле „беживотне“, јер су представљале покушај повратка на стање за које се морало знати да се не може повратити. У тежњи да оствари своју заштитну функцију, Устав је био превише узак и ригидан, при том готово непромењив, у периоду када је управо морао бити широк, флексибилан и лако промењив због садржинских и структуралних промена које је српско друштво морало доживети, независно од косметског питања. *Порука коју нам овај устав шаље јесте да је за потенцијално решавање идентитетског политичког питања – косметског питања, неопходна отвореност, флексибилност и компромис највишег степена. Да би Косово и Метохија, физички, а пре свега духовно и институционално, остало*

средштите српског политичког и уставног идентитета, нови устав мора бити заснован на фундаменталном, историјском и, у овом моменту још увек незамисливом, договору између српског народа и косовских Албанаца. Стога колико год да је нови устав Србије неопходан, њега не сме бити ако не буде почивао на том фундаменталном, историјском компромису.

Постоје и друга питања, која би се могла сматрати уставно-идентитетским, а која нови устав треба да реши. Једно је успостављање и „операционализовање“ система хоризонталне организације власти који ће, с једне стране, одговарати уставној традицији, а с друге, савременим потребама и цивилизацијски достигнутом нивоу демократије и владавине права. Та уставна традиција је непрестана борба између раније монархијског и демократског начела, а касније ауторитарних и демократских тенденција. Савремене потребе српског политичког друштва су такве да је још много потребно учинити на путу успостављања владавине права, а доста тога и на унапређењу материјалне демократије. Стога, систем власти који би за дужи период одговарао Србији, а заснивао се на уставној традицији јесте, у основи, парламентарни са непосредно изабраним председником који има довољно јака уставна овлашћења. Устав Србије из 1990. и Устав Србије из 2006. стали су, у најбољем случају, на пола пута. Та недоречена и недовољно конзистентна решења нису била суштински разлог, али јесу утицала да се систем власти у пракси изопачује у односу на уставни текст – идући претерано било ка Влади, односно њеном председнику, било ка председнику Републике.

Коначно, Устав Србије из 1990, као и Устав из 1888, *написани су лепим српским језиком и јасним стилем. И то треба да буде обележје модерног уставног идентитета Србије.* Никакви страни утицаји, глобализације и „интернационализације“, не смеју бити разлог да национални уставотворац „поквари“ српски језик и користи стране речи и формулације. Србија има довољно „блага“ у старим уставима, као и Уставу из 1990, да би рушила идентитетско достојанство и користила готове сентенце и фразе из међународноправних аката, ма колико ти акти били важни и узорити.

5. ЗАКЉУЧАК

Свака културна и правна држава јако држи до годишњица својих историјских устава. Обележавање три деценије од доношења Устава Србије из 1990. искористили смо као непосредни повод за продубљивање појединих наших теза из ранијих радова, а пре свега две – да ће у Србији уставно питање бити непрестано на дневном реду докле год она не буде изградила свој уставни идентитет и да „знакове“ тог идентитета треба тражити у старим српским уставима, првенствено у Уставу Краљевине Србије из 1888. и у једном савременом, Уставу Србије из 1990. Оба устава су, сваки на свој начин, представници либерално-демократске уставности. Оба устава су били добри нормативни текстови, али не и „живи устави“. Дакле, у њиховим нормама, правно-технички изузетно обликованим, треба проналазити „трагове“ модерног уставног идентитета и увек се изнова враћати разлозима њиховог суштинског неуспеха – остали су маргинални чиниоци у развоју српског политичког друштва, а имали су нормативни потенцијал за остваривање тог циља. Уставна култура је тај везивни супстрат између норме и стварности, модерности и универзалног, европског и националног, који још увек недостаје. Њен снажнији развој неопходан је да би се грађани не само номинално, већ и стварно јавили као носиоци суверене (уставотворне) власти – да би прихватили устав као свој.

ЛИТЕРАТУРА

Бојанић Бојан, „Један осврт на Намеснички устав“, *Архив за правне и друштвене науке*, 3-4/2019.

Јовичић Миодраг, „Какве нам поруке упућује уставна историја Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, 5/1989.

Кутлешкић Владан, „Уставни положај Председника Републике Србије“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991.

Марковић Ђорђе, „Начин избора председника Републике Србије“, у зборнику: *Председник Републике и Устав* (приредио Владан Петров), Београд 2018.

Марковић Ратко, „Какав треба да буде Устав Србије“, у зборнику: *Уставно питање у Србији* (приредио Милан Петровић), Ниш 2004.

Марковић Ратко, „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, *Анали Правног факултета у Београду*, 3-4/2004.

Марковић Ратко, *Уставно право*, Правни факултет Универзитет у Београду, Београд 2017.

Марковић Ратко, „Србијине годишњице“, *Архив за правне и друштвене науке*, 1-2/2020.

Петров Владан, Станковић Марко, *Уставно право*, Правни факултет Универзитет у Београду, Београд 2020.

Миловановић Милован, *Државно право и друге уставноправне студије*, Београд 1997.

Николић Павле, „Институција Председника Републике и промашаји и недоречености Устава Републике Србије из 1990“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991.

Павловић Марко, „Може ли се ослабити председник и ојачати парламентаризам?“, у зборнику: *Статус и овлашћења председника Републике у уставним системима Југославије, Србије и Црне Горе* (приредио Миодраг Јовичић), Београд 1997, 50-52.

Петров Владан, „Уставна реформа – наше (не)схватање устава“, у зборнику: *Развој правног система Србије и хармонизација за правом ЕУ* (приредио Светислав Табороши), Београд 2006.

Петров Владан, „Распуштање парламента“, *Права човека*, 1-2/2004.

Петров Владан, *Енглески устав*, Правни факултет Универзитет у Београду/Службени гласник, Београд 2007.

Петров Владан, „Ка моделу модерног устава за Србију“, у зборнику: *Устав Краљевине Србије од 1888 – 125 година од доношења*, (приредили Владан Петров, Дарко Симовић, Тијана Шурлан, Ивана Крстић Мистрициловић), Правни факултет Универзитет у Београду, Београд 2015.

Петров Владан, „О неким ‘антиидентитеским’ местима у српском уставу“, *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2017.

Петров Владан, „Поуке и поруке Намесничког устава из 1869“, Правни живот, 12/2109.

Petrov Vladan, „Ustavotvorne i revizione procedure u postkomunističkoj Srbiji – bilans i pogled unapred“, u zborniku: *Promene Ustava u Republici Srbiji-proceduralni aspekti*, (priređili Edin Šarčević i Darko Simović), Sarajevo 2017.

Симовић Дарко, „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990“, у зборнику: *Два века српске уставности* (priređили Александар Фира, Ратко Марковић), Београд 2010.

Симовић Дарко, „Президенцијализовање српског парламентаризма (2006-2016)“, *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2017.

Симовић Дарко, Петров Владан, *Уставно право*, Службени гласник, Београд 2018.

Sternberger David, *On the Concept of the 'Living Constitution'*, *L' Idee de Philosophie Politique*, Paris 1965.

Vladan PETROV

THE REBIRTH OF THE LIBERAL DEMOCRATIC
CONSTITUTIONALITY IN SERBIA – THREE DECADES
OF THE ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF SERBIA
OF 1990

- Resume -

Every cultural and legal state strongly adheres to the anniversaries of its historical constitutions. We used the celebration of three decades of the adoption of the Constitution of Serbia from 1990 as a direct reason to deepen some of our theses in previous articles, above all two – the constitutional issue in Serbia will be constantly on the agenda until it builds its constitutional identity and that the “signs” of that identity should be sought in the old Serbian constitutions, primarily the Constitution of the Kingdom of Serbia of 1888 and in a modern one, the Constitution of Serbia of 1990. Both constitutions were good normative texts, but not the “living constitutions”. Consequently, in their norms, legally and technically extremely shaped, we need to find “traces” of a modern constitutional identity and always return to the reasons for their essential failure - they remained marginal factors in the development of Serbian political society inspite of having a normative potential to achieve that goal. Constitutional culture is that connecting substrate between norm and reality, modernity and universal, European and national, which is still missing. Its stronger development is necessary for the citizens to not only nominally, but also really appear as bearers of sovereign (constitutional) power - in order to accept the constitution as their own.

Keywords: “waves” of constitutionality, liberal democratic constitutionality, the Constitution of Serbia from 1888, the Constitution of Serbia from 1990, constitutional identity.

---

* Овај рад је примљен 5. децембра 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

О СОЦИОЛОШКИМ ФУНКЦИЈАМА УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ИЗ 1990. ГОДИНЕ

- Сажетак -

Без обзира на то што је безмало већ деценију и по део уставне историје, Устав Републике Србије из 1990. године још увек није добио своју објективну оцену. Од тренутка доношења, тај устав наишао је на жестоко, најчешће политички острашћено, оспоравање. Критичари су углавном занемаривали друштвено-политички амбијент у коме је донет, па је тај устав непримерено упоређиван са уставима држава узорне демократске традиције. Међутим, сагледавајући тај устав искључиво из нормативне перспективе, може се закључити да је реч о правном акту коме се мало тога може замерити имајући у виду да је реч о првом постсоцијалистичком уставу. Устав је занатски добро уобличен текст чије норме одликује јасноћа, прецизност и сажетост. То је идеолошки неутралан акт који је установио политички и економски плурализам. Имајући у виду друштвено-политички контекст у коме је донет, такве одлике устава представљале су несумњиву вредност, будући да је тај акт иницирао и подржавао процес демократске транзиције. Ипак, с друге стране, ако Устав из 1990. године посматрамо из визуре социолошких функција највишег правног акта државе, може се закључити да је реч о акту који није испунио симболичку, легитимацијску и интеграцијску функцију устава. Отуда, овај чланак има за свој основни циљ да идентификује разлоге због којих су социолошке функције Устава из 1990. године остале неиспуњене.

Кључне речи: устав, Србија, Југославија, Косово и Метохија, федерализам, територијална аутономија, национализам, сецесија.

---

* Аутор је редовни професор. Електронска адреса аутора: darko.simovic@kpu.edu.rs.

1. УВОД

Премда је прошло 30 година од његовог доношења, а безмало и деценија и по од одласка у историју, чини се да Устав Републике Србије из 1990. године још увек није добио своју објективну оцену. Сагледано искључиво из временске перспективе његовог важења, тај устав, имајући у виду бурну историју српске уставности, јесте један од најдуготрајнијих. Отуда, сама чињеница да је Устав из 1990. примењиван 16 година сведочи о одређеној вредности тог акта. Од не мањег значаја јесте и то што је, супротно уставној традицији Србије, Устав из 2006. године дело уставног континуитета. Дакле, уставни поредак заснован 2006. године дело је уставотворне власти утемељене Уставом из 1990. године. Међутим, имајући у виду да компаративни конституционализам познаје и категорију номиналних устава, временска димензија и уставни континуитет нису поуздана мерила о томе да ли је један устав ефективно остваривао све оне функције које највиши правни акт треба да испуни.

Већ од тренутка доношења, Устав из 1990. године наишао је на жестоку, а често недобронамерну и политички ангажовану, критику. Остало је забележено то да тај устав представља „стожер неодговорне и неконтролисане владавине“¹. Наиме, „садржина и систематизација Устава од 1990. показује да не постоје `нови` елементи који обезбеђују `разграђивање` партијске државе и уставноправно успостављање Србије као демократске и правне државе. Још увек је уставноправно уоквирена као партијска држава прелазног облика из једнопартијске у вишепартијску државу“². Тврди се да тај устав није био „међаш преокрета“ у историји Србије, већ је попут уставне фасаде санкционисао „самодржавље једног човека у развалинама (и даље важећег) уставног поретка“ социјалистичке Југославије.³ У бројне недостатке који су му приписивани наводило се и то да је реч о уставу који је јемчио друштвену својину као облик једнак другим

---

¹ Лидија Басти, „Уставна демократија и (не)демократска конституција друштва“, у: Радмила Накарада и др. (ур.), *Распад Југославије – продужетак или крај агоније*, Београд 1991, стр. 114-115.

² Бранислава Јојић, „Да ли је сувереност грађана основно начело Устава Србије од 1990?“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991, стр. 232.

³ Александар Молнар, *Опроштај од просветитељске идеје уставотворне скупштине?*, Београд 2008, стр. 58.

својинским облицима, слабо уређивао материју људских права и садржао одредбе о свом односу према савезном уставу.⁴ Било је и, очигледно тенденциозног, претеривања, па је изостанак конституционализације омбудсмана означен као озбиљан пропуст и да због те „рупе у уставу“ „нити се уставотворцу може политички опростити, нити се уставописац може професионално и етички оправдати“⁵. Отуда, одмах после доношења Устава из 1990. године, заговарана је теза да се једино новим уставом може обезбедити суштински преображај друштвено-политичког уређења и демократизација Србије.⁶

Критичари су углавном пренебрегавали друштвено-политички амбијент у коме је устав донет. Не може остати занемарено то да је Србија тада била део Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (убудуће: СФРЈ), а да је савезни устав из 1974. године још увек важио. Према томе, Устав из 1990. године је прекретница у уставноправном развоју будући да је тим актом социјалистичка уставност преобразена у класичну либерално-демократску. Метафорично исказано, Србија се, ма колико то имало снажан призив апсурдности, револуционарним скоком уназад вратила традиционалним вредностима либерално-демократског конституционализма и напустила концепт устава као друштвене повеље самоуправљања. Како је то Миодраг Јовичић говорио, Уставом из 1990. године се „из једног немогућег уставног уређења које је трајало предуго и дало погубне резултате, прешло у свет нормалне уставности – устав је поново добио себи иманентна својства. Постао је основни закон земље, изгубио карактер друштвене повеље самоуправљања, ограничио се на две класичне уставне материје – организацију власти и сферу права грађана, увео низ класичних уставних института итд.“⁷ Дакле, од друштвене повеље самоуправљања и разводњеног идеолошког документа заоденутог формом највишег правног акта, устав изнова постаје првенствено организационо-конститутивни акт државе, стандардан како у погледу захвата материје, тако и у погледу начина регулисања те материје.

---

⁴ Богољуб Милосављевић, Драгољуб Поповић, *Уставно право*, Београд 2008, стр. 103.

⁵ Стеван Лилић, „Зашто је нови устав Србију оставио без омбудсмана?“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991, стр. 261.

⁶ Павле Николић, *Од распада до безнађа и наде*, Београд 1997, стр. 105

⁷ Миодраг Јовичић, „Уводна реч Миодрага Јовичића“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991, стр. 173.

Уједно, не треба изгубити из вида чињеницу да је Србија прва из бившег социјалистичког блока донела устав заснован на вредностима либерално-демократског конституционализма. Чинило се да је Србија авангардна претходница у процесу који ће следити све државе бившег совјетског блока. Међутим, управо због такве позиције, Србија није имала модел за угледање приликом свог уставноправног преображаја. Додатну отежавајућу околност у процесу конципирања нових уставних решења представљала је потпуна неизвесност о томе да ли ће и у којој мери опстати југословенска савезна држава.

Сагледавајући Устав Србије из 1990. године искључиво из нормативне перспективе, може се закључити да је реч о правном акту коме се мало тога може замерити имајући у виду да је реч о првом постсоцијалистичком уставу.⁸ Тај устав се означава и делом „велике четворке“ српске уставности заједно са Сретењским уставом из 1835, Намесничким уставом из 1869. и Радикалским уставом из 1888. године.⁹ „Јер готово да нема тековине демократске уставности која није уграђена“ у тај устав.¹⁰ Дакле, ако тадашњи устав посматрамо у контексту нормативних функција које модерни устав треба да остварује, извесно је да институционална решења углавном адекватно одговарају захтевима која се пред њега постављају.¹¹ Уједно, он је „обезбедио да Србија нема уставни дисконтинуитет у бремену распада Југославије“¹². Међутим, ако Устав из 1990. године посматрамо из визуре социолошких функција највишег правног акта државе, може се уочити да је реч о акту који је изневерио у погледу испуњења симболичке, легитимацијске и интеграцијске функције устава. У том смислу, овај чланак је посвећен идентификовању разлога због којих Устав из 1990. године није успео да оствари социолошке функције највишег правног акта.

---

⁸ Дарко Симовић, „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990.“, у: Александар Фира, Ратко Марковић (ур.), *Два века српске уставности*, Београд 2010, стр. 383-409.

⁹ Владан Петров, „Поуке и поруке Намесничког устава из 1869.“, *Правни живот*, 12/2019, стр. 562.

¹⁰ Ратко Марковић, *Са уставне осматрачнице*, Београд 2017, стр. 351.

¹¹ О функцијама устава вид. Дарко Симовић, Владан Петров, *Уставно право*, Београд 2018, стр. 23-26.

¹² Слободан Орловић, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије*, Београд 2008, стр. 140.

2. ИНИЦИЈАЛНИ ДЕМОКРАТСКИ ДЕФИЦИТ УСТАВА ИЗ 1990. ГОДИНЕ

Србија је свој устав из 1990. године усвојила док је била у саставу СФРЈ за време важења савезног устава из 1974. године. Устав је усвојила скупштина Социјалистичке Републике Србије 28. септембра 1990. године. Из редова оновремене политичке власти допирало је уверавање да уставотворни процес произлази из „догађања народа“, из спонтаног буђења националне свести која захтева заштиту српских националних интереса у обе аутономне покрајине. „Данас је цела Србија један конвент“, говорио је Ратко Марковић, „једна спонтана и стално заседајућа уставотворна скупштина, у којој народ непосредно пише свој устав (...) Ту више нема органа уставотворне власти – та власт је народ непосредно“¹³.

Премда је требало да буде правни основ за успостављање друкчијег друштвеног уређења, заснованог на политичком плурализму и вишестраначкој демократији, устав је био дело једностраначке скупштине. Отуда, имајући у виду начин његовог доношења, Устав Србије из 1990. године није изнедрило општепредставничко тело произашло из вишестраначких демократских избора, нити је тај акт био резултат ширег друштвеног консензуса. Реч је о уставу кога је подарио политички монолитан, једностраначки парламент без аутентичног демократског легитимитета. Мада је било захтева од новоформираних опозиционих политичких странака да прво треба организовати вишестраначке демократске изборе, па потом приступити уставотворном процесу, актуелна социјалистичка власт је истрајала у својој првобитној замисли. Примат је дата националним интересима и државном разлогу, а тај приступ је одликовао и уставне промене из 1989. године, што може бити илустровано следећим цитатом: „Поставља се питање шта ће бити ако се промене устава у Србији не могу извести по уставотворном поступку предвиђеним њеним Уставом? (...) Уколико се та дилема постави, треба проценити чему дати предност поштовању Устава или опстанку државе. У таквој ситуацији сматрамо никако не би требало дозволити да тријумфује право, па макар да пропадне држава (...) Па се отуда не може очекивати да се начело законитости она-

---

¹³ Ратко Марковић, „Устав народа“, *Правни живот*, 9/1988, стр. 1179-1180.

ко строго поштује када је у питању устав, као када је у питању закон¹⁴. Несумњиво, када се у актуелне политичке расправе укључи аргумент државног разлога, оставља се широк простор за његово различито и арбитарно тумачење, па и за злоупотребу тог, у основи легитимног, принципа.

Државни разлог који је био у основи његовог доношења, требало је да снажи симболичку функцију Устава из 1990. године. Међутим, с друге стране, та симболичка функција је била само делом остварена, јер је устав настао као акт самоукиј дања недемократског једностраначког политичког система. Такав начин доношења устава унеколико је девалвирао његову симболичку функцију, будући да је постојао упадљив раскорак између његове легитимацијске основе и вредности које је прокламовао. Иницијални демократски дефицит остао је трајни и непоправљив недостатак устава који је поларизовао политичку заједницу на оне који га безрезервно прихватају и на оне који су сматрали да са таквим фундаменталним правним актом не може окончати процес демократске транзиције и уставне консолидације. Такође, за албанску националну мањину, која је чинила приближно 17% од укупног становништва Републике, Устав из 1990. године био је апсолутно неприхватљив акт. Извесно је и то да значајан део становништва аутономне покрајине Војводина такође није био задовољан тим актом. У том смислу, Устав из 1990. године није имао капацитет „друштвеног уговора“ у правом значењу те речи, будући да је у његовом успостављању доминирала искључиво једна политичка воља. Друкчије исказано, реч је о уставу који је „донет (је) пре првих вишестраначких избора, вољом партије која се од комунистичке (...) преобразила у националну и прогласила социјалистичком“¹⁵.

Имајући у виду да су оновремене друштвено-политичке околности јасно наговештавале да следи период решавања државног питања, будући да је Југославију већ увелико захватио дезинтеграциони процес, унеколико примереније решење било је доношење провизорног и еластичнијег уставног акта којим би се само делимично уредила уставна материја у Србији и то преваходно у оном сегменту који је од значаја за процес демокра-

---

¹⁴ Исто.

¹⁵ Павле Јовановић, „Уставноправни развитак Србије у светлости европског и регионалног искуства“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2006, стр. 245.

тизације и заштиту њених националних интереса и територијалног интегритета у односу на аутономне покрајине. Међутим, Србија се определила да донесе устав који уређује све елементе уставне материје и којим се конституише заокружен, и то ригидан, уставни поредак. Искрено опредељење за очување Југославије наметало би успостављање привремених уставних решења из којих би се могла наслутити политичка воља за преображајем заједничке државе. Ипак, политичке околности су указивале на то да је распад Југославије неминовност. О томе сведоче речи Ратка Марковића из марта 1990. године из којих је произлазило то да Србија не треба никога да присиљава на федерацију: „Битно је да је њена савест пред жртвама које је поднела за стварање Југославије и пред припадницима српског народа који живе ван Србије буде чиста – она неће дићи руке од федерације докле год ова има и минималне изгледа да опстане. Разуме се, Србија у овој ситуацији мора имати политичко достојанство. Она не сме да потцењује себе да би спасла Југославију“¹⁶. Доношење новог устава, са потпуно друкчијом идеолошком матрицом, могло се тумачити и као једностранни акт који додатно сужава маневарски простор за опстанак Југославије у дотадашњем саставу. Колико је опредељење за доношење новог устава био унеколико нерационалан политички пројекат било је јасно и приликом формирања сужене Југославије коју су чинили Србија и Црна Гора. Дакле, Србија је донела свој нови устав премда није знала да ли ће или неће бити део неке нове савезне државе. Редослед потеза морао је бити друкчији, што значи да је прво требало отклонити основне дилеме у погледу државног статуса, па тек онда донети потпуни уставни акт и то у демократској уставотворној процедури.

Мада је у његовој основи белег недемократског поступка доношења, чега је уставописац морао бити свестан, Устав из 1990. године је предвидео изразито захтеван ревизиони поступак који је подразумевао да акт о промени устава мора да подржи двотрећинска већина од укупног броја народних посланика и већина од укупног броја бирача на референдуму. Дакле, свакој промени устава морао је да претходи широк политички консензус. Друштвено-политички амбијент у коме се Србија на-

---

¹⁶ Наведено према: Коста Николић, *Југославија, последњи дани 1989-1992*, књига прва, Београд 2019, стр. 153-154.

лазила, али и чињеница да је тим уставом потпуно промењена природа политичког система, наметали су потребу установљавања флексибилнијег уставног оквира који би се једноставније прилагођавао изразито динамичној стварности. Међутим, уставотворац се руководио идејом да захтеван ревизиони поступак „онемогућује олако и неодговорно интервенисање променљиве парламентарне већине у устав“, и тако „чува достојанство устава као правног акта надзаконске правне снаге“¹⁷. Ипак, с обзиром на то да је устав донет да задовољи потребе једног прелазног периода није требало предвидети изузетно захтеван и тежак, а при том и једнообразан, поступак уставне ревизије. Ригидни уставни аранжман може бити озбиљна, а покаткад и несавладава, препрека у процесу демократске транзиције. Очигледно је то да су занемарене особености друштвено-политичког миљеа у коме се доноси устав, јер је уставотворац претендовао да донесе акт који је тешко промењив. Процес демократске реконструкције друштва захтева мекши институционални аранжман, па и постојање диверсификованог ревизионог поступка. Отуда, мада је раскинуо са социјалистичким друштвеним уређењем и једностраначким политичким системом, Устав из 1990. године је у симболичком смислу био продукт управо тог политичког режима који је неповратно одлазио у историју.

3. ДЕЗИНТЕГРАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ УСТАВА ИЗ 1990. ГОДИНЕ

Сагледавајући целину његових институционалних решења, Устав из 1990. године је донет да би се остварила превасходно заштитничка и интегративна функција основног закона државе, јер је пред Србијом био задатак адекватне уставноправне припреме за све извеснији распад савезне државе. Међутим, без обзира на ту иницијалну намеру, потоње искуство је указало на то да је Устав Србије из 1990. године имао дезинтегративно дејство и то не само у односу на савезну државу, већ и у односу на Републику Србију.

Чињеница да је Србија у оквиру СФРЈ прва донела нови републички устав изазвала је два опречна становишта. С јед-

---

¹⁷ Ратко Марковић, *Са уставне осматрачнице*, нав. дело, стр. 354.

не стране, Србија се могла посматрати као промотор друштвених промена и као федерална јединица која предњачи у процесу повратка вредностима либерално-демократског конституционализма. Но, с друге, Србија је оквалификована републиком која је срушила још увек важећи савезни уставни поредак и значајно допринела разбијању Југославије. Поставља се питање које гледиште је ближе истини.

Сагласно Уставу СФРЈ из 1974: „Социјалистичка република је држава заснована на суверености народа и на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности“ (члан 3). Насупрот њему, Устав Републике Србије из 1990. године је предвидео потпуно другачију дефиницију те још увек федералне јединице у оквиру савезне државе: „Република Србија је демократска држава свих грађана који у њој живе, заснована на слободама и правима човека и грађанина, на владавини права и на социјалној правди“ (члан 1). Међутим, „важније је било то што је овај устав донет као устав фактички самосталне државе која *уређује и обезбеђује* сувереност, независност и територијалну целокупност Републике Србије и њен међународни положај и односе с другим државама и међународним организацијама“ (члан 72 став 1), чији председник *руководи* оружаним снагама у миру и рату...“ (члан 83 став 5)¹⁸. Ипак, уставотворац је настојао то да замаскира следећом уставном нормом: „Права и дужности које Република Србија, која је у саставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, има по овом Уставу, а који се према савезном уставу остварују у федерацији, оствариваће се у складу са савезним уставом“ (члан 135 став 1). „Том, правно-технички лошом формулацијом, покушано је да се на потпуно неуобичајен и чак правно контрадикторан начин најпре изрази став да је Република Србија још увек у саставу Федерације, а затим да се одређене одредбе њеног новог Устава, које се тичу њених права и дужности суспендују, односно појављују као нека врста резервног решења“¹⁹. У том смислу, Уставом је предвиђено и следеће: „Кад се актима органа федерације или актима ор-

---

¹⁸ Павле Јовановић, „Уставноправни развитак Србије у светлости европског и регионалног искуства“, нав. дело, стр. 235.

¹⁹ Александар Фира, *Уставно право Републике Србије и Републике Црне Горе*, Нови Сад 1995, стр. 67.

гана друге републике, противно правима и дужностима које она има по Уставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, нарушава равноправност Републике Србије или се на други начин угрожавају њени интереси, а при томе није обезбеђена компензација, републички органи доносе акте ради заштите интереса Републике Србије“ (члан 135 став 2). Поменути институционална решења наводе на закључак да уставотворац није имао јасну визију о томе којим путем Србија треба да се креће у погледу свог будућег државно-правног статуса. „Србија је, показују то ове противречне одредбе остала на пола пута. То се, наравно, не може приписати незнању уставотвораца, него политичкој потреби да се у часу распада СФРЈ, држе отворенима обе главне опције“.²⁰

Уставом из 1990. године у потпуности је измењена организација власти на републичком нивоу. За разлику од скупштинског система који је био једно од кључних обележја социјалистичке уставности, Уставом Србије установљена је једна варијанта рационализованог парламентаризма.²¹ Према савезном уставу све републичке скупштине су засноване на делегатском систему и имају тродомну структуру, коју чине веће удруженог рада, веће општина и друштвено политичко веће, док су извршни органи били извршна већа скупштина, са правним положајем аналогним Савезном извршном већу.²² Отуда, поменути институционална решења која су произлазила из савезног устава била су суспендована, јер је новоустановљена организација власти у Републици Србији била заснована на принципу поделе власти. Међутим, суштинске разлике су постојале у свим сегментима уставне материје тако да је савезни устав постао акт претежно номиналног значаја. Сажето изражено: „Пошто су тим актом санкционисани индивидуална аутономија, политички плурализам, владавина права, подела власти, тражишна економија итд., односно пошто је на експлицитан начин негиран савезни Устав, можемо само закључити да је доношењем устава од 1990. године Србија – стриктно уставноправно говорећи – прогласила отцепљење од социјалистичке Југославије, много пре него што су

---

²⁰ Павле Јовановић, „Уставноправни развитак Србије у светлости европског и регионалног искуства“, нав. дело, стр. 235.

²¹ Дарко Симовић, *Полупредседнички систем*, Београд 2008, стр. 293-309.

²² Вид. Александар Фира, *Записи о правном поретку*, Београд 1996, стр. 25.

се на такав чин одлучиле `сепаратистичке републике`²³. Разуме се, то би био превише поједностављен поглед на оновремену кризу југословенског федерализма, али је Устав Србије из 1990. године јасно указао на то заједничка држава, бар у том дотадашњем виду, више не може опстати.

Доношење Устава Србије из 1990. године може се посматрати и као нужност у амбијенту у коме су поједине републике мењале своје социјалистичке уставе. У том процесу предњачила је Словенија која је крајем септембра 1989. године усвојила уставне амандмане којима се снажи државност те републике и успоставља конфедерални однос са Југославијом.²⁴ Према гледишту израженом у српској уставноправној литератури таква ревизија републичког устава представљала је „самовољан и једностран чин мењања Уставом СФРЈ успостављеног уређења Југославије“²⁵. Потом, уследила је Декларација о суверености Републике Словеније усвојена 2. јула 1990. године којом се прокламује примат републичке у односу на савезну уставност. Дакле, без обзира на то што је Република Србија донела потпуно нови устав који је у супротности са савезним уставним поретком, уставне промене у Словенији, а касније и у другим републикама, такође су предвиђале решења којима се суспендује савезна уставност. О томе је Владан Кутлешић говорио на следећи начин: „Србија треба да донесе свој потпуни и нови Устав којим ће уредити сва питања која сада или нису уређена или нису адекватно уређена, посебно у сфери политичког система и организације власти у Републици, не обраћајући пажњу при томе, исто онако како то чине друге федералне јединице, на важећи Устав Југославије, који очигледно мање вреди чак и од папира на коме је штампан“²⁶. У том смислу, Устав Србије из 1990. године је могуће посматрати и као изнуђен одговор на уставноправно еманциповање других република које је јасно наговештавало крах заједничке државе. Јер, све до доношења свог новог устава „Србија није доносила никакве документе којима би проглашавала властиту сувереност и независност, нити је

²³ Ненад Димитријевић, *Уставна демократија схваћена контекстуално*, Београд 2007, стр. 184.

²⁴ Павле Николић, *Од распада до безнађа и наде*, нав. дело, стр. 13-29.

²⁵ Исто, стр. 29.

²⁶ Владан Кутлешић, „Актуелна уставно-правна ситуација земље и Предлог Председништва СФРЈ за доношење Устава СФРЈ“, *Правни живот*, 3-4/1990, стр. 510. Нав. према: Стеван Лилић, „Зашто је нови устав Србију оставио без омбудсмана?“, нав. дело, стр. 265.

мењала свој статус у федерацији“, мада се истиче да је амандманима на устав од 28. марта 1989. године „устопоставила јединствени државноправни поредак, али су се ове промене посредно одразиле на односе у федерацији“²⁷. Међутим, „сецесионистичке“ републике су имале потпуно другачији поглед на развој политичких догађаја. Наима, у Словенији и Хрватској је указивано на то да је процес уставноправне разградње савезне државе започела управо Србија амандманима на републички устав. Те републике су сматрале да је то био почетак процеса „прерасподјеле политичке и привредне моћи у корист `центра` с којим се Србија традиционално поистовјећивала и којега је одувјек инструментализирала за своје политичке циљеве“²⁸.

У односу на остале републике СФРЈ правни положај Републике Србије био је унеколико другачији, будући да је она у свом саставу имала две аутономне покрајине на чију организацију и функционисање није могла да утиче. Аутономне покрајине су постале конститутивни елементи савезне државе, а њихов правни положај је био само номинално различит од положаја република. Такво решење је била непосредна последица намере савезног уставотворца да изједначи положај република и аутономних покрајина, јер је тај облик територијалне аутономије био главна гаранција очувања националне равноправности.²⁹ При томе, Република Србија је била подређена својим аутономним покрајинама, јер без њихове сагласности није могла да промени свој устав. Отуда, аутономне покрајине су имале двоструко својство у југословенском федерализму, Наиме, оне су истовремено биле конститутивни елементи савезне државе, али су имале и својство конститутивности у републичком институционалном аранжману Србије. Дакле, имајући у виду њихов правни положај аутономне покрајине су биле креација савезног устава, а не продукт аутономног уставног права Републике Србије. Таква, са становишта упоредног конституционализма неуобичајена, институционална физиономија југословенског федерализма доприносила је процесу политичког еманциповања аутономних покрајина и дезинтегрисања Републике Србије. У аутономној

---

²⁷ Драган Стојановић, *Уставно право*, књига I, Ниш 2007, стр. 258.

²⁸ Миљана Касаровић, „Демократска транзиција и политичке институције у Хрватској“, *Politička misao*, 2-3/1996, стр. 88.

²⁹ Вид. Александар Фира, *Уставно право Републике Србије и Републике Црне Горе*, нав. дело, стр. 60.

покрајини Косово јављају се захтеви за већом самосталношћу и за формалним добијањем статуса федералне јединице, који се постепено преображавају у сепаратистичке тежње. Ради заустављања даље дезинтеграције, а такође и у циљу изједначавања са другим федералним јединицама, које у свом саставу нису имале аутономне покрајине, Република Србија је 1989. године донела амандмане на свој устав којима се значајно мења статус јединица територијалне аутономије. Аутономне покрајине су задржале уставотворну и законодавну власт, као и свој аутономни правосудни систем, али је дошло до битног сужавања њихове нормативне надлежности. Промењен је и поступак уставне ревизије на основу кога више није била неопходна сагласност аутономних покрајина за промене Устава Републике Србије, уз ограничење да се тим променама не може мењати уставни положај аутономних покрајина утврђен Уставом Југославије из 1974. године. Ти амандмани су оквалификовани једином светлом тачком „у већ сасвим извесном пропадању савезне државе (...) после којих је Србија први пут после дуже времена постала суверена држава (у границама републичке надлежности) на целој републичкој територији“³⁰.

Словенија и Хрватска су амандмане на Устав Србије оквалификовале као рушење савезног устава. Наиме, те уставне промене сматране су негирањем аутономних покрајина као елементарна југословенске уставности при чему је њихово спровођење изведено у амбијенту насиља на улицама Приштине.³¹ Тада је неповратно поремећена политичка институционална равнотежа у Југославији, будући да је сагласно таквом гледишту Србија оснажила у односу на друге републике, јер је њен глас у оквиру савезног федералног аранжмана утростручен.³² Наиме, обједињавањем аутономних покрајина у јединствени републички уставни поредак, а задржавањем њиховог представништва у централним органима федерације обезбеђена је превага приликом доношења политичких одлука. „Тиме је савезни устав био срушен, и није више представљао оквир у којем би се разборито могло договорити решења политичке кризе“³³. Постојало је

---

³⁰ Патко Марковић, *Уставно право*, Београд 2015, стр. 142.

³¹ Sergej Flere, „’Отцепљење’ - je li neko pomenuo ‘otcepljenje’? Još o uzrocima raspada Jugoslavije – odgovor Aleksandru Pavkoviću, *Političke perspektive*, 3/2013, стр. 69.

³² Исто.

³³ Branko Smerdel, Smiljko Sokol, *Ustavno pravo*, Zagreb 2007, стр. 91.

мишљење да се политичка криза на Косову и Метохији није могла разрешити реафирмацијом начела централизације државне власти, јер Србија не може бити изједначена с другим републикама будући да је због свог националног састава и историјског настанка сложена и структурирана политичка заједница.³⁴

Поменута гледишта су једнострана и само делимично одговарају истини. Амандмани на социјалистички устав Србије нису били основни узрок дезинтегрисања и распада Југославије. Дезинтеграциони процеси, иначе највећим делом подстакнути латентним национализмом, већ су увелико захватили Југославију, тако да су уставне промене у Србији наступиле као одговор на озбиљну политичку кризу савезне државе. Међутим, ако се не може рећи да су уставни амандмани на социјалистички устав, а потом и доношење потпуно новог устава, иницијални узрочници распада Југославије, несумњиво је да су ти акти уставотворне власти Србије испровоцирали уставноправне одговоре других република и убрзавали дезинтеграцију савезне државе. Наиме, настојање Србије да се институционално припреми за све извеснију прекомпозицију савезне државе или за њен коначни распад легитимисало је процесе уставноправног еманциповања других република од постојећег савезног уставног поретка. Јер, сваки федерални аранжман представља, више или мање добро постављену, равнотежу између његових конститутивних елемената. Према савезном Уставу из 1974. године битан сегмент те равнотеже биле су и аутономне покрајине. Једностраним модификовањем уставноправног положаја аутономних покрајина, посматрано са становишта интереса других савезних република, Србија је нарушила тај баланс у федералном систему. Савезни федерални аранжман више није могао да опстане у том облику. Било је очигледно то да очување Југославије није једина нити примарна опција за Србију.

Сагледано из перспективе националних интереса Србије, амандмани на републички устав доживљавани су као апсолутна нужност. „Стожер и хегемон прве југословенске државе“, Србија је у другој југословенској држави постала „политички слаба, чак инфериорна“.³⁵ Дезинтеграциони процеси који су зах-

---

³⁴ Dragana Katunarić, „Prikaz: Ciril Ribičić, Zdravko Tomac, Federalizam po mjeri budućnosti, Zagreb Globus 1989“, *Revija za sociologiju*, 3/1990, стр. 566.

³⁵ Павле Јовановић, „Уставноправни развјатак Србије у светлости европског и регионалног

ватили савезну државу преливали су се и на однос Републике и аутономних покрајина. Ревизијом устава Србија је објединила свој правни поредак, успостављајући институционално логичан однос између републике и аутономних покрајина. Наиме, у односу на претходни период када је Република била подређена својим аутономним покрајинама, успостављен је поредак који је подразумевао хијерархијски виши положај Републике. У супротном, њихов квази-државни статус и конститутивни карактер могли су бити основа за даље уставноправно еманциповање аутономних покрајина, па и за њихово издвајање од матичне Републике.

Међутим, без обзира на формалну уставност спроведеног поступка ревизије републичког устава, треба се осврнути и на политички контекст у коме су извршене уставне промене 1989. године. Сагласност аутономних покрајина на измене републичког устава остварена је у амбијенту снажних политичких притисака републичке власти. „Извршена је смена политичког и државног руководства САП Војводине, на начин који се упорно хвали и глорификује, али и оспорава и напада. У друкчијем процесу, али са истим коначним резултатом, то се десило и у САП Косово“³⁶. Промена републичког устава у САП Косово обављена је у режиму ванредног стања, што је значило да се скупштина те аутономне покрајине у нередовним политичким околностима сагласила на битну промену свог правног положаја. Поред значајног сужавања њихове нормативне функције, аутономне покрајине су се сагласиле и на укидање институционалног решења које је предвиђало учешће аутономних покрајина у уставотворној власти Републике. То је била само увертира за доношење новог устава који је само номинално предвидео децентрализацију републичке власти по линији аутономних покрајина, будући да су ове јединице територијалне аутономије биле потпуно подређене Републици.

Већ значајно развијен процес дезинтегрисања Републике Србије по линији аутономних покрајина, уставотворац је настојао да заустави високом централизацијом државне власти. Од конститутивних елемената федерације, чији је статус био уређен

искуства“, нав. дело, стр. 234.

³⁶ Александар Фира, *Уставно право Републике Србије и Републике Црне Горе*, нав. дело, стр. 62.

савезним уставом, аутономне покрајине постају креација републичке уставности. Будући да је њихов правни положај изведеног, а не оригинерног карактера у односу на републичку уставотворну власт, аутономне покрајине су изгубиле статус готово равноправног партнера републичкој власти. Њиховим подређивањем републици, аутономне покрајине престају да буду територијалне јединице у којима се врши државна власт. Уставом из 1990. године аутономне покрајине су лишене уставотворне, законодавне и судске власти, а своју нормативну делатност, знатно рестриктивније постављену, обављале су доношењем одлука и општих аката. Имајући у виду да је правни положај аутономних покрајина према савезном уставу из 1974. године унеколико премашивао општеприхваћени теоријски модел територијалне аутономије и да је њихово разликовање од република као федералних јединица било готово номинално, значајније сужавање њиховог аутономног статуса било је очекивано. Међутим, спорно је било то што аутономне покрајине више нису располагале законодавном влашћу што се сматра јединим од кључних одлика тог облика територијалне децентрализације државне власти. Аутономне покрајине су изгубиле „својства територијалне аутономије у правно-логичном смислу“³⁷ и практично су сведене на статус јединица локалне самоуправе другог степена. Та суштинска промена у правном положају аутономних покрајина оправдавана је потребом да се елиминише готово потпуни паралелизам покрајинског и републичког законодавства.³⁸ Ипак, српски уставотворац је отишао и корак даље па је предвидео да одлуке и општи акти аутономних покрајина морају бити у складу не само са Уставом и законом, већ и са осталим републичким прописима, „дакле и са извршним, односно подзаконским прописима, што се“ рационално није могло оправдати.³⁹ Уједно, аутономне покрајине нису располагале ни финансијском самосталношћу будући да су им припадали само приходи утврђени законом, што је подразумевало њихову потпуну подређеност Републици и на том пољу.

Мада је устав првенствено донет да би се предупредило даље дезинтегрисање Републике, та основна намера уста-

---

³⁷ Милан Петровић, „Месна самоуправа и аутономне покрајине у Уставу Републике Србије, са становишта правне политике“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991, стр. 337.

³⁸ Ратко Марковић, *Уставно право и политичке институције*, Београд 1995, стр. 544-545.

³⁹ Александар Фира, *Уставно право Републике Србије и Републике Црне Горе*, нав. дело, стр. 136.

вотворца није испуњена. Напротив, услед незадовољства албанске националне мањине, дошло је до даљег јачања сепаратизма на Косову и Метохији. Уставотворац је занемарио чињеницу да је територијална аутономија била већ увелико усађена у политички идентитет већинског албанског становништва на Косову и Метохији. Отуда, не само да суштинска промена правног положаја аутономне покрајине није била прихваћена на Косову и Метохији, већ је албанско становништво започело потпуни бојкот институција Републике Србије. То је значило и немогућност конституисања институција територијалне аутономије сагласно уставним решењима из 1990. године. Републичким Законом о престанку рада Скупштине АП Косово и Извршног већа Скупштине АП Косова утврђено је да престају са радом Скупштина и Извршно веће аутономне покрајине Косова и Метохије чије надлежности су преузели републички органи. Дакле, Устав је само номинално важио када је реч о АП Косово и Метохија, што је значило да Република Србија није успела да интегрише албанску националну мањину у јединствени правни поредак. Игнорисањем те чињенице и силом спроводећи уставни поредак на Косову и Метохији републичка власт је изазвала распламсавање сепаратизма који је 1998. године прерастао у отворену оружану побуну Албанаца. После агресије НАТО пакта која је изведена под видом заштите људских права, 1999. године уведена је мисија Уједињених Нација на Косову и Метохији чиме је ова аутономна покрајина издвојена из правног поретка Републике Србије. Развој догађаја наводи на закључак да је уставотворац погрешно проценио да ће висок степен централизације републичке власти допринети заустављању дезинтегративних по линији аутономне покрајине Косово и Метохија. Међутим, супротно очекивању, централизација није довела до политичке стабилности, већ је само додатно подстицала даље дезинтегрисање Републике Србије.

Премда, услед њеног друкчијег етничког састава, није било већих проблема у функционисању територијалне аутономије Војводине, и у тој покрајини је било заговорника повратка институционалних решења из 1974. године. Наиме, поједини аутори су сужавање територијалне аутономије доживели као својеврсни „уставни аншлус Војводине и Косова и Метохије као аутономних покрајина“ по коме су оне постале „уставно неза-

штићен територијални, политички и имовински доминиони Србије⁴⁰. Према истраживању новосадске агенције *Scan* из 2001. године, чак 39,1% испитаника изјаснило у прилог враћања аутономије Војводине коју је она имала по Уставу СФРЈ од 1974.⁴¹ Сагласно истраживању CESID-а из маја 2006. године апсолутна већина испитаника (57,10%) изјаснила се да Војводина по новом уставу треба да располаже законодавном влашћу.⁴² Намеће се очигледан закључак да је територијална аутономија још за време СФРЈ постала део политичког идентитета значајног дела становништва Војводине и да је српски уставотворац направио грешку када је номинално задржао децентрализацију власти по линији аутономних покрајина, истовремено их остављајући без суштинских елемената територијалне аутономије.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Устав Србије из 1990. године углавном се једнострано посматрао. Они који су га глорификовали слепо су прелазили преко његових слабости, а они који су га критиковали у њему готово да нису проналазили ништа вредно похвале. Но, обе крајности пате од недостатка објективности. У номотехничком смислу, Устав из 1990. године је занатски добро израђен текст чије норме одликује јасноћа, прецизност и сажетост. Реч је о идеолошки неутралном акту који је установио политички и економски плурализам. Имајући у виду друштвено-политички контекст у коме је донет, такве одлике устава представљале су несумњиву вредност, јер је то био акт који је иницирао и подржавао процес демократске транзиције. Посматрано из перспективе два основна елемента уставне материје, тај устав је, с једне стране, установио каталог људских права који је у великој мери био прилагођен оновременим међународним стандардима, а с друге, предвидео је релативно добро уравнотежен систем власти заснован на начелима рационализованог парламентаризма. Разлоге президенцијализовања парламентаризма превасходно тре-

---

⁴⁰ „Anschluss је немачки израз за потпуно припајање Аустрије од стране нацистичке Немачке 13. марта 1938. године“. Радивој Степанов, „Уставни и политички триптих Војводине“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 9-10/2014, стр. 580.

⁴¹ Нав. према Јован Комшић, „Војвођански идентитет у транзицији“, у: Павел Домоњи (ур.), *Војвођански идентитет*, Београд 2006, стр. 60.

⁴² Нав. према исто, стр. 47.

ба тражити у ванправним факторима, а не у недостацима уставних решења. Отуда, сагледавајући га искључиво из нормативне равни и правних функција које је као основни закон државе требало да остварује, може се констатовати да претежу позитивне вредности Устава из 1990. године. Међутим, устав је неопходно посматрати и у контексту остваривања социолошких функција. Јер, нормативне функције устава могу бити остварене само ако су истовремено, и то у претежнијој мери, реализоване и његове социолошке функције. У супротном, устав има само номиналну вредност због чега се сврстава у категорију устава-фасада.

Особен политички контекст доношења устава диктирао је и поједина специфична институционална решења. Наиме, убрзани процеси дезинтеграције СФРЈ изазивали су стрепњу да већ увелико федерализована Република Србија такође може бити распарчана, те је новодонети устав требало да има изразиту интегративну и заштитничку функцију. Управо због тога, његова симболичка функција требало је да буде јасно изграђена и неприкосновена. Међутим, Устав из 1990. године је све време трајања био етикетиран и раздиран опречним ставовима. С једне стране, то је акт који је Србију преобразио из једностраначког социјалистичког друштвеног уређења у вишестраначки демократски политички систем и који је високофедерализовану и дезинтегрисану Републику успео да обједини у јединствени правни поредак. Насупрот таквим гледиштима, устав је девалвиран етикетом „Милошевићев“, будући да „тај устав симболизује време у којем је Милошевић био на јавним функцијама“⁴³. Тај период у развоју српске уставности обележавају висок степен президентијализације система власти, ауторитарни политички систем, ратови на простору бивше Југославије, бомбардовање Србије 1999. године и фактичко издвајање аутономне покрајине Косово и Метохија из Србије. У таквом миљеу симболичка функција устава није могла да сачува позитиван предзнак. Устав је временом постао симбол ауторитарног политичког режима, као и симбол лутања у дефинисању националних интереса и њихове злоупотребе у дневнополитичке сврхе.

Легитимацијска функција Устава из 1990. године је била само делимично остварена. Устав је донет од стране једностра-

---

⁴³ Ратко Марковић, „Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2006, стр. 6.

начке социјалистичке скупштине изабране на недемократским изборима. С обзиром на то да је претходио првим вишестраначким изборима, устав је патио од иницијалног демократског дефицита. Приликом доношења устава примат је дата националном интересу и државном разлогу. Истовремено, устав је пратила несрећна околност да је све време његовог важења било отворено државно питање. Транзиционо искуство Србије потврдило је тезу да консолидовање демократског система није могуће у миљеу отвореног државног питања, будући да разрешење проблема државности, ставља у други план све остале друштвене и политичке процесе. Захтеви демократске процедуре, као и људска права неретко постају сувишно бремене приликом решавања државног питања. Појединац постаје подређен колективитету, а такав политички амбијент погодан је за манипулисање националним осећањима и за потурање ускостраначких интереса очувања власти под вео вођења одговорне државничке политике. Стога, и на примеру Србије потврђује се гледиште да је консолидовање демократског система могуће искључиво ако је претходно решено државно питање, јер су „неки начини решавања проблема државности, сами по себи, инкомпатибилни са демократијом“⁴⁴. Несумњиво, уставна консолидација може уследити тек после заокруженог процеса демократске консолидације. Номинално прихватање вредности либерално-демократског конституционализма, није значило да ће оне брзо и на прави начин заживети у политичкој реалности.

Парадоксално је то да је устав донет превасходно да био остварио интегративну и заштитничку функцију, а управо је тај аспект устава најспорнији, јер се његово дезинтегративно дејство може посматрати на два нивоа. Најпре, доношење Устава из 1990. године је имало дезинтегративно дејство у оквиру савезног федералног аранжмана. Тај устав није узрок распада заједничке државе, али је свакако допринео да се дезинтегративни процеси неповратно убрзају. Тим уставом је коначно делигитимисана могућност заједничког живота.⁴⁵ Но, ако је распад савезне државе већ био на видику Устав из 1990. године је неупоредиво већу штету нанео самој Републици Србији. Снажном

---

⁴⁴ Huan Linc, Alfred Stepan, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd 1998, str. 20 i 48.

⁴⁵ Ненад Димитријевић, *Уставна демократија схваћена контекстуално*, нав. дело, стр. 184.

централизацијом републичке власти и само номиналним прокламовањем територијалне аутономије уставотворац је постигао супротан ефекат од онога који је настојао да оствари. Уместо да дође до интегрисања АП Косово и Метохију у јединствени правни поредак, већинско албанско становништво се определило за апсолутни бојкот републичких институција уз радикализовање својих политичких циљева. Истрајавајући на неодрживом статусу аутономних покрајина, Србија је допринела распламсавању сепаратизма који је 1998. године прерастао у отворену оружану побуну Албанаца. Неадекватно решавање косовског проблема био је повод за војну интервенцију НАТО-а која се завршила окупацијом те српске покрајине и њеним издвајањем из правног поретка Републике Србије. Према томе, чињеница да устав није успео да интегрише АП Косово и Метохију у јединствени републички правни поредак, допринела је даљем девалвирању његове легитимацијске функције.

Напоследку, осврт са већ значајне временске дистанце ствара уверење да Устав Србије из 1990. године није био „чедо среће“. Без обзира на то што му је историјска мисија, изражена у коренитој промени друштвеног уређења, јемчила непролазну славу, Србија је једна од ретких држава која је свој први постсоцијалистички устав заменила новим. Тај акт је означаван уставом континуитета са минулим недемократским уставним уређењем, тако да је снажило уверење да је за истински демократски преображај друштва потребан нови устав. Премда су и иницијално његове социолошка и легитимацијска функција биле тек делимично испуњене, временом су се оне само додатно круниле и осипале. Уз неуспех интегративне функције, која је на неки начин била примарна приликом његовог усвајања, јасно је да су социолошке функције тог устава остале неостварене. Уместо да његово место у историји српске уставности буде неупитно, потоњи догађаји сведоче о томе да тај устав није био оптималан за оновремене друштвено-политичке околности.

Објективан посматрач може да констатује да је време важења Устава из 1990. године било изузетно бурно за српски народ тако да се оправдано може поставити питање да ли би било који устав у тако нестабилном друштвено-политичком амбијенту успео да оствари сва она очекивања која би требало да испуни највиши правни акт. Тако турбулентном прелазном

периоду, док се решавало државно питање, примеренији је био привремени и еластичнији уставни аранжман са резервним уставним решењима која би се активирала само изузетно у случају угрожавања виталних интереса Србије. Ипак, уставотворац из 1990. године, премда је државно питање било отворено, определио се за ригидан уставни аранжман, упитног легитимитета. Управо због тога, Устав из 1990. године и јесте био повремена кочница у процесу демократске транзиције, што је бацало сенку и на његове неспорне врлине као правног акта.

ЛИТЕРАТУРА

Баста Лидија, „Уставна демократија и (не)демократска конституција друштва“, у: Радмила Накарада и др. (ур.), *Распад Југославије – продужетак или крај агоније*, Институт за европске студије, Београд 1991.

Димитријевић Ненад, *Уставна демократија схваћена контекстуално*, Фабрика књига, Београд 2007.

Јовановић Павле, „Уставноправни развитак Србије у светлости европског и регионалног искуства“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2006.

Јовичић Миодраг, „Уводна реч Миодрага Јовичића“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991.

Јојић Бранислава, „Да ли је сувереност грађана основно начело Устава Србије од 1990?“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991.

Kasapović Mirjana, „Demokratska tranzicija i političke institucije u Hrvatskoj“, *Politička misao*, 2-3/1996.

Katunarić Dragana, „Prikaz: Ciril Ribičić, Zdravko Tomac, Federalizam po mjeri budućnosti, Zagreb Globus 1989“, *Revija za sociologiju*, 3/1990.

Комшић Јован, „Војвођански идентитет у транзицији“, у: Павел Домоњи (ур.), *Војвођански идентитет*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд 2006.

Лилић Стеван, „Зашто је нови устав Србију оставио без омбудс-

мана?“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991.

Linc Huan, Stepan Alfred, *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Београд 1998.

Марковић Ратко, *Са уставне осматрачнице*, Службени гласник, Београд 2017.

Марковић Ратко, *Уставно право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2015.

Марковић Ратко, „Устав Републике Србије из 2006 – критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2/2006.

Марковић Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 1995.

Марковић Ратко, „Устав народа“, *Правни живот*, 9/1988.

Милосављевић Богољуб, Поповић Драгољуб, *Уставно право*, Правни факултет Унион, Београд 2008.

Молнар Александар, *Опроштај од просветитељске идеје уставотворне скупштине?*, Фабрика књига, Београд 2008.

Николић Коста, *Југославија, последњи дани 1989-1992*, књига прва, Службени гласник, Београд 2019.

Николић Павле, *Од распада до безнађа и наде*, Филип Вишњић, Београд 1997.

Орловић Слободан, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008.

Петров Владан, „Поуке и поруке Намесничког устава из 1869“, *Правни живот* 12/2019.

Петровић Милан, „Месна самоуправа и аутономне покрајине у Уставу Републике Србије, са становишта правне политике“, *Архив за правне и друштвене науке*, 2-3/1991.

Симовић Дарко, Петров Владан, *Уставно право*, Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд 2018.

Симовић Дарко, „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990.“, у: Фира Александар, Марковић Ратко (ур.), *Два века српске уставности*, САНУ, Београд 2010.

Симовић Дарко, *Полупредседнички систем*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008.

Smerdel Branko, Sokol Smiljko, *Ustavno pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2007.

Степанов Радивој, „Уставни и политички триптих Војводине“, *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, 9-10/2014.

Стојановић Драган, *Уставно право*, књига I, Свен, Ниш 2007.

Фира Александар, *Записи о правном поретку*, Службени лист СРЈ, Београд 1996.

Фира Александар, *Уставно право Републике Србије и Републике Црне Горе*, Агенција „МИР“, Нови Сад 1995.

Flere Sergej, “‘Отцепљење’ - је ли неко поменио ‘отцепљење’? Још о узроцима raspada Југославије – Одговор Александру Павковићу, *Политичке перспективе*, 3/2013.

Darko Simović

ABOUT THE SOCIOLOGICAL FUNCTIONS OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA OF 1990

- Resume -

Despite it being a part of constitutional history for almost a decade and a half, the Constitution of the Republic of Serbia from 1990 has yet to gain an objective valuation. From the time of its proclamation, the said constitution faced ardent, most often politically fueled contention. The critics, for the most part, undermined the socio-political ambience in which it was adopted and as a result the constitution was inappropriately compared to the constitutions of states with exemplary democratic traditions. However, in analyzing that constitution from an exclusively normative perspective, it can be concluded that it is a legal act with little to fulminate against seeing as it was the first post-socialist constitution. It is a well-defined text whose constitutional norms are characterized by clarity, preciseness, and conciseness. Furthermore, it is an ideologically neutral act that established political and economic pluralism. Taking into consideration the socio-political context in which it was adopted, such features of the constitution represented undoubtable value, seeing as that act had initiated and supported the process transitioning to democracy. On the other hand, if we analyze the 1990 Constitution from the perspective of the sociological functions of the highest legal

act of a state, it can be concluded that it is an act that did not fulfill the symbolic, legitimizing and integrative function of a constitution. As such, this paper has as its fundamental aim to identify the reasons due to which the 1990 Constitution was unsuccessful from the perspective of fulfilling its sociological functions.

Key words: Constitution, Serbia, Yugoslavia, Kosovo and Metohija, Federalism, Territorial autonomy, Nationalism, Secession.

---

* Овај рад је примљен 30. децембра 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

ПОЛОЖАЈ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ И ПОЛИЦИЈЕ ПРЕМА УСТАВУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ОД 1990. ГОДИНЕ

-Сажетак -

Премда је прошло три деценије од доношења Устава Србије од 1990. период за изношење што објективнијих судова о оправданости Уставом установљене централизације државне управе (и полиције) није прошао. Уставне одредбе о положају државне управе, јасне су, прецизне и сажете, номотехнички беспрекорне. Систематизоване су уз одредбе о Влади Републике Србије, са којом управа чини јединствену извршну функцију државне власти. Донесен у епохи социјалистичке уставности и „јединства власти“, Устав Републике Србије од 1990. представљао је „револуционарни искорак“ и правни основ за повратак класичним вредностима савремене уставне државе.

У раду су најпре наведене и коментарисане најзначајније уставне одредбе о положају државне управе (вршиоцима и делокругу послова). Потом су истакнуте најзначајније имплицитне последице уставних решења по организацију српске полиције 90-их година, која је Законом о унутрашњим пословима из 1991. и практично централизована. На тај начин су подржављене локалне (општинске и градске) и покрајинске полиције, које су од „органа унутрашњих послова“ постале унутрашње подручне организационе јединице МУП-а Републике Србије. Закључује се да је уставотворац правилно антиципирао будућност у онтичком (реалном) смислу. У миљеу друштвено-политичких и социјално-економских услова и околности у Србији и Југославији с краја 20. века једино државна полиција могла је да обезбеди „акционо и функционално јединство поли-

¹ Аутор је редовни професор на Криминалистичко-полицијском Универзитету у Београду. Електронска адреса аутора: sreten.jugovic@kpu.edu.rs.

ције“ и јединственост безбедности на читавој државној територији.

Кључне речи: устав, државна управа, централизација, министарство, полиција.

1. УВОД

Устав Србије од 1990. године², као „нови устав у Јовановићевском смислу“³ доноси и нова, радикално друкчија решења о положају државне управе и полиције у односу на претходни савезни устав из 1974. године и Устав СР Србије од 1974. За Устав Србије од 1990. године може се рећи да је вратио Србију у окриље класичне уставности, како својим нормативним решењима у погледу обима захвата материје тако и уставном дикцијом. Наиме, после уставних галиматијаса у другој Југославији и њеним републикама и покрајинама, којима је, чини се уставном расподелом надлежности установљено превише полицијских надлежности у корист социјалистичких република, а у СР Србији и двеју покрајина, дошло је до претераног осамостаљивања републичких и покрајинских система безбедности, што је умногоме допринело распаду јединственог система безбедности, тиме и распаду заједничке државе.⁴ Разуме се, није само то узрок краја Југославије, али је чињеница да су општи међународни и унутрашњи односи и вођене политике у то време нашли погодно тле у партикуларним системима безбедности, установљеним у другој Југославији. У таквим околностима, у „предратном стању“, Србија као федерална јединица Југославије донела је 1990. године нови устав, који је преживео различите облике уређења заједничке сложене државе, почев од СФРЈ, потом СРЈ од 1992. и коначно, Државне заједнице Србија и Црна Гора (2003), која је практично била уставни пут за сецесију Црне Горе.⁵ У формалном смислу Устав од

---

² Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 1/1990.

³ Ратко Марковић, „Устав Републике Србије од 2006 - критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2/2006, Београд, стр. 9 и 86; Вид.: Ратко Марковић, „Слободан Јовановић и уставно право“, у: Слободан Јовановић, живот, дело, време, САНУ, Београд 2019, стр. 267-302.

⁴ Слободан Милетић, Сретен Југовић, *Право унутрашњих послова, Криминалистичко-полицијски Универзитет, Београд 2019*, стр. 16.

⁵ Ратко Марковић у дневном листу Данас од 3. априла 2002. уставну повељу о државној заједници Србија и Црна Гора назвао је „Повеља за споразумни развод“.

1990. био је на снази до 2006. године, када је после спроведених референдума најпре у Црној Гори а потом и Србији, донесен нови устав.⁶ Али, посматрано са материјалног становишта, дакле само садржински, према институционалним решењима која су задржана Уставом од 2006. практично је Устав од 1990. у великој мери и данас важећи.⁷ Дакле, у односу на своје претходнике, Устав од 1990. представља колосални квалитативни искорак,⁸ док његов следбеник, Устав од 2006. године, суштински посматрано, речима Слободана Јовановића, није нови устав од којег би се рачунало ново уставно доба⁹, као што је то Устав од 1990. године, у односу на своје претходнике из социјалистичке Југославије. Зато Устав од 1990. године заслужује да га оквалификујемо једним од најзначајнијих у развоју српске уставности.¹⁰

У даљем тексту следи осврт на најзначајније уставне и друге позитивноправне одредбе о државној управи. При том се најпре анализирају најбитније уставне одредбе о државној управи. Потом се, у светлости односних уставних решења, пажња посвећује организацији и делатности српске полиције 90-их година. Из тих анализа, требало би да уследи и синтетички закључак.

2. НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ УСТАВНЕ ОДРЕДБЕ О ПОЛОЖАЈУ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ

За одређивање положаја државне управе (и полиције) према Уставу од 1990. битне су готово све уставне одредбе, дакле писани устав у целини. То само потврђује значај, домашај и пространост управног права, као и његову присност са уставним правом. По свом значају, поред основних одредаба, издвајају се одредбе о људским правима и слободама, подели власти, на-

---

⁶ Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006.

⁷ Ратко Марковић, Устав Републике Србије од 2006. године - критички поглед, нав. дело, стр. 9-88.

⁸ Дарко Симовић, „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990.“, у зборнику: Два века српске уставности (приредили Александар Фира, Ратко Марковић), САНУ, Београд, 2010, стр. 383-409.

⁹ Ратко Марковић, Устав Републике Србије од 2006. године - критички поглед, нав. дело, стр. 86.

¹⁰ Устав Србије из 1990, уз Сртењски устав из 1835, Намеснички устав из 1869. и Радикалски устав из 1888. године, део је „велике четворке“ српских устава. Вид. Владан Петров, „Поуке и поруке Намесничког устава из 1869.“, Правни живот, бр. 12/2019, стр. 562.

длежностима републичких органа и других организација којима је поверено вршење јавних овлашћења, и др. Ако се пође од уставних одредаба о надлежностима Републике Србије, види се да унутрашњи послови као најразноврснији послови државне управе прожимају значајан део надлежности Републике Србије, која, према члану 72 Устава, „уређује и обезбеђује“:

- сувереност, независност и територијалну целокупност Републике Србије... ;
- остваривање и заштиту слобода и права човека и грађанина;
- ...безбедност Републике Србије и њених грађана;
- ...мере за случај ванредног стања;
- ...заштиту свих облика својине;
- ...организацију, надлежност и рад републичких органа;
- ...друге односе од интереса за Републику Србију, у складу с Уставом.

Поред одредаба Устава о надлежности Републике Србије, за положај државне управе битне су уставне одредбе о подели власти на законодавну, извршну и судску. За разлику од претходних устава којима је прокламовано „јединство власти“, Устав у члану 9 прецизира и државне органе – носиоце појединих грана власти. Носилац извршне власти је Влада. Даље, у оквиру поднасловa „Влада“ су и одредбе о државној управи. Устав Републике Србије државну управу одређује на органски и функционалан начин. Тако су чланом 94, став 1 као основни уставни вршиоци државне управе одређена министарства (органски елемент). А послови и задаци министарстава (функционални елемент) према члану 94, став 2 су: примењивање закона других прописа и општих аката Скупштине и Владе, као и општих аката председника Републике (пример мешовитог или полупредседничког система), односно обезбеђивање њиховог извршавања; решавање у управним стварима; вршење управног надзора; обављање других управних послова предвиђених законом. Према томе, Устав на једино могућ и њему својствен начин, синтетички одређује круг послова и задатака министарстава, који се даље законски разрађују, а правни режими у којима се ти послови и задаци обављају различити су, не виде се нити се могу видети из уставног и законског делокруга, већ се они могу утврдити тек анализом односних законских решења о појединим надлежностима и о поступку њиховог вршења. При том,

у онтичком (реалном) смислу круг послова и задатака управе много је шири од оног наведеног у делокругу. За положај државне управе битне су и уставне одредбе о самосталности управе, „Министарства су самостална у вршењу Уставом и законом одређених надлежности“. Уставом прокламована самосталност министарстава еквивалентна је независности судова. Само, нити је управа потпуно самостална, нити је судство потпуно независно, већ су обавезани законом који примењују.

Истим чланом (члан 94, став 4) Устава Србије од 1990, предвиђено је да се „за обављање одређених послова државне управе образују (се) органи управе у саставу министарства, а за вршење стручних послова образују се посебне организације“. Реч је о посебним организацијама које могу вршити поверена управна овлашћења па се због тога општеприхваћено означавају као „управне организације“. Њихови организациони облици су: заводи, дирекције, управе и секретаријати, а предвиђају се законом о министарствима, што нам такође говори да је реч о вршиоцима управе, који поред стручних послова обављају и са њима повезане управне послове.

Устав каже и да се законом уређује организација и надлежност министарстава, органа управе у њиховом саставу и посебних организација.

Ако би се тражила кључна одредница државне управе по Уставу од 1990. године, онда је то централизација државне управе, тиме и полиције. Уставом је јасно раздвојена државна равн од територијалне аутономије и локалне самоуправе. Државна управу врше министарства и друге организације (члан 94), а територијална аутономија остварује се у покрајинама (члан 6) у којима се образују органи управе (члан 111), док се локална самоуправа остварује у општинама, граду Београду и градовима (члан 7, 113-118). Тако, Устав у члану 111 предвиђа постојање органа управе у аутономним покрајинама. Изостао је атрибут „државне“, што значи да ти органи управе нису органи државне управе у строгом (ужем) смислу речи (јесу у ширем смислу). Реч је о покрајинским органима управе, који у својству државних органа управе могу иступати само ако им Република Србија законом повери вршење појединих управних послова из оквира својих права и дужности (надлежности), али они тада врше државну управу у име Републике Србије. То важи и за је-

динице локалне самоуправе, општине, градове и град Београд, који могу обављати послове државне управе само ако им Република Србија то законом повери. Дакле, Уставом се прави дистинкција између државне управе на државној равни, с једне, и територијалне аутономије у којима постоје покрајински органи управе односно локалне самоуправе у којима постоје градске и општинске управе, с друге стране. Општинска управа је јединствена категорија, Устав од 1990. не предвиђа општинске органе управе. Према Уставу СР Србије од 1974, „постојала је претпоставка надлежности за вршење управних послова у корист општинских органа управе“.¹¹ Уставом од 1990. таква претпоставка надлежности установљена је у корист републичких (централних) органа управе.¹² То значи да ни покрајински органи управе, ни општинска управа нису имали (немају је ни по Уставу од 2006) изворна овлашћења државне управе. Они имају изворна овлашћења за вршење територијалне аутономије и локалне самоуправе. Да би вршили државну управу као функцију државне власти неопходно је да им Република Србија то законом повери (делегира, пренесе). Стога ти недржавни субјекти управе обављају послове из изворне и поверене надлежности.

С обзиром на то да су Уставом као основни органи државне управе установљена министарства било је неопходно приближити државну управу грађанима и државној територији, што је учињено увођењем округа. Спону између централних органа државне управе (министарстава) и грађана и њихових колективитета на читавој територији Републике Србије представљају окрузи. Окрузи нису предвиђени Уставом од 1990, предвиђа их Закон о државној управи, али су установљени Уредбом о начину вршења послова министарстава и посебних организација ван њиховог седишта. Поменутом уредбом одређени су и послови и задаци округа. Позиционирани су прописом Владе као подручни центри организационих јединица централних органа управе. Тако су они у уставном систему од 1990. везани за државу, а не за локалну самоуправу, јер је требало нужно приближити централизовану државну управу територијалној организацији земље. Окрузи представљају пример деконцентрације централне власти а не пример децентрализације државне власти, премда

---

¹¹ Ратко Марковић, Управно право, Службени гласник, Београд, 1995, стр. 95.

¹² Исто.

у ширем смислу и деконцентрација представља административну или зависну децентрализацију.¹³ Концепција локалне самоуправе, као и положај управних округа задржани су и уставним решењима од 2006, при чему је, како истиче Ратко Марковић пропуштена прилика да се (Уставом од 2006) више развије локална самоуправа, односно да окурузи евентуално постану другостепенни органи локалне самоуправе.¹⁴

Положај државне управе употпуњују још неке уставне одредбе од 1990. Тако је чланом 71 предвиђено да „Републички органи, у оквиру Уставом утврђених права и дужности Републике Србије, утврђују политику, доносе и извршавају законе, друге прописе и опште акте....“ Органи управе учествују у утврђивању политике, извршавају законе, друге прописе и опште акте (општим и појединачним правним и материјалним актима). Круцијалне су и уставне одредбе о поверавању (преношењу, делегирању) надлежности недржавним субјектима. „Другим органима и организацијама у Републици Србији може се поверити извршавање закона и осталих прописа и општих аката из оквира права и дужности Републике Србије, с тим што су републички органи одговорни за њихово извршавање“. Према члану 109, став 2. „Република Србија може законом поверити аутономној покрајини вршење појединих послова из оквира својих права и дужности и пренети јој средства за те послове“.

Даље, битне су и одредбе о избору и разрешењу чланова Владе, јер су старешине министарстава (министри) и чланови владе, као и одредбе о политичкој контроли управе од стране Народне скупштине. Чланом 73, тач. 10 и 11. предвиђено је да Народна скупштина „бира и разрешава: .... председника, потпредседника и министре у Влади; обавља контролу над радом Владе и других органа и функционера одговорних Народној скупштини, у складу с Уставом и законом“. Реч је о парламентарној контроли управе по механизмима и инструментима контроле.

За управу су релевантне и уставне одредбе о увођењу ванредног стања (члан 83, тач. 8) „Председник Републике на предлог Владе, када су на делу територије Републике Србије угрожени безбедност Републике Србије, слободе и права човека и грађанина или рад државних органа, проглашава ванредно стање

---

¹³ Милан Петровић, Наука о управљању, Свен и Самоизд., Ниш, 2010, стр. 199-210.

¹⁴ Ратко Марковић, Устав Републике Србије од 2006- критички поглед, нав. дело, стр. 60-71.

и доноси акте за предузимање мера које такве околности изискују, у складу с Уставом и законом“. За време ванредног стања, дакле након његовог проглашавања управа је стожерна институција, посредством ње се спроводе мере за успостављање „редовног стања“ у правном поретку, нарочито преко полиције и других тзв. „државних“ министарстава (одбране, финансија, здравства, просвете и др.).¹⁵ Тим мерама извршавају се и општи акти владе донесени за време важења ванредног стања, а по Уставу од 90-е и акти председника Републике.

Такође, према Уставу Влада има организациону, персоналну, интегративну и контролну улогу над државном управом. Чланом 90, тач. 5,6,7. предвиђено је да Влада „утврђује начела за унутрашњу организацију министарстава и других органа управе и посебних организација; поставља и разрешава функционере у министарствима и посебним организацијама; усмерава и усклађује рад министарстава и посебних организација; врши надзор над радом министарстава и посебних организација; поништава или укида њихове прописе који су у супротности са законом или прописом који је она донела“;

Уставна јемства законитости управе и право на жалбу и друго правно средство (двостепеност) установљени су чланом 122 Устава. Тако, „Државни органи и организације које врше јавна овлашћења могу у појединачним стварима решавати о правима и обавезама грађана или, на основу закона, примењивати мере принуде и ограничења, само у законом прописаном поступку у коме је свакоме дата могућност да брани своја права и интересе и да против донесеног акта изјави жалбу, односно употреби друго законом предвиђено правно средство“. „Свакоме је зајемчено право на жалбу или друго правно средство против одлуке којом се решава о његовом праву или на закону заснованом интересу“.

Управна и судска контрола управе, као суштински појмови правне државе, предвиђени су чланом 124 Устава. „Против решења и других појединачних аката судских, управних и других државних органа, као и против таквих аката органа и организација које врше јавна овлашћења, донесених у првом степену, може се изјавити жалба надлежном органу; Законом се, изузет-

---

¹⁵ Вид.: Зоран Томић, „Ванредно стање и ванредна ситуација у српском праву“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3/2020, стр. 9-29.

но, у одређеним случајевима, може искључити жалба, ако је на други начин обезбеђена заштита права и законитости; О законитости коначних појединачних аката којима државни органи и организације које врше јавна овлашћења решавају о правима или обавезама, одлучује суд у управном спору, ако за одређену ствар није законом предвиђена друга судска заштита; Само се законом може, изузетно, у одређеним врстама управних ствари, искључити управни спор“. Примера ради то су биле управне ствари у режиму набављања, држања и ношења ватреног оружја према Закону о оружју и муницији. Уставне одредбе о могућности искључивања управног спора законом углавном су се односиле на тзв. дискреционе управне акте, представљале су изузетак од правила судске контроле управе.

Будући део државне управе, све наведено односи се и на полицију. Штавише, полиција би се могла означити као најистуренија, централна организациона целина државне управе, која, примењујући полицијска овлашћења штити јавни ред и безбедност грађана и државе. Међутим, као што истиче М. Петровић, „Полиција је екстремно дијалектичка појава: уједно највећи заштитник права и највећи непријатељ слободе. Зато правне норме морају полицију да ограничавају и не ограничавају“¹⁶ Другим речима, њена делатност је у најнепосреднијој корелацији са људским правима и слободама. Стога следи приказ најзначајнијих уставних одредаба о организацији и делатности српске полиције, углавном кроз уставну призму људских права.

3. ПОЛИЦИЈА ПРЕМА УСТАВУ СРБИЈЕ ОД 1990.

Премда полиција није уставна категорија Устава од 1990. уставне одредбе о организацији државне управе односе се и на полицију будући да је полиција (министарство унутрашњих послова) систем система државне управе. Другим речима, у нашем правном поретку полиција је посебна организациона целина у систему државне управе а није јавна служба у режиму јавних служби.¹⁷ Штавише, у теорији се наглашава разлика између по-

---

¹⁶ Милан Петровић, Милош Прица, *Посебно управно право са међународним управним правом*, Правни факултет Универзитет у Нишу, Ниш, 2020, стр. 51.

¹⁷ Вид.: Сретен Југовић, „Полиција у Републици Србији – орган управе или јавна служба“, *Структура и функционисање полицијске организације-традиција, стање и перспективе III*,

лиције као институције и других управних организација.¹⁸ Ово стога што држава може да постоји без појединих управних ресора, али не и без полиције. Због тога је полиција институција. Уставне одредбе о организацији државне управе имале су дале-косежне последице на органиацију полиције у Републици Србији. Наиме, на основу Устава од 1990, донесен је Закон о министарствима, као и Закон о унутрашњим пословима 1991.¹⁹ којима је полиција централизована (подржављена). До тада локалне (општинске и градске) полиције (општински, заједнички и градски СУП-ови) и покрајинске полиције (покрајински СУП-ови) у складу са уставним и решењима из Закона о унутрашњим пословима, постале су унутрашње (подручне) организационе јединице централног органа, МУП-а Републике Србије. При том, Законом о унутрашњим пословима из 1991. то подржављење није било видљиво, јер Закон није садржао одредбе о организацији МУП-а, које би организацију учиниле видљивом, већ је у члану 6 садржао одредбе које представљају основ за доношење Акта о унутрашњој организацији и систематизацији радних места, чијим доношењем је полиција *de jure* и *de facto* подржављена. Законом о унутрашњим пословима предвиђено је да се за обављање одређених послова у том Министарству образују организационе јединице, као и да делокруг тих организационих јединица, њихову организацију, седишта и подручја за која се образују утврђује министар унутрашњих послова. Акт о унутрашњој организацији и систематизацији радних места је интерни акт, прилично тајновит, тако да је „подржављење“ полиције уведено донекле непримећено. Чак су и неки угледни правници, судије и професори права, по инерцији положаја органа унутрашњих послова у социјалистичкој уставности, сматрали секретаријате унутрашњих послова локалним органима управе у саставу централног органа.²⁰ Тако су унутрашњим интерним актом министра општински и градски органи (секретаријати) унутрашњих послова постали подручне организационе јединице централног органа (МУП-а) –

Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2013, стр. 59-73.

¹⁸ Милан Петровић, *Наука о управљању као претпоставка управне политике*, нав. дело, стр. 135-146.

¹⁹ Закон о унутрашњим пословима, Службени гласник Републике Србије, бр. 44/91.

²⁰ Зоран Ивошевић је као судија Врховног суда и специјалиста за радне спорове у образложењима судских одлука сматрао да су секретаријати унутрашњих послова локални, децентрални органи управе у саставу самосталних органа, а не подручне орг. јединице централног МУП-а.

одељења унутрашњих послова. Тзв. СУП-ови су тек касније преименовани у подручне полицијске управе, а органи унутрашњих послова у одељења унутрашњих послова, станице милиције у полицијске станице итд. Такође, прелазним одредбама Закона о унутрашњим пословима из 1991. престали су да важе и Закони о унутрашњим пословима САП Косово и САП Војводина (осим неких одредаба). МУП је постао једини орган државне управе за обављање унутрашњих послова на читавој територији Републике Србије, укључујући и покрајине.²¹ Сва организациона питања полиције сводила су се тако на унутрашњу организацију МУП-а. Унутрашња организација (устројство, уређење) успостављена почетком 90-их концепцијски је и данас важећа, промене су мање-више само формалне.

Поред уставних одредаба којима је централизована државна управа и полиција, за делатност полиције као заштитника људских права битан је импозантан уставни каталог људских права. Полицијска овлашћења су у најнепосреднијој корелацији са уставом зајемченим слободама и правима. Стога се људска права неминовно ограничавају, понекад суспендују, а уставни разлози за ограничавање појединих права истовремено су и мера полицијских овлашћења. Према члану 12 Устава „Слободе и права остварују се, а дужности се испуњавају на основу Устава, осим кад је Уставом предвиђено да се услови за остваривање појединих слобода и права утврђују законом“. „Слобода човека је неприкосновена. Нико не може бити лишен слободе, осим у случајевима и у поступку који су утврђени законом“ (члан 15).

Уставним одредбама се прокламују поједина људска права, али се истовремено предвиђају и ограничења из Уставом одређених разлога. Тако се чланом 17. грађанима зајемчује слобода кретања и настањивања и право да напусте Републику Србију и у њу се врате. „Слобода кретања и настањивања може се ограничити законом ако је неопходно за вођење кривичног поступка, спречавање заразних болести или за одбрану Републике Србије“. Дакле слобода кретања може се ограничити само законом и то само из три наведене групе разлога (кривични поступак, одбрана, спречавање зараних болести), што је релевантно за све државне органе, али и за полицију.

---

²¹ Слободан Милетић, *Полицијско право I књига*, Полицијска академија Београд, Београд, 1997, стр. 209-221.

Уставом се јамчи тајност писама и других средстава општења. „Законом се може прописати да се, на основу одлуке суда (наглашио С.Ј.), може одступити од начела неповредивости тајне писма и других средстава општења, ако је неопходно за вођење кривичног поступка или за одбрану Републике Србије“. Као што се види, Уставом од 90-е предвиђено је одступање од неповредивости тајности писама и других средстава општења само на основу одлуке суда и из разлога вођења кривичног поступка или одбране Републике Србије. Изостављена је безбедност Републике Србије, дакле ужи је круг разлога од оних из Устава од 2006, што се тешко може правдати, ако се зна да је безбедност услов остваривања свих људских права и да службе безбедности треба да имају овлашћења за спречавање угрожавања државне безбедности много пре него што дође до извршења кривичног дела против државе, односно до угрожавања безбедности.

Уставом се јамчи неповредивост стана уз одређена одступања. У члану 21. каже се „Стан је неповредив. Законом се може прописати да службено лице, на основу одлуке суда, сме ући у стан или друге просторије против воље њиховог држаоца и у њима вршити претрес. Претрес се врши у присуству два сведока. Под условима предвиђеним законом, службено лице сме ући у туђ стан или друге просторије и без одлуке суда и вршити претрес, ако је то неопходно ради непосредног хватања учиниоца кривичног дела или ради спасавања људи и добара (италики С.Ј.)“. Уставом су постављене границе законодавцу навођењем услова (разлога) под којима је једино могуће ући у туђ стан и вршити претрес, што је релевантно за полицију, нарочито због спасавања људи и „добара“.

Уставом се (члан 43) „јамчи слобода збора и другог окупљања и без одобрења, уз претходну пријаву надлежном органу. Слобода збора и другог окупљања грађана може се ограничити одлуком надлежног органа, ради спречавања ометања јавног саобраћаја, угрожавања здравља, јавног морала или безбедности људи и имовине“. Надлежни орган је полиција, која може ограничити слободу окупљања једино из уставних (законских) разлога, при чему законски разлози, разуме се не смеју излазити из круга уставних разлога, могу се законски уређивати само до пуног уставног капацитета.

Узорне су и уставне одредбе о заштити података о личности, положају странаца, и накнади штете. „Зајемчена је заштита тајности података о личности. Прикупљање, обрада и коришћење података о личности уређују се законом“ (члан 20). „Странац у Републици Србији има слободе и права човека утврђене Уставом и друга права и дужности утврђене законом. Јамчи се право азила страном држављанину и лицу без држављанства које се прогони због залагања за демократске погледе и због учешћа у покретима за социјално и национално ослобођење, за слободу и права људске личности, или за слободу научног или уметничког стварања“ (члан 50). Према члану 25 „Свако има право на накнаду материјалне и нематеријалне штете коју му незаконитим или неправилним радом нанесе службено лице или државни орган, или организација која врши јавна овлашћења, у складу са законом. Штету је дужна надокнадити Република Србија или организација која врши јавна овлашћења“

4. ЗАКЉУЧАК

Поред узорне номотехнике, анализа нормативног дела Устава од 1990. указује на значај и реалну присност уставног и управног, а у оквиру њих и полицијског права. Готово да нема уставних одредаба које се не односе на управу и полицију као њен део. Тако се врло конкретне, животне и најфреквентније активности управе и полиције доводе у везу са апстрактним правним нормама уставног права. Лако се уочава и колосална ширина управног права. Такође види се и ширина унутрашњих послова и њихово средишње место у систему државне управе.

Устав од '90. представља преломну тачку организације државне власти и, после социјалистичке самоуправне уставности, угаони камен остваривања класичних државних функција у Србији. Уставом од 90-е учињен је радикалан заокрет у организацији државне управе, од децентрализоване, државна управа - тиме и полиција - постаје централизована. Кад је реч о државној управи и нарочито полицији, данас, 30 година од његовог доношења може се поуздано рећи да је Уставом добро антиципирана будућност у онтичком смислу. У миљеу друштвено-политичких и социјално-економских услова и околности у

Србији и Југославији с краја 20. века једино државна полиција могла је да обезбеди „акционо и функционално јединство полиције“, а то је највећа предност централизоване полиције, до које је дошло Уставом од 1990. Централизацијом се задржава низ предности (јединствено и делотворно спровођење државне политике, ујединачено поступање и финансирање, мобилност полицијских снага и средстава и др.), а добрим нормативним решењима којима се уређују односи државне полиције и локалне самоуправе, руковођењем, образовањем и обукама могуће је елиминисати слабости централизоване управе и полиције. Дакле универзалних и „најбољих“ решења нема, треба се клонити експерименталних решења, већ постојећу организацију треба константно осавремењавати.

Премда је Уставом предвиђено да се законом уређује организација и надлежност министарстава, на основу Закона о министарствима и Закона о унутрашњим пословима могла се видети само организација полиције на државној равни, тј. да је у Републици Србији образован један орган (министарство) за обављање унутрашњих послова. А унутрашња организација тог министарства, будући материја Акта о унутрашњем уређењу, остала је невидљива широј стручној и научној јавности. Премда је Закон о унутрашњим пословима претежно органски закон, њиме је препуштено извршној власти (министру уз сагласност Владе) да врши организациону власт и уређује подресоре јавне и државне безбедности и друге унутрашње организационе јединице у Министарству. Такав приступ је неминован, и принципијелно исправан, само је питање мере. Законодавац је 1991. године одабрао „stelt“ технологију организације МУП-а, што се неоспорно може оправдати разлозима безбедности. Ондашњи закон организацију МУП-а уредио је испод оптималне мере и практично све препустио интерном акту (унутрашњем уређењу). Опет, данашње законе у области унутрашњих послова одликује пренормираност, прекомпликованост до те мере да се „дух закона“ и законске дикције готово губе, што неминовно отежава њихову примену. У том погледу номотехника Устава од 1990 и донесени закони у области унутрашњих послова на основу тог устава, могу данашњем законодавцу бити узорни, уз проналажење оптималне мере захватања законске материје у предметне друштвене односе. Закони деведесетих година

били су, језгровити, писмени, номотехнички избрушени, јасни, прецизни и сажети, али скромни по захвату материје, док су данашњи закони пренормирани, прекомпликовани, номотехнички мањкави. Остаје нада да ће законодавац у будућности пронаћи праву меру номотехнике закона.

ЛИТЕРАТУРА

Југовић Сретен, „Полиција у Републици Србији – орган управе или јавна служба“, *Структура и функционисање полицијске организације-традиција, стање и перспективе III*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 2013.

Марковић Ратко, „Повеља за споразумни развод“, дневни лист Данас од 03. 04. 2002.

Марковић Ратко, „Слободан Јовановић и уставно право“, у: Слободан Јовановић, живот, дело, време, САНУ, Београд 2019.

Марковић Ратко, „Устав Републике Србије од 2006 - критички поглед“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2/2006, Београд.

Марковић Ратко, *Управно право*, Службени гласник, Београд, 1995.

Милетић Слободан, Југовић Сретен, *Право унутрашњих послова*, Криминалистичко-полицијски универзитет, Београд, 2019.

Милетић Слободан, *Полицијско право I* књига, Полицијска академија, Београд, 1997.

Петров Владан, „Поуке и поруке Намесничког устава из 1869“, *Правни живот*, бр. 12/2019.

Петровић Милан, *Наука о управљању као претпоставка управне политике*, Свен и Самоизд., Ниш, 2010.

Петровић Милан, Прица Милош, *Посебно управно право са међународним управним правом*, Правни факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2020.

Симовић Дарко, „Писани и живи устав за време важења Устава Републике Србије из 1990“, у: *Два века српске уставности (приредили Фира Александар, Марковић Ратко)*, САНУ, Београд, 2010.

Томић Зоран, „Ванредно стање и ванредна ситуација у српском праву“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 3/2020.

ИЗВОРИ ПРАВА

Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 1/1990.

Устав Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006.

Закон о унутрашњим пословима Републике Србије, Службени гласник Републике Србије, бр. 44/91, 79/91, 54/96.

Sreten Jugović

THE STATUS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND POLICE UNDER THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF SERBIA OF 1990

- Resume -

Three decades after the adoption of the Constitution of Serbia of 1990 is a period sufficiently long to make as objective judgments as possible on the justification of the constitutionally provided centralisation of public administration (and the police). The constitutional provisions on the status of public administration are clear, precise, concise, and flawless in terms of legislative drafting technique. They are codified along with the provisions on the Government of the Republic of Serbia, with which the administration forms a single executive state power function (along with the President of the Republic). Adopted in the epoch of socialist constitutionality and “unity of power”, the 1990 Constitution of Serbia represented a “revolutionary step forward” and a basis for a return to the typical values of a modern (“constitutional”) state.

The paper first outlines and comments on the most significant constitutional provisions concerning the status of public administration (actors and scope of work). It then proceeds to point out the major implicit consequences of the constitutional solutions for the organisation of the Serbian Police in the 1990s, which, by virtue of the Internal Affairs Act of 1991, became centralised in practice as well. In this way, local (municipal and city) and provincial police forces were centralised into a national force, shifting from the status of “authorities” to that of internal regional organisational units of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia. Finally, it is concluded that the constitution-maker had properly anticipat-

ed the future in the ontic sense. In the milieu of socio-political and socio-economic background, wars, and other developments in Serbia and Yugoslavia at the end of the 20th century, only the national police could ensure “operational and functional unity of the police” across the territory of the state.

Key words: Constitution, public administration, centralisation, Ministry, police.

---

* Овај рад је примљен 17. јануара 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

СУСПЕНЗИВНИ ВЕТО ПО УСТАВУ ИЗ 1990. ГОДИНЕ – ПОВОДОМ ТРИДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ОВОГ ИНСТИТУТА У НАШЕМ УСТАВНОПРАВНОМ ПОРЕТКУ

- Сажетак -

Доношењем Устава из 1990. године у српски уставноправни систем је по први пут уведен институт суспензивног вета председника Републике. Овлашћење председника да изгласани предлог закона услед сумње у његову уставност или политичку целисходност врати парламенту на поновно изгласавање изазивало је првих година његовог уставноправног живота опречне, а неретко и веома оштре критике. Упркос томе што је суспензивни вето српског председника, упоредноправно гледано, спадао међу слабије варијанте овог овлашћења, те самим тиме није могао значајно допринети општој снази председника Републике, он је неретко карактерисан као моћна полуга власти у рукама шефа државе. У овом раду аутор анализира поједине аспекте и слабости уставне регулативе института суспензивног вета по Уставу из 1990., указује на предности и недостатке у односу на садашњи, важећи оквир овог института и чини један осврт на досадашњу праксу уз фокус на пар контроверзних случајева. Посебна пажња је посвећена фундаменталном проблему уставноправне регулативе у овом домену, који је постојао још по Уставу из 1990. године и такође је задржан решењем Устава из 2006., а који подразумева прихватање модела јединственог поновног поступка пред парламентом, независно од тога да ли се ради о политичком

---

* Електронска адреса аутора: miroslav.djordjevic@yahoo.com.

вету или оном уложеном услед сумње у уставност, чиме се недовољно и неадекватно штити уставност, као једна од највиших вредности сваког државно-правног поретка.

Кључне речи: суспензивни вето, председник Републике, промулгација закона, Устав Републике Србије из 1990, заштита уставности.

1. УВОД

Ове године се навршава тачно 30 година од када је институт суспензивног вета председника Републике по први пут у историји ушао у српски уставноправни систем. У нашој литератури се додуше понекад расправља о томе да ли је у Србији можда већ Сретењским уставом из 1835. године ово овлашћење било у рукама Књаза (што би свакако представљало куриозитет, јер је реч о институту који се везује по правилу за републиканско уређење).¹ Заиста, члан 14. овог Устава може својом изреком лако навести на такав закључак, који би ипак био погрешан, јер је у Сретењском уставу, додуше у нешто компликованијој, упоредноправно гледано неубичајенијој форми, био заправо прикривен само апсолутни вето², те је суспензивни вето као такав први пут своје место у српском уставноправном поретку нашао знатно касније, доношењем Устава Србије из 1990. године.

Овај Устав је по много чему био специфичан. Донет је за тада, формално гледано, једну федералну јединицу, још увек чланицу федерације (СФРЈ), али је писан на такав начин да се може применити и на независну државу. Разлози за тако нешто су били политички, а наведени приступ је природно доводио до извесних колизија са Савезним уставом.³ Ратко Марковић пише да је Србија „у акту самоодбране, донела 1990. свој устав супротан умногome важећем, али већ увелико непоштованом федерал-

---

¹ Слободан Орловић, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008, стр. 64 – 65. Срђан Ђорђевић га децидно наводи као право којим је кнез Милош Обреновић располагао: Срђан Ђорђевић, *Председник Републике Србије*, Српска реч, Београд, 1998, стр. 46.

² Оваквог мишљења су и: Драгош Јефтић, Драгољуб Поповић, *Народна правна историја*, Савремена администрација, Београд, 2003, стр. 101.

³ Примера ради, председник је био овлашћен да „обавља послове из области односа Републике Србије с другим државама и међународним организацијама, у складу са законом“ (чл. 83 ст. 1 тач. 4, Устав Републике Србије, Службени гласник РС 1/90, чл. 84 ст. 1 реч. 2).

ном уставу“⁴, те да је он „требало, у време када је опасност од сецесије појединих република некадашње СФРЈ била сасвим реална, а тиме и опасност распада Југославије, да пружи уставноправну основу за опстанак и функционисање Србије као државе“.⁵

Устав је нормирао полупредседнички систем власти са бифедалном егзекутивом, у оквиру које је председник Републике, по формално Уставом датим овлашћењима, био њен слабији део. Са друге стране, председнику није било недвосмислено забрањено да по ступању на функцију задржи чланство и лидерску позицију у политичкој странци из које долази, што је отворило један сасвим легалан пут за фактичку концентрацију власти у његовим рукама, уколико наступе одређене политичке околности. Истицало се да је Устав из 1990. године настао као „недовршена или недоследна варијанта француског система власти“, те да је „изопаченим опонашањем направљен за потребе личне владавине председника Слободана Милошевића“.⁶ Са друге стране, један од твораца Устава Србије из 1990. године, Ратко Марковић на ову тему истиче следеће: „свест грађана, готово пола века навикавана на један исти центар власти, хтела и да у новом поретку зна где је седиште власти. Због тога се прибегло једном уставном лукавству. Предвиђен је председник Републике скоро непроменљив током свог уставног мандата са малим овлашћењима власти. Тежиште је било на његовом непосредном избору, јер такав избор инокосног органа ствара илузију о томе да је код њега и највећа власт.“⁷ Сличну аргументацију је у време доношења Устава Русије из 1993. износио председник Борис Јељцин⁸, а такав приступ, уз чињеницу мо-

---

⁴ Ратко Марковић, „Одговорност председника Републике према уставима Републике Србије од 1990. и 2006. године“, у зборнику: *Два века српске уставности* (приредили Александар Фира и Ратко Марковић), Српска академија наука и уметности и Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 17.

⁵ Ратко Марковић, „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, *Анали*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 3-4/2004, 328.

⁶ Павле Николић, „Институција председника Републике и промашаји и недоречености Устава Републике Србије од 1990.“, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, бр. 2-3/1991, стр. 287 – 295.

⁷ Ратко Марковић, „Ка будућем Уставу Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. посебно издање (2017), стр. 267.

⁸ Он је тада рекао: „Нећу порећи да су председничка овлашћења по нацрту (Устава – прим. М. Ђ.) значајна. Шта очекујете? Како се можемо ослонити на парламент у земљи која је навикла на царе и вође...“ - Steven Holmes, „Superpresidentialism and its Problems“, *East European Constitutional Review*, New York University School of Law, New York, бр. 1/1994, стр.

гућности задржавања лидерске функције у партији, довео је до непредвидиве реалне манифестације председника Републике у Србији, који је зависио од политичких околности и кретао се од „небитног“ и „невидљивог“ до „омnipotentног“.⁹

Одсуство елементарног консензуса о карактеру и снази српског председника довело је и до тога да у српској доктрини тога времена оцене појединих овлашћења, па тако и увођења суспензивног вета, буду дијаметрално супротно карактерисани. Неретко је то чињено и готово политички острашћено, некритички, па Оливера Вучић тако пише да је управо део о председнику Републике највише нападан „из свог расположивог наоружања“, углавном политички, пре не-уставноправним него уставноправним аргументима и више због „претпостављених и могућих“, а не заиста учињених радњи, предузетих у складу са Уставом.¹⁰ Суспензивни вето је тако, по речима ове ауторке, „горљиво, упорно и надарено, својој реалној снази и значају, несразмерно жестоко оспоравано и проказано (овлашћење председника – прим М. Ђ.) по слову Устава Републике Србије од 1990.“¹¹ „Писци који су важили за добре познаваоце уставног права, као противници политичког режима који је овај устав оличавао, (не)свесно су губили из вида да је суспензивни вето готово уобичајено овлашћење непосредно изабраног председника републике“¹².

Ово традиционално овлашћење председника републике¹³, које постоји у готово свим републикама на свету¹⁴, у Србији је

125.

⁹ Борђе Марковић врши класификацију српских председника, између осталог по овом критеријуму, те се они у његовом раду карактеришу као „свемоћни“ или „пасивни“ председник, „веома моћан председник“ или „уставни председник“ - Борђе Марковић, „Начин избора председника Републике Србије“, у зборнику: *Председник Републике и Устав* (приредио Владан Петров), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018, стр. 131.

¹⁰ Вај системски проблем (простор за легалну, фактичку концентрацију власти) ни на који начин није решен ни доношењем важећег Устава из 2006. године, а он се, између осталог, знатно одражава и на функционисање института суспензивног вета, који је предмет овог рада.

¹¹ Оливера Вучић, „Положај и функције државног поглавара (шефа државе)“, у зборнику: *Уставно питање у Србији* (приредио Милан Петровић), Универзитет у Нишу – Правни факултет, Ниш, 2004, стр. 106 – 107.

¹² Исто, стр. 115 – 116.

¹³ Владан Петров, „Суспензивни вето председника Републике“, *Права човека, Human Rights* – Биро за заштиту слобода и права, Београд, бр. 3-6/2005, стр. 59.

¹⁴ Другачије се сматра: Маријана Пајванчић, *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009, стр. 144 – 146.

¹⁴ Мали је број оних држава које суспензивни вето уопште не предвиђају попут Исланда, Израела, Хрватске или Словеније. Одривање овог права председнику републике суштински

Уставом из 1990. године било прописано у једној од упоредно посматрано блажих варијанти, претежно као средство за заштиту уставности и то у једном не превише потентном виду, услед предвиђања јединственог поновног поступка у парламенту без обзира на то да ли је председник ускратио промулгацију изгласаном предлогу закона услед сумње у уставност или политичку целисходност (који су представљали два могућа разлога улагања вета). Снага суспензивног вета као политичког средства по Уставу из 1990. године (за разлику од мноштва примера у упоредном праву) била је готово занемарљива.

2. УСТАВНОПРАВНА РЕГУЛАТИВА СУСПЕНЗИВНОГ ВЕТА ПО УСТАВУ ИЗ 1990. ГОДИНЕ

Устав Србије из 1990. године институт суспензивног вета регулише прилично рудиментарно, а релевантне норме су се поред Устава могле пронаћи и у Закону о Народној скупштини Републике Србије, као и у Пословнику Народне скупштине Републике Србије. Члан 84. Устава је тако у два става нормирао оквире овог овлашћења, као и са њим нераскидиво повезаног права промулгације, на следећи начин: „Председник Републике указом проглашава закон у року од седам дана од његовог усвајања у Народној скупштини. У том року председник Републике може захтевати да Народна скупштина поново гласа о закону“. Наредни став само додаје да је „председник дужан да прогласи поново изгласани закон у Народној скупштини“.¹⁵

Формулација овог члана одмах указује на то да не постоје лимити у смислу разлога за улагање суспензивног вета, те да председник има ово право у његовом пуном обиму – услед сумње у уставност, као и целисходност изгласаног предлога закона¹⁶. Приметно је одмах такође да је рок који је председнику

обесмишљава акт промулгације, јер га своди на технички акт – председник мора прогласити и очито неуставан закон, што је уставноправно гледано неоправдано и представља свејеврсни уставни атавизам.

¹⁵ Устав Републике Србије, Службени гласник РС 1/90, чл. 84.

¹⁶ У овом раду за предмет суспензивног вета користимо термин „изгласани предлог закона“, а не „закон“, јер оспорени акт то још увек није, а уколико вето буде успешан – неће никада ни постати. Нажалост, у литератури, а и уставним текстовима (мада не и свим – нпр. Устав Чилеа јасно прави ову дистинкцију) је уобичајено да се чини ова термилошка грешка, која доводи већ на први поглед до нелогичних реченица попут: „ако парламент поново изгласа закон, он ће постати закон“ и сл. Валтер Максимилијан Пол пише: „Доношење акта о

на располагање остављен непримерено мали. Он износи само 7 дана од момента усвајања у Скупштини, а притом треба имати у виду да је Пословник предвиђао рок за достављање изгласаног предлога закона председнику „до два дана“, што је читав рок за суспензивни вето могло свести на само 5 дана. Такво решење је представљало један од најкраћих рокова у свету за вршење овог овлашћења (они се најчешће крећу у распону од 10, чешће 15 до 20 дана), на шта је тада указивала како доктрина¹⁷, тако и сами вршиоци функције председника Републике¹⁸. Писање образложења суспензивног вета није било уставни захтев, мада постоје и схватања како се то подразумевало.¹⁹

Што се тиче питања процедуре после уложеног суспензивног вета, она су донекле била и јаснија него што је то данас случај. Парламент није имао могућност да одлучи да о ветираном предлогу закона поново гласа, већ је просто самом изреком Устава (председник „захтева“ од Народне скупштине да поново гласа) морао учинити (што уставноправно представља чисто и упоредноправно гледано уобичајено решење, насупрот важећем по Уставу из 2006. које по нашим сазнањима постоји још само у Летонији). Како је Устав користио формулацију „гласа о закону“ тумачењем се јасно да закључити да је парламент могао ветирани предлог закона или у целини поново прихватити или не, без поновне расправе, односно уношења амандмана (јер то онда не би

промулгацији има вишеструку функцију. Пре свега, он означава завршетак интерног процеса доношења закона. Тиме је поступак законодавних тела формално доведен до краја. Као резултат тога настаје један закон“ – дакле, закона пре тога нема, већ се ради о изгласаном предлогу закона, који можда хоће, а можда и неће постати закон. - Walther Maximilian Pohl, *Die Prüfungskompetenz des Bundespräsidenten bei der Ausfertigung von Gesetzen*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2001, стр. 73.

¹⁷ Ратко Марковић га назива „нереалним“ и „недопустиво кратким“ роком, док овакво решење на изврстан начин брани Владан Кутлешки позивајући се на „потребу ефикасности у раду“. Ми без сваке сумње стојимо на становишту да је сваки рок, па тако и овај, који не омогућава председнику разумно време за разматрање изгласаног предлога закона (узевши притом у обзир и бројне друге његове обавезе) неоправдан и да суштински умногоме обесмишљава само овлашћење. – Ратко Марковић, „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, нав. дело, стр. 337 и стр. 339. и Владан Кутлешки, „Суспензивни вето председника Републике Србије“, *Правни живот, Удружење правника Србије*, Београд, бр. 3-4/1992, стр. 519.

¹⁸ По мишљењу бившег председника Србије Милана Милутиновића, рок од 7 дана, који је био предвиђен Уставом из 1990. године, као и рок предвиђен важећим Уставом од 15 дана су оба прекратка, те да би рок, по његовом мишљењу, требало да траје „бар месец дана“ (што упоредноправно посматрано, морамо додати, није често, али заиста постоји у низу земаља - Италији, Грчкој, Чилеу, Мексику, Либану итд.) - Интервју са Миланом Милутиновићем (од 7.10.2019.), види у: Мирослав Ђорђевић, *Суспензивни вето председника републике*, докторска дисертација на Правном факултету Универзитета у Београду, Београд, 2020, прилог 1г2, стр. 228 – 230.

¹⁹ Владан Петров, *Парламентарно право*, Правни факултет универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 187.

био исти, већ неки нови „закон“), чиме је сачуван идентитет законског предлога у поновном поступку.²⁰ Већина за поновно изгласавање ветураног акта је била проста – кворумска, што је овакав вето квалификовало као један од слабијих, упоредноправно посматрано. У литератури се истицало да услед такве тражене већине „стварна моћ шефа државе да овим путем заустави парламент у вршењу своје законодавне надлежности чини се да и не постоји“²¹, да су према овом Уставу „могућности утицаја суспензивног, односно одложног вета председника Републике на законодавну делатност (...) знатно мање него у случају (класичног) суспензивног вета у другим уставним системима, у којим се приликом поновног гласања углавном одређује односно захтева квалификована већина“²². Упркос неспорно слабој потентности овог овлашћења „на папиру“, како ћемо видети нешто ниже, пракса показује да оно није увек бивало осуђено на неуспех.

Коначно, можда у теорији најспорнији аспект регулативе суспензивног вета по Уставу из 1990. јесте тзв. питање „ћутања председника“ или ситуације у којој после поновног изгласавања ветураног предлога закона у парламенту председник просто одбије да донесе акт о промулгацији. Истиче се, између осталог, да је у овом случају реч о правној празнини, која је могла бити допуњена одредбама Пословника.²³ Иако се оваква ситуација код нас никада у пракси није догодила (нешто слично се десило на пример у Северној Македонији²⁴), а таква могућност је доношењем Устава из 2006. године отклоњена, чини се да би тада, хипотетички гледано, било речи просто о грубој повреди Устава, каква је повлачила са собом покретање поступка опозива председника. У прилог томе сведочи и чињеница да је већ други Пословник после доношења Устава из 1990. (а исту одредбу су садржали и сви

²⁰ Другачије мисли: Владан Кутлешкић, „Суспензивни вето председника Републике Србије“, нав. дело, стр. 517 – 518.

²¹ Оливера Вучић, „Положај и функције државног поглавара (шефа државе)“, нав. дело, стр. 115 – 116.

²² Радомир Лукић, „Функције и надлежности председника Републике Србије“, у зборнику: *Председник Републике и Устав* (приредио Владан Петров), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018, стр. 47.

²³ Владан Петров, „Суспензивни вето председника Републике“, нав. дело, стр. 83.

²⁴ Председник Иванов је 2018. године просто одбио да потпише Закон о службеној употреби закона (који је предвидео могућност званичне употребе албанског језика у овој држави).

^{Види:} Сител телевизија, *Спировски: Иванов мора да го потпише законом за јазници*,

^{https://www.youtube.com/watch?v=1uXi4lualh4}, (приступљено 22.10.2020.)

потоњи) предвидео једну јасну индицију у овом смислу – да „ако председник Републике у Уставом утврђеном року не потпише указ о проглашењу закона, који је донела Народна скупштина или је усвојен на референдуму, нити захтева да Народна скупштина поново гласа о закону који је донела, председник Народне скупштине о томе обавештава народне посланике и отвара претрес на седници Народне скупштине“²⁵. Питања посебно тешке процедуре за опозив председника и реалне немогућности његове реализације представљају пак сасвим одвојену тему.

Поред изложених одлика и појединих конкретних замерки регулативи института суспензивног вета по Уставу из 1990. године, постоји и једна начелна замерка која је била актуелна тада, а такође је најалост актуелна и данас, јер се доношењем Устава из 2006. године по том питању ништа није променило. Наиме, суспензивни вето председника републике се универзално може дефинисати као *овлашћење председника републике да условно ускрати акт промулгације изгласаном предлогу закона, док о томе коначну одлуку не донесе неки други орган*. Упоредноправно гледано, тај „други орган“ може бити парламент и(ли) уставни суд, у зависности од конкретне уставне регулативе, с’ тиме што је уставноправно-теоријски посматрано једино оправдано оно решење по коме о суспензивном вету уложеном из разлога сумње у уставност одлучује за то једини меродаван орган – уставни суд. Устав из 1990. године сврстао је својом регулативом суспензивног вета Србију на листу земаља које припадају четвртном светском моделу овог института (за разлику од Француског Устава Пете Републике, који му је умногоме био узор), те није предвидео могућност да се о оспореној уставности изјасни Уставни суд, већ само политички орган – парламент.²⁶

²⁵ Пословник Народне скупштине Републике Србије од 22.2.1991. Службени гласник РС 11/91, чл. 122.

²⁶ На основу овог, али и још неколико критеријума, сви уставноправни системи у свету који познају суспензивни вето се могу сврстати у неки од четири дистинктивна модела, и то: 1) *модел снажног политичког суспензивног вета* (САД, Аргентина, Мексико, Турска, Нигерија, Гана, Филипини итд.), 2) *Модел најслабијег суспензивног вета, који је ограничен на питања уставности, често и у суженом облику* (Немачка, Аустрија, Малта, Јужноафричка република), 3) *Модел система у којима по уложеном суспензивном вету улогу играју и парламент и уставно судство* (Пољска, Мађарска, Француска, Румунија, Естонија, Португалија, Колумбија, Салвадор итд.) и 4) *модел јединственог поступка који се после улагања вета води у парламенту, у земаљама које не познају председнички систем власти* (Русија, Јужна Кореја, Украјина, Чешка, Италија итд. али и Србија, Црна Гора, Северна Македонија итд.). Више о овим моделима и њиховим карактеристима види у: Мирослав Ђорђевић, *Суспензивни вето председника републике*, нав. дело, стр. 90 – 132.

На терену очувања уставности, као једне од највећих вредности демократског уставноправног поретка, ово просто значи да се није ишло логиком „боље спречити него лечити“, већ пре некаквом „прво не спречити, па после (можда) лечити“, јер парламент као политички орган није са једне стране ни довољно компетентан за оцену тешких питања евентуалне неуставности, а са друге најчешће за тако нешто није ни мотивисан. Када неуставан закон политичком одлуком буде поново усвојен и проглашен, те почне производити штетна дејства, једино што остаје јесте да Уставни суд *ex officio*, по предлогу или иницијативи одлучи да покрене поступак и штетан закон стави ван снаге. Осим доношења конкретне штете, оваквим решењем (које је дакле и данас присутно у уставноправном оквиру наше земље) нарушава се логика демократског уставног система (на изванредан начин се „лупа шамар“ сувереном народу) и шаље уопште једна лоша порука јавности да политика има преимућство спрема очувања уставности.

3. ПРАКСА СУСПЕНЗИВНОГ ВЕТА ПО УСТАВУ ИЗ 1990. ГОДИНЕ

Своје овлашћење суспензивног вета српски председници су до сада употребили укупно 17 пута и то 15 пута по Уставу из 1990. година, а свега два пута по Уставу из 2006. Обим овакве праксе свакако није велики, али је зато интересантан њен квалитет, јер су српски председници ово своје овлашћење користили како услед сумње у материјалну, али и формалну уставност, тако и услед сумње у политичку целисходност изгласаних предлога закона (политички суспензивни вето). Вето председника је некада бивао успешан, а некада не, при чему је приметно да су поједини председници ово овлашћење употребљавали и када је у парламенту седела њима наклоњена већина. Једино је периоде знатне концентрације власти, до којих је бар у три наврата до данас долазило, карактерисало одсуство примене суспензивног вета, јер он тада заиста практично нема никакву сврху.

По Уставу из 1990. године, далеко највећи број суспензивних вета је уложио председник Слободан Милошевић (њих укупно 12) и то на следеће изгласане предлоге закона: *Закон о враћању Српској православној цркви зграда-задужбина, згра-*

да-легата, службених зграда и грађевинског земљишта који су прешли у друштвену својину на основу Закона о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта (1991), Закон о штрајку (1991), Закон о радним односима (1991), Закон о судовима (1991), Закон о престанку важења Закона о Академији наука и уметности Косова (1991), Закон о слободној куповини и продаји девиза по тржишној вредности у банкама Србије (1991), Закон о основној школи (1991), Закон о средњој школи (1991), Закон о вишој школи (1992), Закон о Јавном предузећу Политика (1992), Закон о обављању уметничке и друге делатности у области културе (1993) и Закон о условима и поступку за прекид трудноће (1994).

По нашим сазнањима, од ових дванаест суспензивних вета успешно је било њих девет, а неуспешно три, те су три закона тако поновно изгласана у Народној скупштини, упркос противљењу председника Републике, уједно шефу најјаче партије у парламенту оног доба. Разлог за тако нешто лежи у чињеници да је у то време влада СПС-а била мањинска, те није могла увек тако лако обезбедити подршку, као што је то касније био случај. Од 1994. године и успостављања стабилне, прве владе Мирка Марјановића, председник Милошевић је уз себе имао чврсту подршку и у парламенту. Социјалистичка партија Србије и Југословенска левица, заједно са Новом демократијом која је из опозиционе коалиције Демократког покрета Србије (ДЕПОС) пришла владајућој већини, имали су стабилну већину у парламенту, председник Милошевић је уједно био и председник најјаче владајуће странке, те су било какве политичке трзавице на релацији владајуће већине у парламенту, владе и председника Републике биле минималне (што није увек био случај у претходном периоду – претходни сазив Скупштине је управо председник Милошевић, на образложени предлог владе, распустио).

Од 1994. године па све до 2005. је наступио један период готово апсолутног затишја када је реч о институту суспензивног вета, узрокован низом политичких околности и разлога, као и бурним догађајима у виду бомбардовања СРЈ 1999. године, петооктобарским променама 2000. итд. Почетком 1998. године на место председника Републике Србије је дошао Милан Милутиновић, који је у првом делу свог мандата једном желео да искористи своје право суспензивног вета (у питању је био Закон

о високом школству, 1998. године), али је од тога на крају ипак одустао, док је у другом периоду своје владавине, после петог октобра (дакле у време кохабитације), са новим властима имао, по сопственим речима, сасвим коректан однос – тадашња влада га је консултовала и приликом припрема предлога закона, те потребе за улагањем вета није било.²⁷ Убеђивања његових партијских колега да у појединим ситуацијама ово своје право искористи остала су тако безуспешна.²⁸

После истека мандата председника Милутиновића, од почетка 2003. до средине 2004. године, Србија није имала председника Републике, дошло је до својеврсне „деформације система власти“²⁹ (читао период се назива и „период квазипредседника“) и ову функцију су, много дуже него што је то требало, са места председника Народне скупштине, као вршиоци дужности обављали Наташа Мићић (2003-2004), Драган Маршићанин (2004), Војислав Михајловић (2004)³⁰ и Предраг Марковић (2004). До овакве ситуације је дошло прво услед неуспешности председничких избора услед недовољног изласка бирача, а потом због нерасписивања избора у предвиђеном року. Иако су ова лица хипотетички (и услед одсуства недвосмислене забране) имала право суспензивног вета, тако нешто би довело до очите конфузије власти и није се у пракси догодило.

После избора 27. јуна 2004. године Србија је коначно поново добила председника Републике, Бориса Тадића, који је за своја два мандата суспензивни вето употребио укупно четири пута и то три пута по Уставу из 1990. године, а једанпут по Уставу из 2006. Председник Тадић је по Уставу из 1990. ово своје овлашћење уложио на: *Закон о раду* (2005), *Закон о Влади* (2005) и *Закон о изменама и допунама Закона о радиодифузији* (2006)³¹, а по Уставу из 2006. године на *Закон о изменама и допунама За-*

---

²⁷ Интервју са бившим председником Србије Миланом Милутиновићем (од 7.10.2019.), види у: Мирослав Ђорђевић, *Суспензивни вето председника републике*, нав. дело, стр. 228 – 230.

²⁸ Време, *Интервју председника Милана Милутиновића*, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=298431>, (приступљено 22.10.2020.)

²⁹ Ђорђе Марковић, „Начин избора председника Републике Србије“, нав. дело, стр. 130 - 131.

³⁰ Куриозитет је да је Војислав Михајловић ову функцију вршио само један дан (3-4 март 2004. године).

³¹ Понекад се у литератури чини омашка навођењем овог суспензивног вета као једног од оних који су уложени по важећем Уставу из 2006. године. То пак није случај. Они заиста датирају из исте године, али је Тадићев вето уложен неколико месеци пре доношења Устава – 27.7.2006, док је Устав проглашен 8.11. исте године.

кона о порезу на додату вредност (2010). По важећем Уставу је до момента писања ових редова суспензивни вето употребљен још само једанпут и то 2015. године за време мандата председника Томислава Николића, на изгласани предлог Закона о посебним условима продаје одређених непокретности у својини Републике Србије, који у поновном поступку у парламенту није добио неопходну већину. Сва три вета председника Тадића, које је он изјавио по Уставу из 1990. године, била су у парламенту надгласана, док је једини његов успешан суспензивни вето био онај из 2010. године, искоришћен дакле у складу са измењеном регулативом овог института – по Уставу из 2006.

Спорова у пракси института суспензивног вета, као и извесних доктринарних лутања која су их пратила током важења Устава из 1990. није било превише³², те се у овом смислу истиче свега неколико случајева. Примера ради, поводом доношења Закона о Јавном предузећу Политика 1992. године, дошло је до бурних реакција новинара и шире јавности, као и престанка излажења овог листа и општег штрајка запослених који су сматрали да је такав предложени закон неуставан и да онемогућава слободу јавне речи. На сасвим извесну неуставност појединих одредаба овог изгласаног предлога закона председнику Милошевићу је тада између осталих указао и тадашњи председник Уставног суда Балша Шпадијер, предочивши му њихово ретроактивно дејство, које по Уставу није дозвољено. Милошевић је искористио право суспензивног вета и овај предлог никада није постао закон, али се зато сретало мишљење како се таквим поступком Шпадијера „Уставни суд изјаснио по овом питању иако према тада важећем Уставу овај орган није био властан да даје претходну оцену уставности аката“.³³ Тачно је да је Уставни суд поступак могао покренути тек по проглашењу закона, али скретање пажње на потенцијалну неуставност у приватном својству, а не као званичан став Уставног суда није пак ни на који начин повредило уставну регулативу суспензивног вета тога времена.

Најконтроверзнији је свакако био суспензивни вето председника Бориса Тадића на Закон о раду из 2005. године. После

---

³² Владан Петров, „Суспензивни вето председника Републике“, нав. дело, стр. 85.

³³ Драгана Тошић, *Суспензивни вето шефа државе у уставном систему Републике Србије*, мастер рад на Правном факултету Универзитета у Београду, Београд, 2015, стр. 26.

паузе од више од десет година у српском уставноправном животу се ово овлашћење поново појавило услед једне сасвим необичне и уставноправно гледано ретке и прилично скандалозне околности – председнику Републике је, судећи по свему, достављен на проглашење акт који није био истоветан ономе који је у Скупштини и усвојен. Тадић је сравнио текст који му је достављен на промулгацију са текстом предлога закона који је достављен посланицима и усвојеним амандманима, те је уочио неколико неподударности: један амандман није био унет на месту где је требало, већ се нашао у погрешном члану, а у једном другом члану је дошло до „самовољног додавања текста“, чиме је, по речима председника, суштински промењен правни режим односне одредбе.³⁴ Разлози пре свега формалне, али делом и материјалне неуставности дали су председнику сасвим оправдан повод за коришћење овлашћења суспензивног вета. Читав овај случај су пак карактерисала различита тумачења и коментари у литератури, као и покретање поступка за оцену уставности пред Уставним судом од стране председника, пошто је уложени вето био надгласан и стога неуспешан.

Како се Тадић прво 23.2.2005 године обратио једним писмом председнику Скупштине, са захтевом да се спорна ситуација испита и да он о томе буде најхитније обавештен, погрешно се у делу литературе то писмо видело као суспензивни вето, што међутим није случај, јер председник није тада исказао јасну и несумњиву намеру да ово своје овлашћење искористи (већ само жељу да сазна појединости о овој несвакидашњој ситуацији, уз заиста имплицитно подсећање на његово право суспензивног вета). Само дан касније, једним новим писмом са истим адресатом Тадић је несумњиво уложио вето³⁵, а спорни Закон о раду је у поновној процедури поново изгласан, те га је председник прогласио законом. Нешто мање од месец дана касније, председник се обратио Уставном суду са предлогом о оцени уставности спорног закона. Иако је у целој

---

³⁴ Ове разлоге је председник Тадић изнео председнику Народне скупштине Предрагу Марковићу у писму од 23. 2. 2005, један дан пре него што ће на спорни акт ставити суспензивни вето. Скенирани отисци овог писма, вета који је уследио, као и још три вета српских председника (из 2006, 2010. и 2015. године) нашли су се као прилози и могу се видети у: Мирослав Ђорђевић, *Суспензивни вето председника републике*, нав. дело, стр. 214 – 226.

³⁵ У тексту ове одлуке се између осталог каже да он (председник Републике) позива председника Народне скупштине да поступи „у складу са Уставом Републике Србије, законом и Пословником Народне скупштине Републике Србије којим је прописано поступање у ситуацији непотписивања указа о проглашењу и враћања закона Народној скупштини Републике Србије.“ – Суспензивни вето председника Бориса Тадића од 24.2.2005. године.

ствари, како ће и поступак пред Уставним судом и својеврсно „признање“ председника парламента Предрага Марковића показати (како је „након усвајања у усвојеном тексту било неопходно обавити правно-техничку редакцију“³⁶), председник Тадић извесно био у праву, његова аргументација у дотичном предлогу није била исправна – показано је суштинско неразумевање појма формалне неуставности, унета забуна поводом питања када је вето заправо уложен (иако је све првобитно било учињено у потпуности у складу са Уставом и Законом) и тиме створена додатна забуна у иначе (макар привидно) компликованом случају. Епилог је такође био невероватан и уставноправно посматрано сасвим неприхватљив – после чак шест година, крајем 2010., Уставни суд је позвао председника Тадића да се изјасни да ли он „остаје при поднетом предлогу“ са образложењем да се у међувремену променио устав и пословник, да је сам Закон о раду претрпео више измена, те да је он „већ шест година део правног поретка Републике Србије“³⁷, што је овај кратким дописом и прихватио. Са таквим закључком Уставног суда није се тада сагласила судија Боса Ненадић, која је изузела и детаљно образложила своје мишљење, захваљујући коме је данас готово у потпуности могуће развезати „Гордијев чвор“ свега онога што се у овом најкотроверзнијем случају примене суспензивног вета у српској уставноправној историји догодило.

Можда је донекле и дуга пауза од преко десет година некоришћења овог института учинила донекле своје да до овакве ситуације и неспоразума дође. Када је Тадић (у време кохабитације) уложио вето на дотични Закон о раду и неколико месеци потом још један на Закон о влади, такав поступак председника је критикован од стране политичких актера као „ситно политиканство“ и „вођење рачуна само о уским партијским интересима“, иако је у оба случаја било речи о оспореној уставности тих аката (претежно формалној у првом и материјалној у другом случају).³⁸ Јасно је пак, како са правом истиче Владан Петров, да „примена вета може бити спорна у релативно несређеним политичким приликама, када нема (додали бисмо – елементарне – прим. М. Ђ.) комуникације и сарадње између главних уставних чинилаца“³⁹.

---

³⁶ Закључак Уставног суда у предмету IУ-190/2005.

³⁷ Исто.

³⁸ Б92, Тадић одбио још један закон, https://www.b92.net/info/vesti/index.php?уууу=2005&мм=05&дд=31&нав_сегоргу=11&нав_ид=169533; (приступљено 22.10.2020.)

³⁹ Владан Петров, *Парламентарно право*, нав. дело, стр. 187.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Увођење института суспензивног вета у уставноправни систем Србије доношењем Устава из 1990. године представљало је свакако један корак у правцу приближавања нашег поретка демократским уставноправним системима западних демократија. Сама регулатива је пак била таква да је садржала низ пропуста, почевши од нереално кратког рока који је председнику остављен за доношење одлуке о евентуалном улагању вета, па до остављања могућности за тзв. „ћутање председника“. Једна од највећих мана Устава из 1990. године уопште јесте то што он (не)намерно није довољно узимао у обзир чињеницу да је Србија земља крајње оскудне демократске традиције и културе, без икаквих уставних обичаја, те да је реч о држави у којој је за политичке елите дозвољено све оно што није експлицитно забрањено. Павле Николић је писао да је угледањем у много чему на институцију Председника Републике у Француској приликом писања српског устава из 1990. године пренебрегнуто да ова институција у Француској „постоји и функционише у приликама сасвим друкчијим од ових у Србији“.⁴⁰

У регулативи института суспензивног вета је, парадоксално, можда и највећи проблем, уставноправно – теоријски посматрано, што се управо ту умногоме од француског узора одступило. Док ова земља припада групи земаља трећег модела суспензивног вета (што подразумева посебан поступак у случају вета услед сумње у уставност⁴¹), у српском Уставу је прихваћен модел јединственог поступка пред парламентом, притом уз ниску, кворумску већину приликом поновног изгласавања ве-

---

⁴⁰ Павле Николић, „Институција председника Републике и промашаји и недоречености Устава Републике Србије од 1990.“, нав. дело, стр. 290.

⁴¹ Може донекле заварати то што француска доктрина парадоксално најчешће не види могућност иницирања поступка претходне контроле уставности пред Уставним саветом као вид суспензивног вета председника (*veto suspensiv*), иако он то без сумње јесте. Примера ради, теоријски гледано веома слична решења у Мађарској или Пољској ће од стране њихове литературе пак редовно бити препозната као суспензивни вето. Разлози за другачији доктринарни приступ у Француској леже у традицији, посебној улози коју има Уставни савет (*Conseil Constitutionnel*) као некада квази-уставни суд, а после низа реформи данас практично класичан уставни суд, а можда и услед специфичне систематике самог Устава Пете француске републике. То све пак не мења чињеницу да, глобално посматрано, Француска припада земљама трећег модела, тј. онима које познају засебан пут услед одрицања промулгације због сумње у уставност и политичку целисходност изгласаних предлога закона. Види: Светислава Булајић, *Чувар француског Устава*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2006. и Emmanuel Vital-Duran, *Memento des institutions politiques françaises*, Hachette Livre, Paris, 2005, стр. 42.

тираног предлога закона. На овај начин је било врло лако политичком вољом надвладати тежњу за очувањем уставности.

Када је доношењем Устава из 2006. године отворена могућност претходне контроле уставности, осим што је то учињено на садржински, па чак и технички посматрано веома лош начин⁴², остало је потпуно нејасно зашто међу круг лица која су овлашћена на покретање таквог поступка није уврштен и председник Републике. Боса Ненадић такође констатује одсуство могућности да председник републике у Србији покрене овај поступак, те каже да оно „не кореспондира са правом председничког вета“, указујући притом на једну важну чињеницу: „у европским земљама у којима постоји овај облик контроле, поступак те контроле се без изузетка може покренути од стране шефа државе“.⁴³ Члан 169. Устава Србије из 2006. године⁴⁴, који уређује поступак претходне контроле уставности, карактерише и низ других пропуста, због којих до данас ни једанпут није примењен и због чега он свакако стоји у дугом реду чланова важећег Устава који апсолутно морају бити измењени неком наредном (надамо се комплетном) ревизијом.

Коначно треба истаћи да је Устав из 2006. године, са једне стране задржао одређене недостатке у домену суспензивног вета, са друге пак заиста донекле исправио питања рокова⁴⁵, као и „ћутања председника“ (уколико он не изврши промулгацију, то ће данас учинити председник парламента), али и да је у више важних питања отишао заправо корак уназад. Уведена је потпуно сувишна и теоријски ничим оправдана могућност парламента да „одлучи да не гласа“ о ветираним предлогу закона, а правила самог поступка су делом данас нормирана на мање јасан начин него раније, што резултира тенденцијом, како пракса показује, ка потенцијално неуставном будућем развоју и можда чак стварању обичаја *contra constitutionem* – да је у поновном

---

⁴² О овом и другим номотехничким пропустима у директној и индиректној вези са председником Републике више у: Мирослав Ђорђевић, „Неки номотехнички пропусти регулативе председника Републике у Уставу Србије“, *Годишњак Факултета правних наука*, Паневропски универзитет Апеирон, Бања Лука, бр.10 (2020), стр. 154 – 166.

⁴³ Боса Ненадић, „Особености контроле уставности закона у Републици Србији“, *Зборник Правног факултета у Нишу*, Универзитет у Нишу – Правни факултет, Ниш, бр. 49 (2007), стр. 75.

⁴⁴ Устав Републике Србије, Службени гласник РС 98/2006.

⁴⁵ Који сада износи 15 дана, изузев за законе који се доносе по хитном поступку, код којих је рок и даље 7 дана од момента усвајања у Народној скупштини.

поступку пред парламентом дозвољено уношење амандмана у ветирани предлог закона.⁴⁶ Како би се оваквој пракси стало на пут и како би, између осталог, Србија коначно добила оптималну регулативу института суспензивног вета (који би онда могао да активно и пасивно делује у свом пуном теоријском потенцијалу и капацитету – као средство јачања политичког консензуса и очувања уставности), важно је приликом доношења неког будућег устава Србије извући поуке из свих недостатака и предности како тренутног, тако и оног уставноправног оквира суспензивног вета по Уставу из 1990. године.

ЛИТЕРАТУРА

Булајић Светислава, *Чувар француског Устава*, Правни факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2006.

Вучић Оливера, „Положај и функције државног поглавара (шефа државе)“, у зборнику: *Уставно питање у Србији* (приредио Милан Петровић), Универзитет у Нишу – Правни факултет, Ниш, 2004.

Ђорђевић Мирослав, „Неки номотехнички пропусти регулативе председника Републике у Уставу Србије“, *Годишњак Факултета правних наука*, Паневропски универзитет Апеирон, Бања Лука, бр.10 (2020).

Ђорђевић Мирослав, *Суспензивни вето председника републике*, докторска дисертација на Правном факултету Универзитета у Београду, Београд, 2020.

Ђорђевић Срђан, *Председник Републике Србије*, Српска реч, Београд, 1998.

Јефтић Драгош, Поповић Драгољуб, *Народна правна историја*, Савремена администрација, Београд, 2003.

Кутлешић Владан, „Суспензивни вето председника Републике Србије“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 3-4/1992.

---

⁴⁶ Тако нешто је уставноправно, по нашем мишљењу, сасвим неприхватљиво јер отвара „Пандорину кутију“ угрожавања пре свега идентитета, али и интегритета ветираниог законског предлога. Детаљније о овоме: Мирослав Ђорђевић, *Суспензивни вето председника републике*, нав. дело, стр. 173 – 184.

Лукић Радомир, „Функције и надлежности председника Републике Србије“, у зборнику: *Председник Републике и Устав* (приредио Владан Петров), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018.

Марковић Ђорђе, „Начин избора председника Републике Србије“, у зборнику: *Председник Републике и Устав* (приредио Владан Петров), Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2018.

Марковић Ратко, „Ка будућем Уставу Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. посебно издање (2017).

Марковић Ратко, „Моћ и немоћ председника Републике Србије“, *Анали*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, бр. 3-4/2004.

Марковић Ратко, „Одговорност председника Републике према уставима Републике Србије од 1990. и 2006. године“, у зборнику: *Два века српске уставности* (приредили Александар Фира и Ратко Марковић), Српска академија наука и уметности и Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.

Ненадић Боса, „Особености контроле уставности закона у Републици Србији“, *Зборник Правног факултета у Нишу*, Универзитет у Нишу – Правни факултет, Ниш, бр. 49 (2007).

Николић Павле, „Институција председника Републике и промашаји и недоречености Устава Републике Србије од 1990.“, *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, бр. 2-3/1991.

Орловић Слободан, *Начело поделе власти у уставном развоју Србије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2008.

Пајванчић Маријана, *Коментар Устава Републике Србије*, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2009.

Петров Владан, „Суспензивни вето председника Републике“, *Права човека*, Human Rights – Биро за заштиту слобода и права, Београд, бр. 3-6/2005.

Петров Владан, *Парламентарно право*, Правни факултет универзитета у Београду, Београд, 2010.

Тошић Драгана, *Суспензивни вето шефа државе у уставном систему Републике Србије*, мастер рад на Правном факултету Универзитета у Београду, Београд, 2015.

Holmes Steven, „Superpresidentialism and its Problems“, *East European Constitutional Review*, New York University School of Law, New York, бр. 1/1994.

Pohl Walther Maximilian, *Die Prüfungskompetenz des Bundespräsidenten bei der Ausfertigung von Gesetzen*, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2001.

Vital-Duran Emmanuel, *Mémento des institutions politiques françaises*, Hachette Livre, Paris, 2005.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Б92, Тадић одбио још један закон,

https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=05&dd=31&nav_category=11&nav_id=169533; (приступљено 22.10.2020.)

Време, Интервју председника Милана Милутиновића, <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=298431>, (приступљено 22.10.2020.)

Сител телевизија, Спировски: Иванов мора да го потпише законот за јазици,

<https://www.youtube.com/watch?v=1uXi4IuaIh4>, (приступљено 22.10.2020.)

ПРАВНИ ИЗВОРИ И СУДСКА ПРАКСА

Закључак Уставног суда у предмету ГУ-190/2005.

Пословник Народне скупштине Републике Србије, Службени гласник РС 11/91.

Устав Републике Србије, Службени гласник РС 1/90.

Устав Републике Србије, Службени гласник РС 98/2006.

Miroslav Đorđević

PRESIDENTIAL VETO POWER AND THE 1990
CONSTITUTION – ON THE OCCASION OF THE 30.
ANNIVERSARY OF THIS INSTITUTE IN SERBIAN
CONSTITUTIONAL LEGAL SYSTEM

- Resume -

With the adoption of the 1990 Constitution, the institute of a presidential veto was introduced into the Serbian constitutional legal system for the first time. The president's power to return the bill to the parliament for its re-adoption due to concerns on its constitutionality or political expediency provoked conflicting, but also often very strong criticism within the first years of its constitutional life. Presidential veto was sometimes described as a powerful instrument in the arsenal of presidential powers, despite the fact that the presidential veto of the Serbian president was one of the weakest ones in comparative perspective and thus could certainly not significantly contribute to the general power of the President of the Republic. In this paper, the author analyzes individual aspects and weaknesses of the constitutional framework of the institute of presidential veto, compares its advantages and disadvantages to the present-day principles of this institute and makes a review of practice with a special focus on a couple of particularly controversial cases. Necessary attention was given to the fundamental problem of constitutional framework (which existed under the 1990 Constitution, but was also retained with enacting of the present, 2006 Constitution) – the fact that the model of a sole procedure before the parliament was set by the Constitution, regardless of whether a political veto or the one invested due to doubts about constitutionality is in question. This solution consequently leads to insufficient and inadequate protection of constitutionality, which is one of the highest values of any constitutional order and *conditio sine qua non* of its long-term sustainability.

Keywords: Presidential Veto, President of the Republic, Promulgation of Laws, Serbian Constitution of 1990, Protection of Constitutionality.

---

* Овај рад је примљен 22. новембра 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У СТАРОМ ЗАВЕТУ И У КУР'АНУ**

- Сажетак -

Свете књиге јудаизма и ислама, између осталог, могу бити сведочанство о положају жене у Малој Азији и Арабијском полуострву и непрекинутој владавини патријархалних односа на тим просторима. Ограничена доминацијом мушкараца, жена је тражила и налазила своје место у мушком свету. Због тога, циљ овог рада није упоређивање положаја жене у Старом завету и Кур'ану, већ указивање на стање које се, готово неизмењено, задржало хиљадама година. Сличности између њих, јесу понекад, резултат правних транспланата из једне цивилизације у другу (готово идентични термини за брачна давања, позајмице из клинописних зборника итд.), али су и резултат идентичне патријархалне матрице унутар које су настале.

Стари завет верно дочарава старојеврејско друштво и много пре V века пре нове ере и представља незаобилазни извор за сагледавање положаја жене не само код Јевреја, већ и других народа са којима су Јевреји били у додиру¹, а Кур'ан, поред несумњивих заслуга за поправљање положаја жене у Арабији, баца светло и на њен лош положај у VII веку нове ере, што је скоро хиљаду и по година владавине непомућених, зачаурених патријархалних односа.

Кључне речи: Стари завет, Јевреји, положај жене, Арабија, Кур'ан.

* Аутор је ванредни професор. Електронска адреса аутора: woja64@gmail.com.

** Рад је прилог пројекту *Идентитетски преображај Србије – Правни, колективни и индивидуални идентитет – правноисторијско утемељење*.

¹ У науци и даље траје дебата о томе колико су приликом склапања фрагмената Старог завета, његови састављачи прилагођавали текстове друштвеним и политичким променама у јеврејској држави, односно колико верно одсликавају родне односе код древних Јевреја осмог века пре нове ере. – Sophie Lafont „Ancient Near Eastern Laws: Continuity and Pluralism“ у Bernard M. Levison (ed.) *Theory and Method in Biblical and Cuneiform Law*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1994.

1. УВОД

Јеврејски свети списи који чине Стари завет (*Tanah*) потичу из V века пре нове ере, а старост појединих текстова сеже у много дубљу прошлост. Ислам настаје у VII веку нове ере, а Кур'ан је коначну редакцију добио тек 933. године, када је усвојено његових седам канонских читања. За све то време, патријархални односи владали су Плодним полумесеком, читавим Арабијским полуострвом, али и читавом Малом Азијом и Месопотамијом, тако да се ишчитавањем светих књига Јевреја и муслимана добија једна целовита слика о положају жене и спорим, али ипак приметним помацима које су собом донеле заповести Старог завета и Кур'ана. Поменутих миленијум и по сведочанство су о тврдокорном трајању патријархата², коме је здушно помогла чињеница да су иза састављања светих текстова, али и законика Старог века, као и прописивања обичаја и осталих правила понашања у друштву, стајали мушкарци. Овакав циљ рада обезвређује сваку идеју надметања Старог завета и Кур'ана,³ када је положај жене у питању, јер не само да је Кур'ан настао много касније, већ је и кокетирање са положајем жена, изражено у Кур'ану, било плод настојања Алаха и Мухамеда да се жене врбују, да би и оне равноправно са мушкарцима изнеле победу ислама над неповерљивим и вероломним многобошцима, док Стари завет није морао да се бави тиме и није се ни трудио да посебно удовољава женама. На тај начин, материјал који нуди Стари завет свакако је, за правне историчаре, незаобилазни извор за проучавање положаја жене.⁴ Међутим, и из ајета Кур'ана који су недвосмислено поправљали положај жене, избија на површину стање ствари које је било непромењено у Арабији до VII века, током бар 1200 година.

---

² Alice Ogden Bellis, *Helpmates, Harlots, and Heroes*, Louisville, London Westminster John Knox Press, 1973, 20.

³ У нашој литератури био је само један и то неуспешан покушај да се положај жене у Старом завету и Кур'ану представи кроз дихотомију бољи/гори – Ана Човић „Утицај религије на положај жене у друштву“ у Јован Тирић и др. *Религија, политика, право*, Београд, Будва, Институт за упоредно право, Митрополија Црногорско-приморска, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, 2015, 881-899.

⁴ Alice Ogden Bellis, нав. дело, 25.

2. ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У СТАРОМ ЗАВЕТУ

2.1. Окружење

Мали јеврејски народ стасавао је и борио се за опстанак у суровом окружењу. У Старом завету крију се одблесци ранијих времена, када у оскудној средини још увек није било места за робове, бар не класичног типа и у толиком броју. Зарад пуког опстанка једне заједнице, стање рата било је готово свакодневица на тим просторима, тој ветрометини цивилизација. Непријатељ се није штедео, свака битка била је питање не спретнијег, храбријег, јачег, већ живота или смрти. Други нису штедели Јевреје, а ни они нису имали милости према побеђенима. Током Египатског ропства, фараон је наредио да се побију сва мушка јеврејска деца и да се само женска новорођенчад оставе у животу.⁵ Касније, када су Амаличани разорили Сиклаг, становнике града су одвели у робље, а са њима и две Давидове супруге.⁶ Ни Јевреји нису остајали дужни. Господ прети Вавилону: *Сваки који се нађе биће прободен, ко год се ухвати, од мача ће пасти. Деца ће се њихова на њихове очи заклати, домови ће им се опленити и жене срамотити.*⁷ Ратујући против васанског краља Ога, Јевреји су уништили његове градове, раскопали их и побили и мушкарце и жене и децу.⁸ Када су победили Мадиданце, побили су све мушке главе, заробили жене и децу и узели су им сву стоку и благо. На повратку, Мојсије је изашао пред војсковође и љутито им се обратио: *Што остависте у животу све ове жене? Гле, то су оне које по речи Валамовој заведоше синове Израилеве на наверство према Господу... побијте сад сву мушку децу и побијте све жене које су познале човека, а девојке које не познаше човека оставите у животу.*⁹ Још горе су прошли становници Раве по Давидовом освајању: *Он нареди народу да изиђе, и натера их под тестере и под бране гвоздене и под секире гвоздене, и сагна их у пећи у којима се цигле пеку.*¹⁰

⁵ Излазак, 1, 15-22

⁶ Прва књига Самуилова, 30, 1-5

⁷ Исаија, 13, 15-16

⁸ Поновљени закони, 3, 6

⁹ Бројеви, 31, 1-18. Том приликом је заробљено 32000 девица. У средњем веку, Муса Ибн-Нусајр је плачкајући готско племство заробио и у Шпанију довео 30000 девица. Ваља напоменути да су и у XXI веку припадници тзв. Исламске државе тако поступали са ионако малобројном скупином Јазиди у Ираку.

¹⁰ Друга књига Самуилова, 12, 29-31: *Тако учини свим градовима синова Амонових.*

У то смутно и несигурно време, није било лако ни када рат није на видикоу, а брачни пар се нађе у туђој земљи. Аврам је дошавши у Египат своју супругу Сару представљао као сестру да би сачувао живу главу.¹¹ Исто је учинио и Исак са својом супругом Ревеком која је запала за око филистејском краљу Авимелеху.

Женама на руку није ишао ни традиционални систем вредности. Част мушкарца је била важнија од свега, а самим тим и од њих. Да би спасао живот незнанцима који су се нашли у Содоми, да би их сачувао од разуларене крвожедне светине, Лот, иначе Аврамов синовац, им нуди своје две невинне кћери, које су анђели потом спасили.¹² Још је страшнија прича о конкубини Левита. Пар је преноћио у Гаваји, у дому једног старца, када је гомила навалила на кућу захтевајући од домаћина да им преда странца и његову пратиљу, да их силују и опљачкају. Штитећи госта, старац руљи нуди и своју ћерку и конкубину Левита. Левит је, на крају, извео своју конкубину и предао је светини. Они су је силовали до зоре и она је издахнула на кућном прагу старчевог дома. Левит је мртву девојку вратио кући, исекао је на 12 делова и послао по део свим јеврејским племенима тражећи освету.¹³

У многобожачком окружењу, у коме је религија била дубоко укореењена у свести тадашњих људи, требало је задовољити глад богова, међу којима се као најкрволочнији истицао Молох, божанство које су поштовали Семити и Феничани, коме су приношени прворођени синови. Трагови тих веровања задржали су се и у Старом завету, иако се свети списи Јевреја противе овој пракси: *Не дај дете своје да се однесе Молоху да не оскврњи имена Бога свога...*¹⁴ Бог је искушавао Аврамову веру и приврженост тражећи од њега да жртвује свог вољеног сина Исака. Аврам је послушао, отишао на брдо, наложио ватру, спреман да

¹¹ Сара је запала за око фараону који је узео за супругу, али је касније, суочен са пошастима које је Бог пустио на њега, вратио Авраму, сазнавши да јој је он муж. Аврам је то исто поновио и у Герару, када је Сару узео краљ Авимелех. Пошто га је Бог опоменуо да је Сара Аврамова супруга и пошто је он вратио нетакнуту њеном супругу, Бог је плодношћу наградио и њега и његове супруге и слушкиње (Постање, 20, 1-17). Горе је поменуто да је Авимелеху, касније, за око запала и Исакова супруга Ревека, која је такође краљу прво била представљена као његова сестра. Ann Marmesh, „Anti-Convenant“ у Meike Bal (ed.) *Anti-Convenant*, Sheffield, *The Almond Press*, 1989, 49.

¹² Постање, 19, 1-26.

¹³ Судије, 19, 1-30; 20, 1-47; 21, 1-25. Да би потом преживелима из Венијаминовог племена, иначе одговорног за злочин, нашли супруге, јер су се остала јеврејска племена заклела да више никада неће своје кћери удавати за синове Венијаминове, Јевреји су напали Јависа Галадскога и побили све осим 400 девица, а после су отели и кћери силомске.

¹⁴ Левитска, 18, 21.

закоље сина, али га је анђеоло спречио.¹⁵ Међутим, зарад непромишљеног завета, Јефтај је богу жртвовао своју кћер јединицу, која није била Ифигенијине среће.¹⁶ Стари завет је људске жртве заменио приношењем жртава у стоци: *Од жетве, од бербе своје немој се затезати да принесеш првине. Тако ћеш ми такође дати и првенца од краве и од овце своје; седам дана нека буде с мајком својом, а осмог дана даћеш га мени.*¹⁷

2.2. Амбивалентан однос према жени

Стари Јевреји, баш као и многи други народи Старог века, гајили су помешана осећања према женама. Треба имати на уму да жена у Старом завету није приказана само кроз свој пол и род, већ се његови прописи често односе на тачно одређене категорије или улоге које жене играју у друштву, од ћерки, супруга, мајки, љубавница, конкубина, робинја итд.¹⁸ Што се родне стране тиче, у складу са патријархалном културом, мушкарци су своју доминацију исказивали и потискивањем жена из сфере јавног живота, подстичући њен подређени положај¹⁹, увек налазећи оправдања у њиховој несталној природи, склоној греху. Тако је, наравно, радознала Ева крива за први грех, жигосући тако читав женски род.²⁰ Жене су некада демонска бића, али су и крхке, плашљиве и слабе.²¹ С друге стране, оне могу бити зле, дугог језика, неверне... Језавеља, зла супруга Ахава, краља Самарије, на превару Навутеју Језреаљанину отима виноград његових де-

¹⁵ Постање, 22, 1-15; Carol Delaney, „The Legacy of Abraham“ у Meike Bal (ed.) *Anti-Covenant, the Almond Press*, Sheffield, 1989, 29-31.

¹⁶ Судије, 11, 29-40: *Од тада наста обичај у Израљу да сваке године кћери Израљеве чине помен кћери Јефтајевој од Галада четири дана у години.*

¹⁷ Излазак, 22, 29; 34, 19: *Све што је прворођено моје је, и свако мушко у стоци твојој, крупној или ситној. Магаре првенце откупићеш жагњетом или јаретом, ако ли га не би откупио сломићеш му врат; откупићеш и сваког првенца између синова својих, и да нико не приступи празан пред лице своје.*

¹⁸ Carolyn Pressler, „Wives and Daughters, Bond and Free: Views of Women in the Slave Laws of Exodus 21.2.-11“, у Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, Sheffield, *Sheffield Academic Press*, 1998, 148; Esther Fuchs, „Biblical Feminisms Knowledge, Theory and Politics in the Study of Women in the Hebrew Bible“, *Biblical Interpretation*, 16, 2008, 210-212.

¹⁹ Kevin Harris, *Sex, Ideology and Religion*, New Jersey, Barnes & Noble Books, 1984, 30; Shapiro Juliya „The Religious Oppression of Women: The Bible and Anti-Abortion Campigns“, *Law and Society Journal at the University of California*, 5, 2005-6, 48.

²⁰ Постање, 2, 15-17; 3, 1-24.

²¹ Исаија, 19, 16: *И тога ће дана Египат бити као жене, бојаће се и задрхтаће...*

дова и он бива каменован.²² Марија говори зло против Мојсија и бива кажњена губом.²³ Зато је мушкарцима кажњавање непослушне, горде и охоле жене служило и као пример и опомена другим женама. Тако је супруга краља Асвира, забављена гошћама, одбила да дође на његов позив и покаже се његовим гостима. Краљ је упозорен да није само према краљу зло радила краљица Астина, него и према кнезовима и народима свих покрајина краља Асвира. Јер ће за краљичино поступање сазнати све жене, и оно ће их охрабрити да омаловажавају мужеве своје јер ће рећи: Краљ Асвир нареди да се преда њ доведе краљица Астина, и она не дође. Њој је зато забрањено да се убудуће појављује пред краљем, а он ће дати част краљице другој, бољој од ње, а наредба ће се краљева прогласити у целој краљевству, ма колико да је велико, и све ће жене поштовати мужеве своје, од највећег до најмањег.²⁴

За мушкарца је била највећа срамота да страда од женске руке. У Старом завету је наведен следећи случај: Ако се људи међу собом свађају, па дође жена једнога од њих да ослободи мужа свога од руке онога који га бије, па се маша руком својом и ухвати га за срамне делове тела, одсећи ћеш јој руку, нећеш на њу поглед милосрђа имати.²⁵ Ова одредба је скоро идентична са чл. 8 Средњоасирског законика који жену која у свађи здружи човеку тестис кажњава одсецањем једног прста, али ако се мушкарчева рана инфицира и он изгуби и други тестис, жени ће ископати оба, вероватно, ока. Краљ Авимелех је нападао Тевес и, док је покушавао да запали врата градске куле, једна жена је бацила комад жрвња на његову главу и разбила му је лобању. Он брже викну момка који носаше оружје, и рече му: Извади мач свој и уби ме, да не рекну за ме: Жена га је убила...²⁶ Самсона је Филистејка Далида два пута издала.²⁷

Жене мушкарце наводе на грех. Чак и самом својом појавом. Тако је краљ Давид, очаран Витсавејом, супругом

---

²² Прва књига о краљевима, 21, 1-16; О свим женама поменутих у Библији вид. Edith Deen, *All the Women of the Bible*, Castle Books, Edison, New York, 1955; Ann Spangler, Jean E. Syswerda, *Women of the Bible*, Zondervan, Zondervan, 1984.

²³ Бројеви, 12, 1-1.

²⁴ Јестира, 1, 5-21.

²⁵ Поновљени закони, 25, 11.

²⁶ Судије, 9, 52-55; Друга књига Самуилова, 11, 21.

²⁷ Судије, 14, 15-18; 16, 4-31; Betsy Merideth, „Desire and Danger: The Drama of Betrayal“ у Meike Bal (ed.) *Anti-Covenant*, Sheffield, *The Almond Press*, 1989, 69.

Урије Хетејина, пошто је претходно обљубио, послао њеног супруга у смрт само да би се оженио њом.²⁸ Чак се и најумнији Јевреј, краљ Соломон, замерио богу због своје љубави према женама. Када Јевреји одступе од Бога, Стари завет их назива: неверница Израил²⁹, а на другом месту Јерусалим је упоређен са блудницом.³⁰

Мушкарци Старог века, од Месопотамије до Рима, замерали су женама што уживају у луксузу, сматрајући то данком површности. Ни Јевреји нису изузетак. По смрти Саула, Стари завет говори женама: Кћери Израилеве, плачите за Саулом који вас је сјајно у скерлет облачио и хаљине ваше златом вам китио.³¹ Опет, мушкарци су волели дотеране жене. Пред краља Асвира, девојке би излазиле после годину дана припрема, јер оне дотериваху своју лепоту шест месеци уљем од измирне, а шест месеци мирисима и другим стварима што женске употребљавају.³²

Попут свих древних народа, и Јевреји су жене сматрали нечистим током менструације и избегавали додир са њима,³³ поводећи се за принципима имитативне магије. После интимних односа нечисти су и мушкарац и жена.³⁴ Зато Давид напомиње свештенику код кога су дошли: Нисмо се дотакли жене до три дана од како сам пошао, и сви су људи моји чисти.³⁵

Са друге стране, није добро да је човек сам.³⁶ Од искона, мушкарци не могу без жена: Кад се људи почеше множити на земљи и кћери им се народише, видећи синови Божји кћери човечје како су лепе, узимаху за жене све оне које изабраху.³⁷

²⁸ Друга књига Самуилова, 11, 1-27.

²⁹ Јеремија, 3, 6-11.

³⁰ Језекиљ, 16, 1-43; вид. Carol J. Dempsey, „The Whore of Ezekiel 16: The Impact and Ramifications of Gender-Specific Metaphors in Light of Biblical Law“, у Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Near East*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998, 57-79.

³¹ Друга књига Самуилова, 1, 24.

³² Јестира, 2, 12-14.

³³ Левитска, 15, 19-31; 18, 19: *Не иди к жени у време њене месечне нечистоте, да откријеш голоштињу њену*; 20, 18: *Ако неко легне са женом кад има време и открије голоштињу њезину, ако он открије течење крви њезине и она открије течење крви своје, обоје ће се истребити из народа свога.*

³⁴ Левитска, 15, 16.

³⁵ Прва књига Самуилова, 21, 5.

³⁶ Постање, 2, 18: *Начинићу му помоћника њему слична*; И бог створи жену од мушкарчевог ребра (2, 21-25); 5, 1-2; 1, 27.

³⁷ Постање, 6, 1-2.

Остављајући по страни религијску симболику, Песма над песмама је и данас једна од најлепших ода лепоти жене и љубави.³⁸ На другом месту, примећено је да и сунце излази као женик из ложнице своје.³⁹

Стари завет помиње и веома способне и неустрашиве жене. Тако је храбра Јаилџа, супруга Евера Кенејина, убила Сисару, војсковођу Хананског, пошто му је забила клин кроз слепоочнице.⁴⁰ Проститутка Рава у Јерихону пружа уточиште двојици ухода Исуса Навина и спасава их.⁴¹ Једна пророчица, Девора, постала је судија у Израилу, и како сама каже: *Немоћни бежаху вођи Израилџа, немоћни, док се ја, Девора, не подигох, док се као мајка Израилу не подигох.*⁴²

Жене Старог завета имале су делимичну правну и пословну способност, што је недосађани сан атинских жена. Ото (*Otto*) то овако описује: *The family laws in the book of Deuteronomy had a progressive and protective attitude to the legal status of women. They were deeply concerned with the restriction of male predominance.*⁴³ Оне су могле склапати правне послове уз одобрење својих очева или мужева, а довољна је била и њихова прећутна сагласност.⁴⁴ Удовице или разведене жене стицале су, чини се, пуну пословну способност.⁴⁵ Отац је, иако то није било правило, могао да пита своју кћер да ли пристаје да се уда за просца који је већ обавио разговор са њим, као што је то био случај када је Ревека требало да постане Исакова невеста.⁴⁶

Ипак, Стари завет је омеђио место жене. Мушкарац је настао први, жена од његовог ребра. Хијерархија је јасна и

³⁸ Песма над песмама, 4, 1-16.

³⁹ Псалми, псалм 19, 6.

⁴⁰ Судије, 4, 17-22; 5, 24-30.

⁴¹ Исус Навин, 2, 1-24. Зато је, потом, Исус Навин поштедео *дом оца њезина и све њезине.*

⁴² Судије, 4, 4 и 5, 7; Симон Дубнов, *Кратка историја јеврејског народа*, (превод с енглеског А. Гамс) Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1982, 23; Rachel C. Rasmussen, „Deborah the Woman Warrior“ у Meike Bal (ed.) *Anti-convenant*, Sheffield, The Almond Press, 1989, 79-95; David J. Zucker, Moshe Reiss „Subverting Sexuality: Manly Women; Womanly Men in Judges 4-5“, *Biblical Theology Bulletin*, vol. 45, 1, 33-34.

⁴³ Eckart Otto, „False Weights in the Scales of Biblical Justice? Different Views of Women from Patriarchal Hierarchy to Religious Equality in the Book of Deuteronomy“ у Victor H. Mattews et al. *Gender and Law in the Bible and Ancient Near East*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1989, 140.

⁴⁴ Бројеви, 30, 2-8; 30, 10-15; Lujo Margetić, „Neka pitanja društvenog uređenja i obiteljskog prava u štarih Hebreja“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 1981, 2, 22.

⁴⁵ Бројеви, 30, 9; Lujo Margetić, нав. дело, 22.

⁴⁶ Постање, 24, 57-61.

недвосмислена, мада има и другачијих тумачења.⁴⁷ Шапи-ро (*Shapiro*), с правом, закључује: *The Bible, opening with the inequality of women and men, sets a standard of discrimination in the religious, social, and legal realms for centuries to come.*⁴⁸

Скромност, скрушеност и вредноћа, уз прокреативне способности, биле су најлепши украс жене. Чим је видела свог будућег супруга Ревека је узела *копрену своју* и покрила се. Једна од јеврејских пословица каже: *Вредна жена венац је свом мужу, али која га срамоти, та је мужу, као болест што му кости гризе.*⁴⁹

Мушкарцима су, поред званичних супруга, биле доступне и конкубине и проститутке и робиње. Јуда је, тако, грешком обљубио своју снају Тамару, јер се она прерушила у блудницу.⁵⁰ Одморишта на путу за базар и градске средине биле су њихова обитавалишта. Стари завет опомиње Јевреје: *Немој обешчаштити кћери своје пуштајући је да се пода блуду, да се не би земља подала блуду и напунила се злочина.*⁵¹ Свештеницима је било забрањено да се жене проституткама, обешчашћеним женама или распуштеницама и они су се женили искључиво девицама.⁵² Свештеничка кћер која се буде одала блуду биће кажњена спаљивањем.⁵³

Жене су склоне греху, и Стари завет, али и клинописни зборници, упозоравају мушкарце да се клоне туђих жена, јер ће их оне, попут блудница, увући у своју замку. Јевреји поштују брак, ретко се разводе, без обзира што је муж могао да отпусти своју жену, јер се на тај чин није гледало са одобравањем⁵⁴ и због тога са гнушањем гледају и на неверство: *Благословен извор твој ти био, радост твоја била теби, жена твоје младости. Била ти она кошута љубави, срна пуна нежности. Увек био њеном лепотом занесен, и љубављу њеном увек ти заљубљен. И зашто би, сине, за туђом се занео, непознатој недра ти грлио?*⁵⁵ Прељубници се

⁴⁷ Paul Heger, *Women in the Bible, Qumran and Early Rabbinic Literature*, Brill, Leiden, Boston, 2014, 19.

⁴⁸ Juliya Shapiro, нав. дело, 48.

⁴⁹ Пословице, 12, 4.

⁵⁰ Постање, 38, 15-21.

⁵¹ Левитска, 19, 29.

⁵² Левитска, 21, 7; 21, 13; О девичанству у Старом завету вид. Tikva Frymer-Kensky, „Virginity in the Bible“ у Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Bible and the Ancient Near East*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998, 79-97.

⁵³ Левитска, 21, 9.

⁵⁴ Малахија, 2, 16.

⁵⁵ Пословице, 5, 18-20.

кажњавају, али углавном су главни кривци, наравно, жене: *Не зажели је у срцу своје због лепоте њене; не дај да те веће њезине заведу. Јер се с блудне жене на комад хлеба спада; јер је туђа жена замка драгоценоме животу. Хоће ли ко по живом угљу ићи, а да ноге не опече? Тако бива оном који иде за женом ближњега свога; који се год дотакне неће бити без казне. Не сматра се невин ни лупеж који краде да утоли глад кад огладне. Али ко чини прељубу са женом, безуман је; тако ради онај који пропаст своју тражи. Он ће само муке и руга имати, и срамота му се неће избрисати. Јер љубомора разбесни човека, и он је немилосрдан у часу освете; не обазире се ни на какав откуп, несаломљив је и да му највеће даре дајеш.*⁵⁶ Чак и ако се одупре чарима туђе жене, мушкарац није сигуран. Тако је Јосиф одбио удварање фараонове супруге, али га је она оклеветала да је хтео да је силује.⁵⁷

Једна од десет заповести забрањује прељубу⁵⁸, а друга забрањује чак и да се пожели туђа супруга или слушкиња.⁵⁹ За прељубнике је била предвиђена смртна казна.⁶⁰

Што се силовања тиче, Стари завет као да се угледа на Хетитски законик када прописује: *ако је девојка испрошена, а неко је сретне у граду и легне с њом, извешћете их обоје на врата градска и каменовашћете их, и они ће умрети, девојка што није викнула у граду, а човек што је осрамотио жену ближњега свога... Али ако је човек у пољу срео девојку испрошену, па је силовао и легао с њом, тад ће се погубити само човек који је легао с њом. Девојци нећеш учинити ништа; она није починила злочин који заслужује смрт, јер се у том случају ради као кад човек скочи на ближњега свога па му живот узме. Девојка испрошена коју је човек срео у пољу могла је да завикне и да је нико не чује.*⁶¹ Ако, пак, неко силује неиспрошену девојку и буде ухваћен, он ће морати да плати девојчином оцу 50 шекела сребра, мораће да је узме за супругу и док је жив, неће моћи да је отпусти и растави се од ње.⁶²

⁵⁶ Пословице, 26-35; Упор. чл. 7. Ур-Намуовог законика. Занимљиво је да по слову овог члана удату жену-заводницу чека смртна казна, али заведени младић ће бити слободан.

⁵⁷ Постање, 39, 7-20.

⁵⁸ Излазак, 20, 14; Левитска, 18, 20; Поновљени закони, 5, 18.

⁵⁹ Излазак, 20, 17; Левитска, 18, 20; Поновљени закони, 5, 21.

⁶⁰ Левитска, 20, 10; Поновљени закони, 22, 22.

⁶¹ Поновљени закони, 22, 23-27; Упор. са чл. 197 Хетитског законика: *Ако човек ичепи жену у планини то је човеков злочин и човек нека умре. А ако је ичепи у кући исто тако жена је згрешила, и жена нека умре. Ако их муж затекне може да их убије. За њега нема казне.*

⁶² Поновљени закони, 22, 28-29.

Везе са клинописним зборницима ту се не завршавају. Према Старом завету, ако мушкарац удари трудницу и она изгуби плод *без друге штете*, платиће онолико колико њен супруг пред судијом буде захтевао, али ако настане штета (страда и трудница или буде теже озлеђена од ударца или због побачаја буде имала тежих здравстваних компликација) биће примењен талион. И Хамурабијев и Хетитски законик имају сличне одредбе.⁶³

Ако неко буде оклеветао невесту да није невина ушла у брак, а покаже се да је слагао, казниће се са сто шекела сребра које ће бити дужан да преда тасту и супругу никада неће моћи да отпусти док је жив, али ако се докаже да је говорио истину млада ће бити каменована.⁶⁴ У случају да муж оптужи супругу за неверство, али нема доказе за своје тврдње, супруга ће бити подвргнута Божјем суду, баш као и у Вавилону, само што су је у Вавилону бацали у реку, а код Јевреја је испијала горку воду и у случају да је згрешила вода би је отровала и осушила.⁶⁵

Стари завет се обрушио и на вештице које је чекала смртна казна, јер је њихово деловање скрнавило Божју свемоћ и представљало је прежитак паганских веровања и недозвољеног уплива магије која је почивала на потпуно различитим принципима него јудаизам. На два места Стари завет помиње вештице, једном када наређује: *Вештицу нећеш остављати да живи*⁶⁶, а други пут, када Саул, који је претходно *истребио из земље оне које зазивају мртве и проричу будућност*, и сам, гоњен сумњама и страхом, одлази код вештице.⁶⁷ Међутим, на трећем месту Стари завет каменовањем кажњава и мушкарце и жене које се баве прорицањем судбине и призивањем духова.⁶⁸

2.3. Патријархална средина

Основ јеврејског друштва чинила је породица. Родитељи су уживали посебну заштиту: *Сваки ће од вас поштовати матер своју и оца свога и држаће суботе моје*.⁶⁹ За разлику од Ха-

---

⁶³ Упор. чл. 209-214 Хамурабијевог законика и чл. 17 и 18 Хетитског законика.

⁶⁴ Поновљени закони, 22, 13.

⁶⁵ Бројеви, 5, 11-29.

⁶⁶ Излазак, 22, 18.

⁶⁷ Прва књига Самуилова, 28, 7-14.

⁶⁸ Левитска, 20, 27.

⁶⁹ Левитска, 19, 3; Поновљени закони, 5, 16.

мурабијевог законика који у чл. 195 прети одсецањем руке детету које дигне руку на свога оца, Стари завет подједнако штити и мајку: *Ко удари оца или матер своју смрћу да се казни.*⁷⁰ Необуздане синове чекала је страшна казна: *Ко би имао сина непослушног и непокорног, који не слуша оца свога ни матере своје, а кога они и казнише, па опет не слуша, нека га узму отац и мати и доведу к старешинама града свога, и нека кажу старешинама града свога: Ево сина нашега који је непослушан и непокоран, који не слуша гласа нашега и прави неред и опија се. И сви ће га људи града његова каменовати, и он ће погинути. Тако ће извадити зло из себе, да сав Израилъ разуме и боји се.*⁷¹

Као и у свакој патријархалној средини, синови су били претпостављени ћеркама, јер имати сина, значило је наставак лозе. Син није наслеђивао само материјална добра свог оца, већ је на њега прелазило и духовно наслеђе породице што је било још важније. У књизи постања, не наводе се супруге, већ се помињу само очеви који *рађају* синове, а највећу важност имају они прворођени.⁷² Жене које би умирале на порођају, бабице су тешиле речима: *Не бој се, имаћеш још једног сина!* То је био случај са Рахилом, која је умирући, новорођеном сину наденула име Вононија (*Син болова мојих*), али му је отац променио име и назвао га Венијамин (*Син деснице моје*).⁷³

Још једна важна карактеристика јеврејског друштва је велика међусобна солидарност Јевреја, толико изражена у Старом завету: *Опита карактеристика тих прописа је одржавање чврстине друштвене заједнице у којој сви чланови имају иста права и у којој појединац на основу тих права мора бити обезбеђен. У ту сврху настоји се да се сачувају и одрже извесне установе из племенског уређења. Појединац мора да обуздава себе у погледу стицања богатства да не би настале велике имовинске разлике у друштву. Појединац мора да обуздава своје жеље и нагоне. Нарочито су интересантни они прописи који штите „сиромаше“, ... „социјално угрожене“*⁷⁴. Поред бриге о рањивим

⁷⁰ Излазак, 21, 15; 21, 17: *Ко опсује оца свога или матер своју смрћу да се казни.*; Левитска, 20, 9.

⁷¹ Поновљени закони, 21, 17.

⁷² Постање, 4, 1-2; 5, 1-32.

⁷³ Постање, 35, 17; Прва књига Самуилова, 4, 20.

⁷⁴ Андрија Гамс, *Библија у светлу друштвених борби*, Научна књига, Београд, 1988, 31; Victor H. Mattews, „Honor and Shame in Gender-related Legal Situations in the Hebrew Bible“ у Victor H. Mattews et al. *Gender and Law in the Bible and the Ancient Near East*, Sheffield, Sheffield

слојевима друштва, коју попут неких клинописних зборника, исказује и Стари завет штитећи удовице и сироте⁷⁵, ослобађали су дужничке робове Јевреје сваке седме године: *Ако купиш роба Јеврејина, нека ти служи шест година, али седме године не отиде слободан, без откупа. Ако је дошао сам, отићи ће сам; ако је имао жену, ићи ће и жена његова с њим. Ако му је господар његов дао жену, жена с децом својом остаће господару, а он ће ићи сам. Ако роб рече: Волим господара свога, жену своју и децу своју, нећу да одлазим слободан, тад ће га господар његов довести пред судије, учиниће да он стане код врата или довратка, и господар његов ће му пробушити ухо шилом, и он ће остати за увек у његовој служби.*⁷⁶ Ни Јеврејке дате у дужничко ропство нису могле бити продате у туђ народ.⁷⁷ Јувилеј је био, такође, један од специфичних начина да се искаже егалитарност јеврејског друштва.⁷⁸

На крају свог законика, Хамураби прети гневом богова свима онима који се оглуше о његове прописе и баца клетве на све оне владаре који се не буду придржавали његових одредаба. Сличну ствар чини и Стари завет када баца проклетства на све оне који застрале или се одрекну вере и окрену туђим бојанствима. Велики број клетви окренут је породици да би појачао страх од божјег гнева: *Имаћеш жену, а други ће човек с њом да легне. Синови и кћери твоје даће се другом народу; очи твоје гледаће и капаће једнако за њима, и немоћне ће бити руке твоје... Родићеш синове и кћери, али они неће бити твоји, јер ће се у ропство одводити... јешћеш плод утробе своје, месо од синова својих и од кћери својих које ти да Господ.*⁷⁹

Academic Press, 1998, 97.

⁷⁵ Излазак, 22, 22: *Ако их увелиш, чуђу ја вапај њихов, и распаћиће се гнев мој, и ја ћу вас мачем побити, и ваше ће жене постати удовице, и ваша деца сироте.* Упор. Ур-Намуов законик, А iv 162-168 и Хамурабијев законик, XLVII, 59-78.

⁷⁶ Излазак, 21, 2-6.

⁷⁷ Излазак, 21, 7-11: *Ако неко прода кћер своју да буде робинја, она неће одлазити онако као што одлазе робови. Ако не буде била по вољи господара који је намеравао да је узме за жену, пустиће је на откуп, али он нема власт да је прода у туђ народ, учинивши јој неверу. Ако је одреди за сина свога, он ће према њој поступати по праву које имају кћери. Ако узме другу жену, он првој неће умањити ни храну ни одећа ни брачних права. Ако јој ово троје не учини, она ће моћи отићи без откупа, без давања новца.*

⁷⁸ Андрија Гамс, нав. дело, 32.

⁷⁹ Поновљени закони, 28, 30; 28, 32; 28; 41; 28, 53.

2.4. Брак

У Талмуду је записано да се жена стиче на три начина: новцем, писаном исправом и општењем.⁸⁰ У Старом завету, налазимо и један модалитет *куповине* младе. Јаков је радио код Лавана два пута по седам година и за супруге је добио његове две кћери, Лију и Рахиљу.⁸¹

Брак се уговарао између оца или старатеља девојке и будућег младожење. У време Старог завета, није био само стварање односа између супружника, већ и повезивање двеју породица које се браком орођавају.⁸² Склапању брака претходила је веридба.⁸³ Касније се, пре венчања састављао брачни уговор (*кетуба*). Венчање се прослављало у присуству званица и виђенијих људи заједнице, а светковина се завршавала одласком невесте у мужевљев шатор.⁸⁴ Склапање брака пратила су брачна давања.⁸⁵ Најважније је било мохар, новац који је младожења давао оцу младе, али су прошевину пратили и дарови најближој родбини невесте: *Кад слуга Аврамов чу речи њихове, поклони се Господу до Земље, и извади ствари сребрне и златне и хаљине и даде их Ревеки, а и брату њезиноме и матери њезиној даде богате дарове.*⁸⁶ Један од могућих доказа који подупиру теорију правних транспланата коју је поставио Алан Вотсон (*Watson*) везан је за брачна давања са ових географских простора. Наиме, један од термина за брачна давања који потиче из древног Египта је *м'кхер*⁸⁷, код Јевреја је *мохар*, а код преисламских Арапа, али и муслимана, најважније брачно давање, о чему ће касније бити више речи, је *мехр*. Близина и прожимање ових народа неминовно је морало оставити утицај и на право.

У Старом завету се стидљиво помиње и мираз као наследни део кћери, али он долази и са египатске стране. Наиме, ка-

---

⁸⁰ Кидушин, Лист 2/а.

⁸¹ Постање, 29, 1-30; Вид. и Симон Дубнов, нав. дело, 13.

⁸² Raymond Westbrook, „Biblical Law“, у *An Introduction to the History and Sources of Jewish Law*, (eds. Hecht N. S. et al.), Oxford, New York, Oxford University Press, 2002, 10.

⁸³ Постање, 24, 47-8: ... *тада јој метнух бурму на чеко и наруквице на руке и сагнух се и поклоних се Господу и захвалих се...*

⁸⁴ Постање, 29, 22; Књига о Рути, 4, 9; David Davidovitch „The Ketuba – Jewish Marriage Contracts Through Ages“, Tel Aviv, 1968, 114.

⁸⁵ Више о брачним давањима код Јевреја – Војислав Станимировић, *Брак и брачна давања у историји*, Службени гласник, Београд, 2006, 48-54; Raymond Westbrook, нав. дело, 11.

⁸⁶ Постање, 24, 52-54.

⁸⁷ Војислав Станимировић, нав. дело, 38.

да је Соломон, ступио у политички брак са фараоновом ћерком, таст је својој ћерки у мираз дао град Гезер, који је претходно освојио.⁸⁸ Чини се да су ћерке код Јевреја, под одређеним условима, могле да наследе и непокретне ствари.⁸⁹

Долазак до жене *општењем* био је најризичнији. Овако је било прописано: *Ко заведе девицу која није заручена и лежи с њом, платиће мираз и узеће је за жену. Ако му је отац њезин не би хтео дати, платиће вредност мираза за девице.*⁹⁰ Сихем, син краља Емора, силовао је Дину, ћерку Јакова. Он је желео и да је ожени и нудио је скупocene дарове за њу, али су се Динина браћа крваво осветила.⁹¹ Слична судбина стигла је и Амнона који је силовао своју полусестру Тамару.

Јевреји су, у зависности од свог имовног стања, могли да практикују и полигинијски брак. Стари завет је препун примера вишеженства. Ламех је имао две супруге⁹², а Исав, брат Јакова је имао три⁹³, а по броју супруга издвајали су се Давид⁹⁴, а нарочито Соломон. Поврх тога, мушкарци су могли имати и конкубине. Аврам је имао децу са својим конкубинама и касније их је обезбедио даровима и опремом, али је имање оставио Исаку, сину кога је добио са својом супругом Саром.⁹⁵ Када је Давид побегао пред сином Авесаломом, оставио је десет конкубина да му чувају кућу.⁹⁶ Краљ Соломон имао је 700 *кнегиња које му бежаху жене и три стотине иноча.*⁹⁷ Потомство је доносило сигурност, јер је оно, а нарочито синови, било залог очувања породичног наслеђа и традиције. Мушкост се доказивала на два начина: храброшћу у бици и потомством.⁹⁸ Гедеон је тако имао 70 синова, *јер беше имао много жена*⁹⁹, а судија Авесан из

⁸⁸ Прва књига о краљевима, 9, 16.

⁸⁹ Don C. Benjamin, „The Land rights of Women in Deuteronomy“, *Biblical Theology Bulletin*, vol. 47, 2, 67-79.

⁹⁰ Излазак, 22, 16.

⁹¹ Постање, 34, 1-30: *Зар са сестром нашом као с блудницом да поступа?*

⁹² Постање, 4, 19. Са Адом је имао два сина: Јовила, претечу номада и Јувала, праоца свирача, док је са Селом имао Товела, ковача.

⁹³ Постање, 36, 1-3.

⁹⁴ Друга књига Самуилова, 3, 2; 3, 13.

⁹⁵ Постање, 25, 1-5.

⁹⁶ Друга књига Самуилова, 15, 16. Иначе, Давид је у Јерусалиму узео још конкубина, а један од синова које су му оне родиле био је Соломон.

⁹⁷ Прва књига о краљевима, 11, 1-6.

⁹⁸ Harry A. Hofner, „Symbols for Masculinity nad Feminity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals“, *Journal of Biblical Literature*, vol. 85, 3, 327.

⁹⁹ Судије, 8, 29.

Витлејема имаше тридесет синова и тридесет кћери, које разуда на страни и доведе са стране тридесет девојака синовима својим.¹⁰⁰ Посебне повластице имали су владари државица у Малој Азији, који су имали своје хареме: Тако је свака девојка излазила пред краља; и када је из женског дома прелазила у дом краљев, дозвољавало јој се да узме са собом што год би хтела. У вече би улазила, а ујутро би прешла у други женски дом, под руку Сасгаза, евнуха Краљева и чувара иноча. Она не би више ишла Краљу, осим ако је се краљ не би зажелео, и не би била по имену позвана.¹⁰¹

Код старозаветних Јевреја постојао је и каллах брак. Човек је могао да купи девојку, а потом је могао удати за свог сина или роба, а Јарон (Yaron) указује да је ова врста брака преузета из Вавилона (каллатуту брак).¹⁰²

Уколико би син спавао са конкубином свога оца, то је био злочин¹⁰³, а некада се то дешавало тенденциозно, да би син исказао премоћ у односу на свога оца, наносећи му срамоту тим чином. Свештеник Ахитофел саветује Авесалом, Давидовог сина, који је заратио са оцем: *Иди к иночама оца свога, које је он оставио да му кућу чувају; тако ће сав Израиљ знати како си се омразио с оцем својим, и осилиће рука свима који су с тобом. Тада разапеше шатор на крову, и Авесалом пође к иночама оца свога на видику свем Израиљу.*¹⁰⁴ Дешавало се и да супруге саме, ако су биле нероткиње, подведу мужу своју робињу која ће му родити дете, а та пракса била је раширена и у Вавилону, у време Хамурабија. Тако је Аврамова супруга, Сара, пошто није могла да затрудни, понудила своме мужу своју робињу Агару, Египћанку, која затрудни и узохоли се. Уз Аврамово одобрење, Сара је казнила Агару, која је потом побегла и родила Исмаила, али је након тога поново примљена у Аврамов дом.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Судије, 12, 8-9.

¹⁰¹ Јестира, 2, 12-14.

¹⁰² Reuven Yaron, „On Divorce in Old Testament Times“, *Revue internationale des droits de l'antiquité*, IV, 1957, 123-4.

¹⁰³ Постање, 35, 22. Тако је син Јакова, Рувим, легао са његовом конкубином Валом, и зато га је, касније, Јаков лишио наследства јер му је оскрнавио постелу (49, 3-4).

¹⁰⁴ Друга књига Самуилова, 16, 21-22.

¹⁰⁵ Постање, 16, 1-15. Упор. Хамурабијев законик, чл. 146: *Ако се човек ожени великом посвећеницом, и она подари робињу своме мужу, и та (робиња) потом роди децу, и ако након тога робиња зажели исти положај као и њена господарица – зато што је родила децу, њена господарица нека је не прода; она нека јој (од косе направи) ропски жиг и нека је сврста међу своје робиње.*

Хамурабијев законик у три своја члана (чл. 133-135) раз решава ситуацију у којој супруг оде у рат и буде заробљен, а његова супруга остане у његовом дому. Ако у његовој кући буде *имало шта да се једе*, а супруга оде другоде, чека је смртна казна бацањем у воду. Уколико у његовој кући *нема шта да се једе*, она може да оде код другога и изроди му децу. Уколико се њен супруг врати из заробљеништва, супруга ће бити дужна да му се врати, али њена деца остају код оца, јер су према њему стекла наследна права. Када је краљ Давид побегао пред Саулом и пошто су његову супругу Михалу удали за другога, после Саулове смрти Давид је захтевао да му се супруга врати, и она му је била враћена.¹⁰⁶

Да би сачували самосвојност и остали привржени свом монотеизму, у многобожачком окружењу, Јевреји су прибегавали ендогамији. Бог упозорава Мојсија да не ступа у савез са *становницима земље* у коју ће доћи, а посебно га упозорава да *не би кћерима њиховим оженио синове своје, и да не би кћери њихове, предавајући се боговима својим, учиниле да се синови ваши предају боговима њиховим.*¹⁰⁷ Аврам је наложио свом слуги да пронађе супругу његовом сину Исаку, али га куне да невесту не тражи међу туђинима, и наглашава му: *него ћеш ићи у моју земљу и у мој род, и довести оданде жену сину моме Исаку.*¹⁰⁸ Једна од пословица поручује: *Реци мудрости: Сестра си ми! А пријатељицом разборитост зови; да би те од жене туђинке чувале, од туђинке која слатко збори.*¹⁰⁹ Туђинкама није одолео ни најмудрији међу Јеврејима, Соломон: *Краљ Соломон волео је многе жене туђинке осим кћери Фараонове: Моавке, Амонке, Едомке, Сидонке и Хетејке, које беху из оних народа за које Господ беше рекао синовима Израшљевим: Не идите к њима а оне да не долазе к вама, јер ће завести срце ваше за својим боговима. За тим народима приону Соломон занесен љубављу... Кад Соломон остари, жене његове занесоше срце њего-*

¹⁰⁶ Прва књига Самуилова, 19, 11-17; 25, 44; Друга књига Самуилова, 3, 14-16; Raymond Westbrook, нав. дело, 13.

¹⁰⁷ Излазак, 34, 16; Судије, 3, 5-6: *Синови Израшљеви становаху усред Хананеја, Хетеја, Амореја, Ферезеја, Јевеја и Јевусеја. Они се жењаху са кћерима њиховим и удаваху кћери своје за синове њихове и службаху боговима њиховим.*; Бројеви, 25, 1-2: *Израшљ пребиваше у Ситиму; и народ се поче кварити са кћерима Моавским. Оне позиваху народ на жртве својих богова, и народ јеђаше и клањаше се њиховим боговима. У налету божјег гнева страдало је 24000 Јевреја;* Јездра, 10, 1-44.

¹⁰⁸ Постање, 24, 2-5; 24, 37-38.

¹⁰⁹ Пословице, 7, 4-5; 6, 23-24.

во за туђим боговима, и срце његово не би цело према Господу, Богу његовом, као што је било срце Давида, оца његовога. Соломон пође за Астаротом, богињом Сидонском и за Мелхомом, гадом Амонским... Тада Соломон сагради на гори према Јерусалиму, висину Хемосу, гаду Моавском, и Молоху, гаду Амонском. Тако он учини за све своје жене туђинке, које кађаху и приношаху жртве својим боговима.¹¹⁰ Бог га кажњава и отима краљевство из руку сина његовог и од дванаест јеврејских племена оставља му само једно, Давидово.

Склапање ендогамних бракова доводило је до инцестуозних веза, слично као код владарских породица у Египту. Стари завет нуди прегршт примера¹¹¹. Аврамова супруга, Сара, његова је полусестра, јер имају истог оца.¹¹² Аврамов син Исак жени се братаницом Ревеком.¹¹³ Исаков син Исав, поред других супруга, оженио се и ћерком Исаковог полубрата, Исмаила.¹¹⁴ Исак тера Јакова да се ожени Рахиљом, ћерком Ревекиног брата, Лавана¹¹⁵, да би он, потом, радећи код Лавана 14 година, оженио обе његове кћери, и Лију и Рахиљу. Ваља поменути и Готонила, који се оженио својом братаницом, Аксом, јер је њен отац, Халев, обећао онеме ко освоји град Киријат-Сефер, а Готонило га је освојио.¹¹⁶ Амрам се оженио својом тетком, Јохаведом.¹¹⁷ Лотове кћери на превару спавају са њим и тако ће настати Моавци и Амонци.¹¹⁸ Амнон, Давидов син, силовао је своју полусестру Тамару, рођену сестру Авесалома. Тамара је покушала да га спречи: *Не, брате, не учини ми ту срамоту, јер се тако не ради у Израиљу, не чини то безумље. Куд бих ја са срамотом својом? И ти би био један од најгорих људи у Израиљу. Него говори краљу; он ме неће теби одрећи. Међутим, он не хте послушати; него је савлада, осрамио је и леже са њом. Доцније, Амнон осети велику одвратност према њој, јачу од љубави коју беше имао према њој. И он јој рече: Устани и иди!*¹¹⁹

¹¹⁰ Прва књига о краљевима, 11, 1-8.

¹¹¹ О инцесту у Старом завету вид. Callum Carmichael, „Incest in the Bible“, *Chicago-Kent Law Review*, vol. 71, 1, 1995, 123-148.

¹¹² Постање, 20, 11-13.

¹¹³ Постање, 24, 15.

¹¹⁴ Постање, 28, 9.

¹¹⁵ Постање, 28, 2.

¹¹⁶ Судије, 1-12.

¹¹⁷ Излазак, 6, 20.

¹¹⁸ Постање, 19, 30-37.

¹¹⁹ Друга књига Самуилова, 13, 1-38; Тамара се посула пепелом, искидала је шарену

Стари завет је забранио брак између сина и мајке и брата и сестре, брак између пасторка и маћехе.¹²⁰ Забране инцеста честе се у Старом завету. И то врло подробно наведене: *Нико од вас неће приступити к рођаци својој да открије голотињу њену. Ја сам Господ. Не откриј голотињу оца свога, ни голотињу матере своје. Мати ти је; не откриј голотињу њезину. Не откриј голотињу њене оца свог. То је голотиња оца твога. Не откриј голотињу сестре своје, кћери оца или матере своје, рођене у кући или изван куће; не откриј голотиње њихове. Не откриј голотиње кћери сина или кћери своје, јер то је твоја голотиња. Не откриј голотињу кћери жене оца свога, који је родио отац твој. Сестра ти је. Не откриј голотињу сестре оца свога; сродна је крв са оцем твојим. Не откриј голотињу сестре матере своје; јер је сродна крв с матером твојом. Не откриј голотињу брата оца свог приступајући к жени његовој. Стрина ти је. Не откриј голотињу жене сина свога; снаха ти је; не откриј голотињу њезину. Не откриј голотињу жене брата свога; голотиња је брата твога. Не откриј голотиње жене и кћери њезине; кћери сина њезина ни кћери кћери њезине; немој узети да откријеш голотињу њихову; сродна су ти крв; злодело је. Не узми сестре жене своје да изазиваш љубомору откривајући голотињу њену поред жене своје за живота њезина.*¹²¹ Стари завет, такође, забрањује хомосексуалне односе (искључиво између мушкараца)¹²² под претњом смртне казне.¹²³ Смртна казна била је предвиђена и за оне који упражњавају зоофилију.¹²⁴

2.5. Наследно право

Већ је поменуто да је наследство код Јевреја обухватало не само материјално, већ и много важније, духовно наслеђе. Прворођени син је због тога био фаворизован, али право на свој

хаљину коју су девике носиле и отишла у кућу свог брата: *Авесалом, брат њезин, рече јој: Да није Амнон, брат твој, био с тобом? Али сад, сестро моја, ћути, брат ти је, не узимај то много к срцу!* Авесалом је касније убио свог брата и осветио своју сестру, а својој првој ћерки дао је име Тамара.

¹²⁰ Левитска, 20, 14; Поновљени закони, 22, 30.

¹²¹ Левитска, 18, 6-18; Неке од ових забрана срећу се и на другим местима у Старом завету: Левитска, 20, 12; 20, 17; 20, 19; 20, 21.

¹²² Левитска, 18, 22: *С мушкарцем не лези као са женом. Гадост је.*

¹²³ Левитска, 20, 13.

¹²⁴ Левитска, 18, 23; 20, 15-16.

део наследства имали су сви синови: *Ко би имао две жене, једну коју воли, а другу коју не воли, и оне би родиле синове, онда кад дође време да подели синовима својим имање, он не може првенцем учинити сина од миле преко сина од немиле који је првенац; него ће за првенца признати сина од немиле и даће му два дела имања свога, јер је он почетак силе његове; његово је право првенаштва.*¹²⁵ Проблем је, наравно, настајао када се радило о полигамним браковима, а нарочито када су неки синови били синови званичних супруга, а неки синови конкубина или робиња. Јефтај је био Галадов син, али му је мајка била блудница и његова полубраћа, синови законите Галадове супруге, су га отерала рекавши му: *Нећеш ти имати наслеђа у дому оца нашега, јер си друге жене син.*¹²⁶ Пошто се Сари наругао син робиње Агаре, она захтева од Аврама: *Отерај ову робињу са сином њезиним, јер син ове робиње неће бити наследник заједно са мојим сином, Исаком.*¹²⁷

Чини се да су се ћерке намиривале путем мираза.¹²⁸ Међутим, у случају да оставилац нема синова, према слову Старог завета могле су да га наследе и кћери. У Мојсијево време, Салпад је умро и иза себе је оставио само кћери. По обичајном праву Јевреја требало је да се читаво његово имање додели његовој браћи. Међутим, Салпадове кћери су од Мојсија тражиле правду: *Зашто да се избрише име оца нашега из породице његове, зато што није имао синова? Дајте нам део међу браћом оца нашега.* Мојсије се обратио Богу који је пресудио: *Салпадове кћери имају право. Даћеш им у део наслеђе међу браћом оца њихова; Говорићеш синовима Израљевим и казаћеш им: кад неко умре а нема синова, преносићете наслеђе његово на кћер његову. Ако нема ни кћери, предаћете наслеђе његово браћи његовој. Ако нема ни браће предаћете наслеђе његово браћи оца његова. Ако нема ни браће очине предаћете наслеђе његово ономе који му је најближи род у породици, и он ће га држати.*¹²⁹ Међутим, проблем са наслеђем Салпадових кћери се наставља. Пошто су Јевреји, поделили земљу коцком, као што ће то са клеровима учинити Ликург у Спарти, старешине породица су се

---

¹²⁵ Поновљени закони, 21, 15.

¹²⁶ Судије, 11, 1-2.

¹²⁷ Постање, 21, 9-12.

¹²⁸ Постање, 31, 14-15; Судије, 1, 12-15.

¹²⁹ Бројеви, 27, 1-11.

обратиле Мојсију: ... *господар наш има заповест од Господа да да наслеђе Салпада, брата нашега, кћерима његовим. Ако се оне удају за кога из другог племена синова Израљевих, тад ће се наслеђе њихово откинути од наслеђа отаца наших и додаће се наслеђу онога племена у које се удаду, и тако ће се део наш смањити. И кад синовима Израљевим дође јубиларна година, опет ће остати наслеђе њихово с наслеђем онога племена у које се буду удале, и тако ће од наслеђа племена отаца наших остати одвојено наслеђе њихово.*¹³⁰ Зато је одлучено да ће се Салпадове кћери удати у породици свог племена.¹³¹ Ендогамија је још једном победила.

Јевреји су, као и сви древни народи, познавали адопцију, а у Старом завету помиње се да је Јестиру, будућу супругу краља Асвира, прихватио њен брат од стрица, Мардохеј, када је остала сироче и усвојио је.¹³²

Појачана солидарност Јевреја и брига о породици и њеном очувању на сваки начин које су довеле до појаве ћерке-наследнице, имаће за последицу и појаву левирата.¹³³ Иако је изричито наглашено: *Ако неко узме жену брата свога, то је гадост; открио је голотињу брата свога; остаће без деце*¹³⁴, учињен је изузетак: *Кад браћа живе заједно, па један од њих умре и не остави деце, жена умрлога се неће удати из куће за туђина, него ће девер њен отићи к њој, и ожениће се њоме као девер. Први син кога она роди наследиће умрлога брата, и назваће се његовим именом, да се не избрише име његово из Израља.*¹³⁵ И опет је ендогамија притекла у помоћ. Међутим, из себичних разлога, да би део наслеђа умрлог брата припао њима, пошто он није имао деце, неки девери су избегавали своје дужности. Воз је узео Руту за супругу, пошто је ближи рођак њеног покојног му-

¹³⁰ Бројеви, 36, 1-4.

¹³¹ Бројеви, 36, 5-10: *Оне ће се удати за кога оне буду хтеле, али само нек се удају у породици свог племена, да се не би преносило наслеђе синова Израљевих из једног племена на друго; јер ће синови Израљеви држати сваки наслеђе отаца својих...*

¹³² Јестира, 2, 5-18.

¹³³ Лујо Margetić, нав. дело, 22-24.

¹³⁴ Левитска, 20, 21.

¹³⁵ Поновљени закони, 25, 5-10: *Ако тај човек неће узети снаху своју, снаха ће његова ићи на врата пред старешине и рећи ће: Мој девер неће да подигне име брата свога у Израљу; неће да се ожени са мном по праву деверскоме. Старешине града ће њега позвати и говориће му. Ако он и даље не пристане и рече: Нећу да је узмем, онда ће снаха његова приступити њему пред старешинама, и узеће му обућу с ноге његове и пљунуће му у лице. И узевши реч, рећи ће: Тако ће се чинити човеку који неће да подигне дом брата свога. И дом његов назваће се у Израљу дом босога.*

жа одбио да то учини.¹³⁶ Када је Јудин првенац, Ир, преминуо, он је послао свог другог сина, Авнана, да са Ировом супругом, Тамаром, заснује левиратски брак, али *Авнан, знајући да то потомство неће бити његово, кад се састајаше са женом брата свога, просипаше на земљу, да не да порода брату своје*.¹³⁷ Левират код Јевреја имао је ту особеност да се дужност да се ожене удовицом протезала и на друге рођаке оставиоца, а не само на његову браћу.¹³⁸

3. ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У КУР'АНУ

3.1. Окружење

Арабљани су хиљадама година живели готово неизмењеним начином живота. Изделени на племена, никада се, до појаве ислама, нису ујединили. Поред паганских, многобожачких племена, ту је било и јеврејских заједница, а на ободу Плодног полумесеца било је, током првих векова нове ере и хришћана, са којима су арабљански каравани долазили у сусрет. Статичност и конзервативност биле су главне одлике патријархалног друштва Арабије. Пошто, захваљујући пустињи, углавном није била на мети освајача, остала је зачаурена у своју традицију, одсечена од осталог света, са којим је, само захваљујући својим вештим трговцима, имала додира. Традиција племена била је основ његове важности и угледа, а како до Мухамеда, осим на југу Арабије, није било писма, племенски песници били су уједно и племенски хроничари и архивари обичаја и предања.

Временом су се, као најважнија трговачка средишта, у којима се, током светих месеци, обављала трговина, издвојили Мека и Јасриб (касније назван *Пророков град*, Медина). Све остало насељавала су номадска племена. Живот у оскудици од суседа је правио непријатеље. Међусобна трвења су била честа, а и најмањи повод могао је довести до рата. У таквом окружењу није било места за просперитет жена. Њихов положај је био веома лош. Жена се, попут сваке робе, куповала и постајала својина мужевљевог породице. Самим тим, она се и наслеђивала као и сва ос-

---

¹³⁶ Рута, 4, 1-17.

¹³⁷ Постање, 38, 6-10; Victor H. Matthews, нав. дело, 101.

¹³⁸ Raymond Westbrook, нав. дело, 12.

тала оставиочева добра.¹³⁹ Још један релативно чест и допуштен начин прибављања жене била је отмица. Зато су жене биле сведене на шаторе и огњишта, трудећи се да не привлаче пажњу и не изазивају. Жена није имала ни правну, ни пословну способност. Био је то свет видљивих мушкараца и невидљивих жена.

Пророк Мухамед је, током своје младости, уз свог стрица који га је одгајио након преране смрти родитеља, пропутовао читаву Арабију и дошао у контакт и са Јеврејима и са хришћанима, претпоставља се, аскетама монофизитима и тако је стекао неку представу о најважнијим монотеистичким религијама до тада и донекле се упознао са садржајем Библије. Ови *народи Књиге*, како их назива, оставили су утисак на њега. Многи ајети у Кур'ану одблесак су прича из Старог и Новог завета. За најважније личности које помиње Библија нашло се места и у Кур'ану, додуше, уз произвољну интерпретацију догађаја и арапска имена. Адам је Адем, Ева је само безимена Адемова супруга, а шејтан их наводи на грех и наводи да једу плодове са *оног дрвета*.¹⁴⁰ Помиње се и Ибрахимова супруга нероткиња која ће потом родити Исхака.¹⁴¹ Фараонови људи су туђинску мушку децу клали, а женску остављали у животу.¹⁴² У Кур'ану се налази и прича о удатој жени која оптужује Јусуфа (Јосифа) да је хтео да је силује, када је одбио њено удварање. На срећу, њен рођак је прозрео: *То је једно од ваших лукавстава, ваша лукавства су заиста велика! Ти, Јусуфе, остави се тога, а ти тражи опроштење за грјех свој, јер си заиста хтјела да згријешиси. И жене у граду почеше говорити: „Управникова жена навраћала момка свога на грјех, у њега се лудо загледала! Ми мислимо да јако грјешиси!*¹⁴³ У Кур'ану је Муса (Мојсије) тај који ради осам година код свог таста за његову кћер.¹⁴⁴ Од старозаветних личности, највише места Кур'ан је посветио Луту (Лот). Он опомиње народ свој да се клони разврата и содомије¹⁴⁵, нуди своје

¹³⁹ Више о томе – Haifaa A. Jawad, „The rights of Women in Islam“, London, Macmillan Press Ltd, 1998, 1-4; Мехмед Беговић, „Брак у Арабији пре ислама“, *Архив за правне и друштвене науке*, XLII, 1932, 79-80. Кур'ан је овој пракси стао на пут: *О, вјерници, забрањује вам се да жене као ствари наслеђујете...* – IV, 19.

¹⁴⁰ II, 34-37; Алах их протерује из ценета и кажњава: *Једни другима ћете непријатељ бити...*

¹⁴¹ XI, 69-73.

¹⁴² II, 49.

¹⁴³ II, 19-33.

¹⁴⁴ XXVIII, 23-29.

¹⁴⁵ VII, 80-81; XXIX, 28-33; XXXVII, 133-136.

кћери подивљалој маси.¹⁴⁶ Алах спашава Лута и његове кћери, али не и његову супругу.¹⁴⁷ Као зле супруге поменуте су Нухова (Ноје) и Лутова супруга¹⁴⁸, а као узорне истичу се фараонова супруга која је одгајила Мусу и Мерјема (Марија) која је једина поменута именом, јер је сачувала своју невиност.

3.2. Кур'ан и жене

Један од одговора на питање зашто је Мухамед успео као пророк, поред многих других пророка којих је у Арабији и Плодном месецу било пуно, лежи у чињеници да се Мухамед, пре свега, врло интелигентно обраћао обесправљеним слојевима друштва који нису имали шта да изгубе у ионако њима наклањеној средини. Млади, робови и жене, на својим крилима, изнели су победу ислама и Мухамеда. Кур'ан сагледан у том светлу из корена мења и поправља положај жене у Арабији.¹⁴⁹ Савремени ислам који и даље почива на Кур'ану као најважнијем извору шеријатског права суочава се данас са два дијаметрално супротна става по питању родних односа. Фундаментални ислам погоршава положај данашњих муслиманки позивајући се на Кур'ан¹⁵⁰, док са друге стране, либералнији део муслиманских интелектуалаца управо у Кур'ану налази аргументе за даље еманциповање жена и борбу за родну равноправност.¹⁵¹

Међутим, оно што је од подједнаког значаја за правне историчаре је и чињеница да захваљујући ајетима Кур'ана сазнајемо много и о томе колико је положај жене био лош у Арабији, још у VII веку нове ере.

---

¹⁴⁶ XI, 77-81; XV, 71.

¹⁴⁷ XV, 59-66; XXVI, 160-171.

¹⁴⁸ LXXVI, 10-12.

¹⁴⁹ Haifaa A. Jawad, нав. дело, 7-11. Набраја осам најважнијих права које је Кур'ан дао женама: 1. *The Right of Independant Ownership*, 2. *The Right to Marry Whom She Likes, and to End an Unsuccessful Marriage*, 3. *The Right to Education*, 4. *The Right to Keep Her Own Identity*, 5. *The Right to Sexual Pleasure*, 6. *The Right to Inheritance*, 7. *The Right of Election and Nomination to Political Offices and Participation in Public Affairs*, 8. *The Right to Respect*.

¹⁵⁰ Више о томе – Lamia Rušum Shehadeh, *The Idea of Women under Fundamentalist Islam*, Gainesville, University Press of Florida, 2003.

¹⁵¹ Amina Wadud, *Inside the Gender Jihad*, London, Oneworld Publications, 2008, 187-216; Asma Barlas *'Believing Women' in Islam*, Austin, University of Texas Press, 2002, 129-167; Позивајући се на ајете Кур'ана, Џавад (*Jawad*), уз дозу претеривања, у верском заносу, закључује: *In relation to the absolute, woman is equal to man in all essential rights and duties*. – Haifaa A. Jawad, нав. дело, 5.

Алах поносно објављује: ...и један од доказа Његових је то што за вас, од врсте ваше, ствара жене да се уз њих смирите, и што између вас успоставља љубав и самилост; то су, заиста, поуке за људе који размишљају.¹⁵² На много места у Кур'ану равноправно се говори о мушкарцима и женама, што је женском уху свакако годило. Они су заједно у првим редовима борбе за ислам: *А вјерници и вјернице су пријатељи једни другима: траже да се чине добра дјела а од неваљалих одвртају, и молитву обављају и зекат дају, и Аллаху и посланику Његовом се покорављају.*¹⁵³ Жене су биле потребне Алаху и његовом Посланику и они воде рачуна о томе: *Мушкарцима припада награда за оно што они ураде, а женама награда за оно што оне ураде.*¹⁵⁴ На другом месту је то још подробније исказано: *Муслиманима и муслиманкама, и вјерницима и вјерницама, и послушним женама, и искреним мушкарцима и искреним женама, и стрпљивим мушкарцима и стрпљивим женама, и понизним мушкарцима и понизним женама, и мушкарцима који удјељују милостињу и женама које удјељују милостињу, и мушкарцима који посте, и женама које посте, и мушкарцима који о својим стидним мјестима воде бригу и женама које о својим стидним мјестима воде бригу, и мушкарцима који често спомињу Аллага и женама које често спомињу Аллага, - Аллах је, доиста, за све њих опрост и велику награду припремио.*¹⁵⁵ Сјајан пример политичког маркетинга. Жене су се, по први пут, осетиле равноправне са мушкарцима. Јавила се нада.

Први муслимани били су изложени поругама многобожачке већине и зато им Кур'ан поручује: *Неваљале жене су за неваљале мушкарце, а неваљали мушкарци за неваљале жене; честите жене су за честите мушкарце, а честити мушкарци за честите жене. Они нису криви за оно што о њима говоре, њих чека опрост и велико обиље.*¹⁵⁶

Кур'ан обећава женама сигурно потомство, јер он све људе обликује у материцама како Он хоће, јер нема бога осим Њега, Силног и Мудрог.¹⁵⁷ Мухамед напомиње: ... и ниједна жена

---

¹⁵² XXX, 21.

¹⁵³ IX, 71.

¹⁵⁴ IV, 32; Ваља напоменути и да се ова, четврта сура зове: Жене.; XVI, 97.

¹⁵⁵ XXXIII, 35.

¹⁵⁶ XXIV, 26.

¹⁵⁷ III, 6.

не занесе нити роди, а да Он то не зна¹⁵⁸, јер само Он зна шта свака жена носи и колико се материце стежу, а колико шире...¹⁵⁹

За разлику од јудаизма и хришћанства који својим верницима обећавају одлазак у рај, метафизички схваћен, Кур'ан веома прагматично описује какве их све повластице чекају у ценету и до детаља описује како он изгледа водећи рачуна да ли се обраћа брачним друговима или самцима. У првом случају, пошто опомене: *Ко учини зло, биће према њему кажњен, а ко учини добро – био мушкарац или жена, а вјерник је – у ценет ће...*¹⁶⁰ Вернике и вернице у исламском рају чекају башче кроз које ће ријеке тећи, у којима ће вјечно боравити, и дивне дворове у вртovima еденским¹⁶¹, а служиће им се у хладовини, на диванима воће и шта год буду желели.¹⁶² А за све своје младе и нежењене вернике, који погину на Алаховом путу, Кур'ан нуди додатну утеху: *А оне који вјерују и добра дјела чине обрадуј ценетским башчама кроз које ће ријеке тећи; сваки пут кад им се из њих да какав плод, они ће рећи: „Ово смо и прије јели“, - а биће им давани само њима слични. У њима ће чисте жене имати, и у њима ће вјечно боравити.*¹⁶³ Ту ће бити башче и виногради и дјевојке младе, година истих и пехари пуни¹⁶⁴, у њима ће бити и хурије очију крупних, сличне бисеру у шкољкама скривеном, као награду за оно што су чинили.¹⁶⁵ Шта једном Арабљанину седмог века, без перспективе, притиснутог немаштином, препуштеном сунцу и песку више треба? Храна у изобиљу, зеленило, бистра текућа вода, хлад, свила и кадифа и, поврх свега, хурије. Ваља приметити да Кур'ан вешто избегава да спомиње хурије, када слика рај за мушкарце и жене заједно.

Мухамед је отворио врата многобошкињама које пригрле ислам: *О, вјерници, кад вам вјернице као мухаџирке дођу, испитајте их, - а Аллах добро зна какво је вјеровање њихово, па ако*

¹⁵⁸ XXXV, 11.

¹⁵⁹ XIII, 8.

¹⁶⁰ XL, 40; XLIII, 69-70: *...они који су у ајете наше вјеровали и послушни били – уђите у ценет, ви и ваше жене, радосни!*; XLVIII, 5-6.

¹⁶¹ IX, 72.

¹⁶² XXXVI, 55-57.

¹⁶³ II, 25.

¹⁶⁴ LXXXVIII, 31-36; Није случајно што је ова сура настала у Меки, када је требало пробудити занос код верника и учврстити њихову веру у неки бољи свет.

¹⁶⁵ LVI, 22-24; i LVI, 35-38; XLIV, 51-54: *А они који су се Аллага бојали, они ће на сигурном мјесту бити; усред башча и извора, у дибу и кадифу обучени и једни према другима. Ето, тако ће бити и Ми ћемо их хуријама, крупних очију, женити.*

*се увјерите да су вјернице онда их не враћајте невјерницима: оне њима нису допуштене, нити су они њима допуштени; а њима подајте оно што су потрошили. Није вам гријех да се њима жените кад им вјенчане дарове њихове дате. У браку многобошке не задржавајте!*¹⁶⁶ Кур'ан оберучке прихвата жене вернице: *О Вјеровјеснице, када ти дођу вјернице да ти положиш присегу да неће Аллаху никога равним сматрати, и да неће красти, и да неће блудничити, и да неће дјецу своју убијати, и да неће мужевима туђу дјецу подметати и да ти неће ни у чему што је добро послушност одрицати, - ти присегу њихову прихвати и моли Аллага да им опрости...*¹⁶⁷

Ислам привлачи робове и робиње и подстиче муслимане да се жене робињама верницама.¹⁶⁸

Без обзира на декларативну равноправност верница и верника, положај мушкарца је, по слову Кур'ана и шеријатског права, био далеко бољи од положаја жене. То признаје и Кур'ан када за жене одређује да имају исто толико права колико и дужности, према закону, - само, мужеви имају предност пред њима за један степен.¹⁶⁹ На другом месту, Алах је још прецизнији: *Мушкарци воде бригу о женама то што је Аллах дао предност једнима над другима и зато што они троше иметке своје. Због тога су честите жене послушне и за вријеме мужевљева одсуства воде бригу о ономе о чему треба да бригу воде, јер и Аллах њих штити. А оне чије се непослушности прибојавате, ви посаветујте, а онда се од њих у постељи раставите, па их и ударите; кад вам постану послушне, онда им зулум не чините!*¹⁷⁰ Мужеви су били дужни да издржавају своје супруге и заузврат су били њихови господари, а Кур'ан их свесрдно подржава: *Жене ваше су њиве ваше, и ви њивама својим прилазите како хоћете...*¹⁷¹

Жене су у исламу имале делимичну правну и пословну способност, а чини се да су само удовице стицале потпуну пословну способност, судећи по Хатици, првој супрузи Мухамеда, која је када је остала удовица, прво узела младог Мухамеда у

---

¹⁶⁶ LX, 10.

¹⁶⁷ LX, 12.

¹⁶⁸ IV, 25.

¹⁶⁹ II, 228.

¹⁷⁰ IV, 34.

¹⁷¹ II, 223.

службу, а касније се и удала за њега, иако је била доста старија. У неким случајевима мушкарац је сматран два пута вреднијим и поузданијим од жене. Тако је мушкарац био два пута позданији сведок од жене. Кур'ан то показује на примеру склапања уговора о зајму: *И наведите два свједока, два мушкарца ваша, а ако нема двојице мушкараца онда једног мушкарца и двије жене, које прихватате као свједоке; ако једна од њих двије заборави, нека је друга подсјети.*¹⁷² У наследном праву, такође, жена је наслеђивала два пута мање него мушкарац у истом наследном реду, о чему ће касније бити више речи.

Попут Јевреја и муслимани су захтевали од својих жена да не изазивају туђе погледе да их не би доводиле у искушење, да буду скромне и понизне: *А реци вјерницама нека оборе погледе своје и нека воде бригу о стидним мјестима својим; и нека не дозволе да се од украса њихових види ништа осим онога што је ионако спољашње, и нека вела своја спусте на груди своје; нека украсе своје не показују другима...*¹⁷³ Из истог разлога, Кур'ан прописује и подобну женску одећу: *О Вјеровјеснице, реци женама својим, и кћерима својим, и женама вјерника нека спусте хаљине низа се. Тако ће се најлакше препознати па неће напастоване бити*¹⁷⁴. Када су у питању старије жене мало је попустљивији: *А старим женама које не жуде више за удајом није гријех да одложе огртаче своје, али не показујући она мјеста на којима се украси носе; а боље им је да буду крепосне.*¹⁷⁵ Да не би долазило до непријатних ситуација, сваки муслиман је од домаћина морао да добије допуштење да му уђе у кућу и том приликом је био дужан да поздрави све укућане.¹⁷⁶

Током менструације жене су, као и код Јевреја, сматране нечистим и мушкарцима није било дозвољено да лежу са њима током трајања циклуса.¹⁷⁷ Такође, мушкарац је био *нечист* и после интимних односа са женом, тако да је морао да се окупа, или да, уколико није у близини воде, длановима дотакне чисту земљу и протаре лице и руке.¹⁷⁸

---

¹⁷² II, 282.

¹⁷³ XXIV; 31; видети и: XXIII, 5-7; XXXIII, 55.

¹⁷⁴ XXXIII, 59.

¹⁷⁵ XXIV, 60.

¹⁷⁶ XXIV, 7.

¹⁷⁷ II, 222.

¹⁷⁸ IV, 43.

3.3. Исламска породица

Исламска породица, ипак се разликовала од многобожачких. Деца су, као и свуда на том подручју, била дужна да поштују своје родитеље, али од Мухамеда, вера је била на првом месту. Кур'ан тако саветује младе муслимане да буду добри према својим родитељима, али ако су они неверници или их буду наговарали да неко божанство уподобе Алаху, онда треба да им откажу послушност.¹⁷⁹ Поред тога, ислам укида право шефова породице да убијају децу на рођењу.¹⁸⁰ Очеви су били дужни да се старају о издржавању породице, супруга и деце. По очевој смрти, дужност је прелазила на старатеља. Мајке су се старале о подизању деце, а ништа не препуштајући случају, Кур'ан је прописао да мајке две године треба да доје децу, ако желе да *дојење потпуно буде*.¹⁸¹

У духу прокламоване солидарности међу муслиманима, ислам је посебну пажњу поклањао сродству¹⁸², јер *сродници, по Аллаховој Књизи, пречи су једни другима од осталих вјерника и мухаџира*, али је, са друге стране дозволио да се чине завештања (легати) у корист пријатеља.¹⁸³

Из истих разлога као и код Јевреја, али и других древних народа, синови су били фаворизовани. То посредно признаје и Алах, иако је поента тог ајета сасвим другачија: *Богатство и синови су украс у животу на овом свијету, а добра дјела, која вјечно остају, биће од Господара твога боље награђена и оно у шта се човјек може поуздати!*¹⁸⁴ Сумњичави су губили веру чим би им се родила ћерка и кривили су Алаха за своју несрећу: *Они Алаху кћери приписују – хваљен нама је Он! – а себи оно што прижељкују“. И кад се неком од њих јави да му се родила кћи, лице му потамни и постаје потиштен, крије се од људи због несреће која му је дојављена: да ли овако презрен да је задржи или да је у земљу зарови? Како ружно они просуђују!*¹⁸⁵ Злу-

---

¹⁷⁹ XXIX, 8.

¹⁸⁰ V, 140; Ајет XVI, 59 потврђује да је таква пракса постојала у преисламској Арабији, и да су се, најчешће женска сувишна деца убијала на рођењу.

¹⁸¹ II, 233; Уколико родитељи тако заједнички одлуче, могли су да детету обезбеде дојиљу.

¹⁸² IV, 1: *...родбинске везе не кидајте...*

¹⁸³ XXXIII, 6.

¹⁸⁴ XVIII, 46.

¹⁸⁵ XVI, 57-59.

ради многобошци говорили су за мелеке (анђеле) да су Алахове кћери. Кур'ан је жестоко одговорио, несвесно признајући важност синова: *Зар је ваш Господар вас синовима обдарио, а Себи, као кћери, мелеке узео?*¹⁸⁶

Ислам је много урадио на хомогенизацији муслиманске заједнице и то је за вековима разједињену Арабију била највећа новина. Уведена је обавезна милостиња (*зекат*) као један од стубова ислама, забрањено је узимање камате између муслимана, а поврх тога појачана је брига о рањивим слојевима друштва, заштићена сирочад.¹⁸⁷ Благонаклоно се гледало на ослобађање робова¹⁸⁸, њихови господари су подстицани да их жене и удају, а да при том своје робиње дарују при удаји.¹⁸⁹ Кур'ан их чак изворно не назива робовима већ момцима и девојкама.

3.4. Брак у шеријату

За ислам, брак је био од користи не само појединцима и породицама које се повезују браком, већ и читавој муслиманској заједници.¹⁹⁰

Кур'ан је предвидео ограничену полигинију као најчешћи облик брака.¹⁹¹ Муж је могао имати највише четири супруге¹⁹², а пошто су све супруге морале бити обезбеђене, сиромашнији слојеви друштва нису бежали од моногамије. Наравно, Кур'ан саветује вернике да се не жене *многобошкињама* док не постану вернице¹⁹³. Тако се и у исламу ствара нека врста ендогамије, бар у почетку, док је заједница муслимана (*умма*) била малобројна.

У Кур'ану је набројана исцрпна листа брачних забрана, шира него код старих Јевреја, јер су муслимани познавали и сродство по млеку (иста дојиља): *Забрањују вам се: матере ваше, и кћери ваше, и сестре ваше, и сестре очева ваших, и сестре*

---

¹⁸⁶ XVII, 40; вид. и XXXVII, 149-154.

¹⁸⁷ IV, 2.

¹⁸⁸ Тако, један ајет прописује: *Они који женама својим рекну да им нису допуштене, као што им нису допуштене мајке њихове, а онда одлуче да с њима наставе да живе, дужни су, прије него што једно друго додирну, да једног роба ропства ослободе...* – LVIII, 3-4.

¹⁸⁹ XXIV, 32-33.

¹⁹⁰ Haifaa A. Jawad, нав. дело, 30.

¹⁹¹ Jamal J. Ahmad Nasir, *The Status of Women under Islamic Law and Modern Islamic Legislation*, Leiden, Boston, Brill, 2009, 25-28; Haifaa A. Jawad, нав. дело, 44-48.

¹⁹² IV, 3.

¹⁹³ II, 221.

матера ваших и братичне ваше, и сестричине ваше, и мајке ваше које су вас дојиле, и сестре ваше по млијеку, и мајке жена ваших, и пасторке ваше које се налазе под вашим окриљем од жена ваших с којима сте имали брачне односе, - али ако ви с њима нисте имали брачне односе, онда вам није гријех -, и жене ваших рођених синова, и да саставите двије сестре, - а што је било, било је... и удате жене, осим оних које заробите; то су вам Аллахови прописи, -а све остале су вам дозвољене, ако желите да им вјенчане дарове дате и да се њима ожените, а не да блуд чините. А женама вашим с којима сте имали брачне односе подајте венчане дарове њихове као што је прописано. И није вам грехота ако се, послвије одређеног вјенчаног дара, с њима нагодите.¹⁹⁴ Верници нису смели да се жене блудницама.¹⁹⁵

Ислам строго осуђује блуд и прељубу: *И што даље од блуда, јер је то разврат. Како је то ружан пут!*¹⁹⁶ Прељубници су се кажњавали јавно са по сто удараца бичем.¹⁹⁷ Уколико прељубница не буде ухваћена на делу, али је четворица сведока оптуже да је згрешила, Кур'ан је прописао: *...држите их у кућама све док их смрт не умори или док им Аллах не нађе излаз неки.*¹⁹⁸ Са друге стране, ако поштена жена буде оклеветана да је извршила прељубу, а то се не докаже помоћу четири сведока, казниће се клеветници са 80 удараца бичем и они никада више неће моћи да се појављују као сведоци.¹⁹⁹ Уколико је само муж био сведок, он ће се заклети четири пута, а пети пут да га погоди Аллахово проклетство ако лаже. Супруга ће бити поштеђена казне, ако се она закуне четири пута да није згрешила и да њен супруг лаже, а пети пут да је стигне Аллахова срџба ако он говори истину!²⁰⁰

Поред поменуте врсте брака, из незнабожачког (цахи-лијетског) периода задржао се и привремени брак (*мут'а*), толико дубоко укореењен у арабљанску традицију, да чак ни Мухамед, упркос изричитој забрани, није успео да га искорени и био

¹⁹⁴ IV, 23-24; IV, 22 додаје: *И не жените се женама којима су се женили очеви ваши, - а што је било, биће опроштено; то би, уистину, био разврат, гнусоба и ружан пут.*; вид. и – Jamal J. Ahmad Nasir, нав. дело, 37-48.

¹⁹⁵ XXIV, 3: *блудник не треба да се жени осим блудницом или многобошкњом, а блудница не треба да буде пожељна осим блуднику или многобошцу, то је забрањено вјерницима.*

¹⁹⁶ XVII, 32.

¹⁹⁷ XXIV, 2.

¹⁹⁸ IV, 15.

¹⁹⁹ XXIV, 4-5; видети и XXIV, 23.

²⁰⁰ XXIV, 6-9.

је принуђен да задржи овај пагански обичај. Арабљани су, на-
ме, имали обичај, да, у време светих месеци, када би више дана
били на базару у неком месту, себи нађу привремену супругу, са
којом би склапали уговор на одређено време.²⁰¹

Најважније брачно давање било је *мехр*.²⁰² Некада је то би-
ла цена која се плаћала за невесту, а у исламу је то постао венча-
ни дар: *И драга срца женама вјенчане дарове њихове подајте; а*
ако вам оне од своје воље од тога што поклоне, то с пријатно-
шћу и угодношћу уживајте.²⁰³ Муж је, у прво време, приликом
склапања брака својој супрузи давао брачни поклон веће вред-
ности, који је служио као њено обезбеђење, у случају раскида
брака. Муж је, иначе, у сваком тренутку могао да отпусти своју
супругу (*талак*), уколико три пута изговори бракоразводну фор-
мулу, али је био дужан, уколико супруга није скривила развод,
да јој преда њен мехр. Касније, при склапању брака, младожења
је давао невести само симболичан дар, али је обећавао мехр,
који је био дужан да у целини исплати при евентуалном разво-
ду брака. Ово брачно давање толико је укорењено у муслиманс-
ку традицију, да и данас, готово све склопљене бракове између
муслимана у Новом Пазару и околини, прати обавезно угова-
рање износа мехра. Исламски правници под *добрим* браком под-
разумевају онај брак који је склопљен са подобним младожењом
и уз одговарајући мехр.²⁰⁴

Супруг је могао отпустити два пута своју супругу и она
је могла да му се врати, али ако би је отпустио трећи пут, онда
се брак трајно раскидао.²⁰⁵ Једнострано раскид брака био је по-
знат и у Месопотамији и Малој Азији, тако да постаје универ-
зална карактеристика бракова склопљених на тим просторима.
И у предисламској Арабији, срдити мужеве би се зарицали да
се неће више приближавати својим супругама, те су оне прово-
диле туробан живот у изолацији. Кур'ан је бес мужа ограничио

---

²⁰¹ Мехмед Беговић, „Значење мехра (венчаног дара) у шеријатском праву“, *Архив за правне и друштвене науке*, XLVI, 381; Jamal J. Ahmad Nasir, нав. дело, 22; о самом појму *мут'а* вид. Khaled Abou El Fadl, *Speaking in God's Name*, London, Oneworld Publications, 2014, 225-7.

²⁰² О брачним давањима у шеријату више – Војислав Станимировић, нав. дело, 281-284.; Jamal J. Ahmad Nasir, нав. дело, 87-104.

²⁰³ IV, 4; видети и V, 5.

²⁰⁴ Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2019, 44.

²⁰⁵ II, 229; LXV, 1-6; Jamal J. Ahmad Nasir, нав. дело, 117-125; Haifaa A. Jawad, нав. дело, 71-82; Judith E. Tucker, нав. дело, 86-92.

на четири месеца, остављајући му само две могућности: или да поново легне са својом супругом или да се, по истеку четири месеца, дефинитивно разведе од ње.²⁰⁶ Распуштеница је морала да чека три месеца, да би се поново могла удати, јер би се за то време показало да ли је трудна.²⁰⁷ Ако већ није могао да спречи отпуштање супруга, Кур'ан је саветовао вернике да то не чине на насилан начин, већ да се растану споразумно и великодушно²⁰⁸, а поврх тога опомиње вернике да, пошто прође време чекања, не спутавају своје бивше супруге да се поново удају.²⁰⁹ Кур'ан детаљно уређује и ситуацију у којој муж отпушта супругу док још није легао са њом или јој још није одредио вредност мехра.²¹⁰ Удовице су биле дужне да чекају четири месеца и десет дана пре него што се поново удају, а просци су и пре истека тог рока могли да им предоче своје намере.²¹¹

3.5. Наследно право жена у исламу

Алах и Мухамед највише су учинили за своје вернице у наследном праву. Прво је објављено: *Мушкарцима припада дио онога што оставе родитељи и рођаци, а женама дио онога што оставе родитељи и рођаци, било тога мало или много, одређени дио*²¹². Овај нејасни ајет ускоро је појашњен: *Алах вам наређује да од дјеце ваше – мушком припадне толико колико двјема женским*.²¹³ Ово се односило и на покретне и на непокретне ствари и у том тренутку, у тада познатим државама света, само је у Византији био бољи положај жене, јер су, према важећим Јустинијановим наследним редовима, била изједначена мушка и женска деца. Код Германа, који су веома поштовали жене и дали им завидну кривично-правну заштиту, ћерке су наслеђивале само покретне ствари, док су само синови наслеђивали непокретности. Да се овај ајет не би изиграо заобилажењем законског наследног реда, било је предвиђено да ос-

---

²⁰⁶ II, 226-227

²⁰⁷ II, 228

²⁰⁸ II, 231; IV, 128; Алах чак на једном месту у Кур'ану опомиње мужеве да до њега допире јадање супруге која је на непримерен и груб начин отпуштена - LVIII, 1

²⁰⁹ II, 232

²¹⁰ II, 236-237; XXXIII, 49

²¹¹ II, 234-235

²¹² IV, 7.

²¹³ IV, 11; Jamal J. Ahmad Nasir, нав. дело, 19-20; Haifaa A. Jawad, нав. дело, 61- 70.

тавилац *васијетом* (располагањем сличним тестаменту) може завештати само трећину наследства.

С друге стране, удовцу је припадала половина наследства покојне супруге, ако не буде имала деце, док је, у супротном, удовица била овлашћена да добије четвртину мужевљевог наследства.²¹⁴

Ако неко умре без деце, а има сестру, она ће наследити пола његове заоставштине, док ће брат, ако му сестра умре, а није имала деце, добити њено читаво наследство. Правило да жена добија упола мање него мушкарац у истом наследном реду било је доследно спроведено.

Кур'ан је обавезао мужеве који су на самрти, а имају више супруга, да им опоруком оставе издржавање за најмање годину дана.²¹⁵

3.6. Кур'ан и Мухамедове супруге

Мухамед је живео у моногамном браку са својом првом супругом, Хатицом, све до њене смрти, а после је прихватио полигамни брак, али ни у једном тренутку није имао више од четири супруге. Било је ту бракова склопљених из политичких разлога, али и бракова из љубави. Већину проблема које би имао у свом домаћинству, морао је врло суптилно и обазриво да решава, јер су очи свих муслимана биле упрте у њега, помно пратећи сваки његов корак, упијајући сваки његов потез и сваку његову реч. У Меки, он је био духовни вођа нове вере, али већ у Медини, он постаје и световни старешина града и нарасле *умме*. Будући да је био изабрани Алахов пророк, Мухамед је врло умешно то користио да би кроз божје речи решавао деликатне ситуације.²¹⁶ Тако је, уместо Мухамеда, Алах решавао и његове приватне проблеме, јер су божје речи које су твориле Кур'ан биле обавезујуће за све, самим тим, и за Мухамедове супруге и самом Посланику су биле сјајан изговор да се он сам не уплиће и на било који начин компромитује.

---

²¹⁴ IV, 12.

²¹⁵ II, 240.

²¹⁶ Војислав Станимировић, *Увод у исламско право*, Београд, Универзитет у Београду Правни факултет – Центар за издаваштво и информисање, 2015, 30-33.

Алах је поручио кроз Кур'ан: *О Вјеровјесниче, Ми смо ти дозволили да буду жене твоје онима којима си дао вјенчане дарове њихове, и оне у власти твојој које ти је Аллах дао из плијена, и кћери стричева твојих, и кћери тетака твојих по оцу, и кћери даица твојих, и кћери тетака твојих по матери које су се с тобом иселиле, и само теби, а не осталим вјерницима – жену-вјерницу која себе поклони Вјеровјеснику, ако Вјеровјесник хоће да се њоме ожени – да ти не би било тешко. Ми знамо шта смо прописали вјерницима када је ријеч о женама њиховим и онима које су у власништву њихову. – А Аллах прашта и самилостан је. Можеш занемарити оне међу њима које хоћеш, а можеш затражити ону коју си удаљио, ни једно од тога није твој гријех. Најлакше ће тако оне радосне бити и неће се жалостити и тако ће све оним што им дајеш задовољне бити – а Аллах зна шта је у срцима вашим; Аллах зна све и благ је.*²¹⁷ Пошто је добио све што је хтео, а да не би испало да се издиже изнад самог бога и да је недодирљив, врло оштроумно он одмах прима следећи ајет којим је повратио смртност и изједначио се са свим осталим муслиманима: *Осада ти нису допуштене друге жене, ни да умјесто њих неку другу узмеш, макар те и задивила љепота њихова, осим оних што постану робинје твоје. – Аллах на све мотри.*²¹⁸

Кур'ан је једним ајетом одвратио туђе погледе од Мухамедових супруга: *Вјеровјесник треба да буде пречи вјерницима него они сами себи, а жене његове су – као мајке њихове.*²¹⁹ На другом месту, скреће пажњу и Мухамедовим супругама: *О жене Вјеровјесникове, ви нисте као друге жене! Ако се Аллаха бојите, на себе пажњу говором не скрећите, па да у напаст дође онај чије је срце болесно, и неусиљено говорите!*²²⁰ Поврх тога, после његове смрти оне се нису могле удавати и нико није смео ни да помисли да то учини. Кур'ан их лепо опомиње: *О жене Вјеровјесникове, ако би која од вас очит гријех учинила, казна би јој удвостручена била, а то је Аллаху лако; а оној која се буде Аллаху и Посланику Његову покоравала и добра дјела чинила – даћемо награду двоструку и припремићемо јој опскрбу племениту.*²²¹

---

²¹⁷ II, 50-51.

²¹⁸ II, 52.

²¹⁹ XXXIII, 6.

²²⁰ XXXIII, 32.

²²¹ XXXIII, 30-31.

Када су се Мухамедове супруге побуниле тражећи нове и скупоценије хаљине достојне њиховог положаја, Алах је, опет, иступио: *О Вјеровјеснице, реци женама својим: Ако желите живот на овом свијету и његов сјај, онда се одлучите, даћу вам пристојну отпрему и лијепо ћу вас отпустити.*²²²

Када је одлучио да ће га наследити отац његове супруге Ајше, Абу Бакр, Мухамед је то поверио својој супрузи Хафси, а она је то пренела Ајши. Пророков бес сажео је Кур'ан: *Кад је Вјеровјесник једној од ваших жена једну тајну поверио па је она одала, - а Алах је то њему открио -, он јој је био један дио казао, а остало прешутио. И кад је он с тим упознао, она је упитала: „А ко ти је то казао?“ – он је рекао: „Казао ми је онај који све зна и коме није скривено ништа.“ Ако вас двије учините покајање Алаху, па – ви сте биле учиниле оно због чега је требало да се покајете. А ако се против њега удружите, па – Алах је заштитник Његов, и Цибрил, и честити вјерници; најпослије, и сви мелеки ће му на помоћи бити. Ако вас он пусти, Господар Његов ће му дати умјесто вас бољих жена од вас: оданих Алаху, вјерница, послушних Алаху, покајница, које се Алаха боје, које посте, удовица и дјевојака.*²²³

Мухамед је имао посинка Зејда, кога је много волео и који је један од првих који је прихватио нову веру. Међутим, када је Мухамед пожелео да га ожени својом сестром од тетке, Зејнебом, она је то одбила, јер је била племенитог рода (потицала је из Мухамедовог племена Курејш), а требало је да постане супруга ослобођеника Зејда, а у томе ју је подржао и њен брат Абдулах. Но, чим је Мухамед добио објаву: *Када Алах и посланик Његов нешто одреде онда ни вјерник ни вјерница немају право да по свом нахођењу поступе. А ко Алаха и Његова Посланика не послуша, тај је сигурно скренуо са правог пута*²²⁴, Зејнеба је одмах по објављивању овог ајета пристала да пође за Зејда. Но, тај брак је био осуђен на пропаст и недуго затим, Зејд се, и поред Пророковог залагања да тај брак опстане, развео од ње и Зејнеба се удала за Мухамеда, иако му је била сестра од тетке, али и бивша супруга његовог пасторка. И ову шкакљиву и замршену ситуацију разрешили су ајети Кур'ана потврђујући

---

²²² XXX, 28.

²²³ LXVI, 3-5.

²²⁴ XXXIII, 36.

овај проблематични брак увођењем новог правила: *А кад ти рече ономе коме је Аллах милост даровао, а коме си и ти добро учинио: „Задржи жену своју и бој се Аллаха!“ – у себи си скривао оно што ће Аллах објелоданити и људи си се бојао, а прече је да се Аллаха бојиш. И пошто је Зејд с њом живио и од ње се развео Ми смо је за тебе удали како се вјерници не би устручавали више да се жене женама посинака својих кад се они од њих разведу. Како Аллах одреди, онако треба да буде.*²²⁵ Због овога, Зејнеба, вероватно, није била омиљена међу осталим пророковим супругама. Једном је, на пример, Мухамед био у Зејнебиним одајама и јео своју омиљену посласицу, мед. По повратку, прво му је Ајша рекла, а потом и супруга Хафса, да му се осећа непријатни задах из уста, а онда су му објасниле да је то сигурно од неке биљке чији се прах нашао у меду. Мухамед се тада заклео да неће више јести мед, али је убрзо примио следећу објаву: *О, Вјеровјесниче, зашто себи ускраћујеш оно што ти је Аллах дозволио – у настојању да жене своје задовољиш?*²²⁶

Алах се постарао и за приватност Мухамедове породице: *Вама није допуштено да Алахова посланика узнемирујете нити да се женама његовим послуже смрти његове икада ожените.*²²⁷

4.ЗАКЉУЧАК

Ишчитавањем Старог завета и Кур'ана, поред осталог, може се сасвим јасно сагледати положај жене у Малој Азији и на Арабијском полуострву. Тако се ови, првенствено верски текстови показују као драгоцен извор података за правне историчаре. Патријархат се на том простору хиљадама година одржао у свом скоро неизмењеном облику. Свете књиге јудаизма и ислама сведочанство су о подређености жене и културама које им нису биле наклоњене и оне више него било шта друго показују мушки поглед на жену и оно што су им мушкарци наменили, дозволили или забранили и приказују време мушке доминације.²²⁸ Не изненађује, стога, што је феминистички покрет од свог настанка, на компликован начин, повезан са светим књигама трију религија.²²⁹

²²⁵ XXXIII, 37.

²²⁶ LXVI, 1.

²²⁷ XXXIII, 53.

²²⁸ Kevin Harris, нав. дело, 31.

²²⁹ Cullen Murphy, „The Word According to Eve“, Boston, New York, *A Peter Davison Book*,

Породице су своје трајање заснивале на синовима, јер су они наслеђивали и материјална добра, али су постајали и баштеници духовног наслеђа. Левиратски брак код Јевреја или озакоњена полигинија у Кур'ану, били су само средства за постизање тог циља.

Ипак, у свету чија је најважнија одлика била супремација мушкараца, заштитника и скрбника, у свету пуном предрасуда и предубеђења, осим у преисламској Арабији, жена је имала одређену правну и пословну способност, што је ипак много више од онога што ће својим женама понудити колевка демократије, Атина. Скрушеност, понизност и скромност истицане као њихове врлине, ипак нису потисле њихову женственост као што је, зарад државних интереса то био случај у Спарти. На много места и Стари завет и Кур'ан признају женама да су партнери мушкарцима, било у родитељској или супружничкој улози, или у тренуцима када је требало одбранити или се изборити за своју веру.

Доста сличних одредаба и правила везаних за жене, говоре о мушком свету који је кројио обичаје и првобитно право и владајуће патријархалне обрасце у тим културама. Неки преживели древних времена, пак, попут ендогамије, нису опстали због заосталости Јевреја или првих муслимана, већ из других разлога (економских, политичких итд.). Строге казне за злодела која скриве жене представљале су пример другим жена и то је био само још један начин да се оне држе у покорности.

Појава ислама јесте поправила положај жене, али он нам уједно осликава стање у Арабији до VII века нове ере. На жалост, у неким муслиманским земљама, које се и у XXI веку доследно држе слова Кур'ана, положај жене није далеко одмакао од тада.²³⁰

И на крају, на питање какав је био положај жена по Старом завету и Кур'ану, једини одговор може бити: Онакав какав су јој мушкарци одредили и наменили.

1998, 28.

²³⁰ Vid. – Maaike Voorhoeve (ed.), „Family Law in Islam“, London, New York, *I. B. Tauris & Co Ltd*, 2012.

ИЗВОРИ

„Превод значења Кур'ана“, (превео и објашњења Б. Коркут), Старјешинство Исламске заједнице у Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији, Сарајево, 1984.

Библија, (превод др Л. Бакотић), Добра вест, Нови Сад.

Станимировић Војислав (приредио), *Хрестоматија за Упоредну правну традицију*, Универзитет у Београду – Правни факултет – Центар за издаваштво, пето издање, Београд, 2020.

Талмуд, (приредио Е. Вербер), Београдски графичко-издавачки завод, Београд, 1990.

ЛИТЕРАТУРА

Ahmad Nasir J. Jamal, *The Status of Women under Islamic Law and Modern Islamic Legislation*, Leiden, Boston, Brill, 2009.

Barlas Asma, *'Believing Women' in Islam*, Austin, University of Texas Press, 2002.

Bellis Alice Ogden, *Helpmates, Harlots, and Heroes*, Louisville, London Westminster John Knox Press, 1973.

Carmichael Callum, *Incest in the Bible*, Chicago-Kent Law Review, vol. 71, 1, 1995.

Delaney Carol, „The Legacy of Abraham“ у Meike Bal (ed.) *Anti-Convenant, the Almond Press*, Sheffield, 1989.

Dempsey J. Carol, „The Whore of Ezekiel 16: The Impact and Ramifications of Gender-Specific Metaphors in Light of Biblical Law“, у Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Near East*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1998.

Don C. Benjamin, „The Land rights of Women in Deuteronomy“, *Biblical Theology Bulletin*, vol. 47, 2.

El Fadl Khaled Abou, *Speaking in God's Name*, London, Oneworld Publications, 2014.

Frymer-Kensky Tikva, „Virginity in the Bible“ y Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Bible and the Ancient Near East*, Sheffield, *Sheffield Academic Press*, 1998.

Fuchs Esther, „Biblical Feminisms Knowledge, Theory and Politics in the Study of Women in the Hebrew Bible“, *Biblical Interpretation*, 16, 2008.

Harris Kevin, *Sex, Ideology and Religion*, New Jersey, *Barnes & Noble Books*, 1984.

Heger Paul, *Women in the Bible, Qumran and Early Rabbinic Literature*, Brill, Leiden, Boston, 2014.

Hofner A. Harry, „Symbols for Masculinity nad Feminity: Their Use in Ancient Near Eastern Sympathetic Magic Rituals“, *Journal of Biblical Literature*, vol. 85, 3.

Jawad A. Haifaa, *The Rights of Women in Islam*, London, *Macmillan Press Ltd*, 1998.

Lafont Sophie, „Ancient Near Eastern Laws: Continuity and Pluralism“ y Bernard M. Levison (ed.) *Theory and Method in Biblical and Cuneiform Law*, Sheffield, *Sheffield Academic Press*, 1994.

Margetić Lujo, „Neka pitanja društvenog uređnja i obiteljskog prava u starih Hebreja“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci*, 1981, 2.

Marmesh Ann, „Anti-Convenant“ y Meike Bal (ed.) *Anti-Convenant*, Sheffield, *The Almond Press*, 1989.

Matthews H. Victor, „Honor and Shame in Gender-related Legal Situations in the Hebrew Bible“ y Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Bible and the Ancient Near East*, Sheffield, *Sheffield Academic Press*, 1998.

Otto Eckart, „False Weights in the Scales of Biblical Justice? Different Views of Women from Patriarchal Hierarchy to Religious Equality in the Book of Deuteronomy“ y Victor H. Matthews et al. *Gender and Law in the Bible and Ancient Near East*, Sheffield, *Sheffield Academic Press*, 1989.

Pressler Carolyn, „Wives and Daughters, Bond and Free: Views of Women in the Slave Laws of Exodus 21.2.-11, y Victor H. Matthews

et al. *Gender and Law in the Hebrew Bible and the Ancient Near East*, Sheffield, *Sheffield Academic Press*, 1998.

Rasmussen C. Rachel, „Deborah the Woman Warrior“ у Meike Bal (ed.) *Anti-convenant*, Sheffield, *The Almond Press*, 1989.

Shehadeh Lamia Rustum, *The Idea of Women under Fundamentalist Islam*, Gainesville, University Press of Florida, 2003.

Spangler Ann, Syswerda E. Jean, *Women of the Bible*, Zondervan, Zondervan, 1984.

Tucker E. Judith, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

Voorhoeve Maaik (ed.), *Family Law in Islam*, London, New York, I. B. Tauris & Co Ltd, 2012.

Wadud Amina, *Inside the Gender Jihad*, London, Onaworld Publications, 2008.

Westbrook Raymond, „Biblical Law“, у *An Introduction to the History and Sources of Jewish Law*, (eds. Hecht N. S. et al.), Oxford, New York, *Oxford University Press*, 2002.

Yaron Reuven „On Divorce in Old Testament Times“, *Revue internationale des droits de l'antiquité*, IV, 1957.

Zucker J. David, Moshe Reiss, „Subverting Sexuality: Manly Women; Womanly Men in Judges 4-5“, *Biblical Theology Bulletin*, vol. 45, 1, 33-34.

Беговић Мехмед, „Брак у Арабији пре ислама“, *Архив за правне и друштвене науке*, XLII, 1932.

Беговић Мехмед, „Значење мехра (венчаног дара) у шеријатском праву“, *Архив за правне и друштвене науке*, XLVI, 1933.

Гамс Андрија, Библија у светлу друштвених борби, Научна књига, Београд, 1.

Дубнов Симон, *Кратка историја јеврејског народа*, (превод с енглеског А. Гамс), Савез јеврејских општина Југославије, Београд, 1982.

Станимировић Војислав, *Брак и брачна давања у историји*, Службени гласник, Београд, 2006.

Станимировић Војислав, *Увод у исламско право*, Београд, Универзитет у Београду Правни факултет – Центар за издаваштво и информисање, 2015.

Човић Ана, „Утицај религија на положај жене у друштву“ у Јован Тирић и др. (приредили) *Религија, политика, право*, Београд, Будва, *Институт за упоредно право, Православна Митрополија Црногорско-приморска, Центар за проучавање религије и верску толеранцију*, 2015.

Vojislav Stanimirović

THE POSITION OF WOMEN IN THE OLD TESTAMENT AND THE QUR'AN

- Resume -

The central theme of this paper is the comparative approach to the position of women in the ancient Jewish and the first Muslim societies. Both the Old Testament and the Qur'an paint a picture of the life of women in Asia Minor and the Arabian peninsula. The aim of this research is to reveal how the patriarchal patterns have remained almost unchanged for thousands of years, particularly how the dominant role of a man and the unenviable, submissive role of a woman prevailed.

In the absence of the other sources that would shed some light on the distant past of these territories (a clear indicator of why there is such a lack of sources is the fact that at the time of the emergence of Islam, only the south of the Arabian peninsula had a developed writing system), the Old Testament and the Qur'an represent the most valuable sources for the legal historians. The insight they give us into the Jewish and Muslim cultures is far more substantial than the one which *the Iliad* and *the Odyssey*, for example, give us into the Ancient Greek law. The Old Testament dates back to the 5th century BC, and the Qur'an got its final version in the 10th century AD. That is at least a millennium and a half of the uninterrupted rule of the patriarchy and a proof of how stubbornly enduring patriarchy is. The key factor that contributed to its persistence is the fact that the men were those who stood behind the creation of the sacred texts, law codes of the Antiquity, customs and the other rules of conduct.

The main aim of this paper is set in such a way that any attempt to competitively compare the Old Testament and the Qur'an in terms of which one is "better" regarding the position of women, is abandoned from the very start. Such kind of comparison would have been inappropriate not only because the Qur'an came into the existence much later than the Old Testament, but also because of their different approach towards women: both Allah and Muhammad needed women

to fight shoulder to shoulder with men in order to ensure the triumph of Islam and the Qur'an over the distrustful polytheists. Therefore, flirting with the position of women is quite pronounced in the Qur'an, with an aim to attract the sympathy and support of women. On the other hand, the Old Testament had no need to do the such a thing, thus no special attention was given to the improvement of the position of women.

The analysis of these two religions showed a multitude of similarities between them. Family relations and Marriage Law were regulated in almost the same way; role of men in the Inheritance Law was prevalent in both societies (at least until the emergence of Islam, when the position of women was improved, but women were still not made equal to men); there were some similar double standards in regulations of certain crimes against family and sexual morality.

The importance of the spiritual legacy led to the superiority of sons over daughters. The father was the sovereign of the family. Slowly, endogamy emerged, somewhere due to political and somewhere due to economical reasons – not as a result of the backwardness of the ancient people, but because of the historical circumstances. Introduction of the endogamy allowed the small nations to persevere their authenticity and faith. Also, one of the most important principles which was protected by the Mesopotamian rulers (at least declaratory in their law codes) – the principal of social justice, was very consistently implemented both in the Jewish and Muslim societies. This exceptional solidarity enabled the homogenisation of these communities which, in the end, guaranteed their survival in the unfavourable surroundings.

The above mentioned similarities in the organisation of the family and society, and the position of women, may have been a result of the legal transplantation (for example, certain types of matrimonial gift givings, borrowings from the cuneiform law codes etc.). But, for the most part, they seem to have been conditioned by the same level of the societal development and the ruling patriarchal patterns.

Still, women from most of the nations in the mentioned territories had some kind of partial legal capacity (with the exception of the pre-islamic Arabian peninsula). Women were in a subordinate position in Marriage, Family, Inheritance and Criminal Law, but despite that, they have managed to take a stand for themselves and secure a place in the cruel, male world; a place that was, maybe surprisingly, better than the one which women of Ancient Greece and Rome had.

The emergence of Islam, through the ayats of the Qur'an, indeed managed to improve the position of women, but the Muslim holy book also paints a picture of the life on the Arabian peninsula up until the 7th century AD. Unfortunately, in comparison to that time, the position of women hasn't changed much in certain Muslim countries which follow the teachings of the Qur'an verbatim even in the 21st century.

Key words: The Old Testament, Hebrews, Position of women, Arabia, The Qur'an.

---

* Овај рад је примљен 2. децембра 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

ПОЛИТИЧКО БЕСЕДНИШТВО ПРОФЕСОРА ЖИВОЈИНА ПЕРИЋА

- Сажетак -

У раду се анализира политичко беседништво професора Живојина Перића и његове одлике као политичког беседника на примеру четири говора које је одржао у периоду од 1910-1932. године, те се у првом делу чланка указује на потребу и значај оваквог истраживања.

Аутор у другом делу рада разматра физичке особине професора Перића које су од значаја за процену његових беседничких квалитета, пре свега његову вокалну експресију и изглед. Ипак, констатује се да се у недостатку сачуваних видео или аудио записа политичких беседа професора Перића о овим његовим особинама данас не може много и поуздано закључивати.

У трећем делу чланка фокус је стављен на духовне особине Живојина Перића као политичког беседника. На примеруговора које је одржао и који су анализирани, показано је да су га као беседника красиле многе врлине – знање, самопоуздање, образовање, интелигенција, сугестивност и доследност, док је остало отворено питање да ли је и у којој мери професор Перић имао трему приликом јавних наступа.

У четвртном делу рада учињен је покушај да се укаже на природу, структуру, композицију, садржину и стил политичких беседа које је изговарао Живојин Перић.

Аутор закључује да је професор Живојин Перић био одговоран, ауторитативан и сугестиван политички беседник. Његов говорнички стил и природа беседа

---

* Аутор је доцент на Правном факултету Универзитета у Београду. Електронска адреса аутора: milos.stankovic@ius.bg.ac.rs. Рад је настао као резултат истраживања на пројекту „Идентитетски преображај Србије“ у 2020. години, чији је носилац Правни факултет Универзитета у Београду.

које је изговарао много више су били у духу концепција традиционалне реторике него модерног јавног наступа (public speaking).

Кључне речи: Живојин Перић, политичко беседништво, реторика.

1. УВОД

Професор Живојин Перић је један од великана чије су научна, академска, политичка и свеукупна друштвена делатност обележиле крај 19. и прву половину 20. века у Краљевини Србији и у Краљевини Југославији. Својом ерудицијом, правничком поливалентношћу, темељном и педантном аргументацијом којом је прилазио правним питањима која је анализирао, професор Перић служи на част не само Правном факултету Универзитета у Београду, чији је био професор и декан, и Српској Краљевској Академији наука чији је био дописни члан, већ и целокупној европској научној заједници. Његови радови и предавања, пре свега на француском и немачком језику, титула почасног доктора наука Правног факултета у Лиону и улога једног од иницијатора оснивања Друштва народа, уврстиле су га у ред интелектуалаца ренесансног духа. Дела професора Перића и данашњој генерацији истраживача представљају инспирацију за ново сагледавање његових интелектуалних доприноса и подстрек за даља истраживања.¹

Ипак, чини се да је у научној заједници до сада био занемарен један значајан аспект друштвеног активизма Живојина Перића. Наиме, иако о његовој политичкој филозофији и политичкој делатности постоје бројне студије, у нашој правној књижевности до сада није анализирано политичко беседништво професора Перића. Чини се да ова тема заслужује посебну пажњу и то макар из два разлога. Пре свега, њена научна

---

¹ У заједничкој организацији Правног факултета Универзитета у Београду и Српске академије наука и уметности на Правном факултету Универзитета у Београду је поводом 150 година од рођења професора Перића 5. и 6. децембра 2019. године одржан научни скуп „Живојин М. Перић: Личност и дело“. У припреми је и зборник радова са овог научног скупа, који би требало додатно да расветли различите аспекте научне делатности и политичке активности професора Живојина Перића.

обрада могла би да баци светло из још једног угла на личност и деловање професора Перића. С друге стране, резултати које би дало једно такво истраживање могли би да послуже и у контексту закључака о политичко-идентитетском преображају Србије, тј. правилнијег разумевања промена у духу и стилу нашег политичког живота у периоду од сто година. С тим у вези, циљ овог рада је да се анализира и овај аспект деловања професора Живојина Перића, тј. да се понуди одговор на питања о природи и домашајима његовог политичког беседништва и о томе какав је он био политички беседник.

Имајући у виду да се професор Живојин Перић повукао из политичког живота практично одмах након завршетка Првог светског рата, предмет овог истраживања морао би да буде временски лимитиран на историјски период од Мајског преврата и пада династије Обреновића до почетка Првог светског рата, тј. на раздобље у коме је његов политички ангажман доживео климакс. Међутим, као народни посланик и инцијатор оснивања Конзервативне странке, он је и у овако кратком временском периоду био изузетно политички активан, о чему сведочи немали број говора и скупштинских дебата у којима је Перић учествовао заступајући своја уверења. Ипак, обим и природа овог истраживања не допуштају да се анализирају сви говори које је он изложио у наведеном времену, посебно не све скупштинске расправе које је водио у својству народног посланика.

Имајући све то у виду, аутор ових редова се определио да ограничи предмет свог истраживања на четири говора која је одржао Живојин Перић. Реторско разматрање његових излагања „О конзервативној политици“² и „Конзерватизам и радикализам“³ имају за циљ да укажу на један општи политички правац деловања и на један начелан начин на који је он у својим говорима прилазио свом политичком ангажману. С друге стране, беседничка анализа Перићевог говора „Државни буџет и Др-

---

² Живојин М. Перић, „О конзервативној политици“, *Говор држан на Конференцији Београђана од 5. Јануара 1914. год. На којој је одлучено да се образује Конзервативна Странка, Отштампано из „Штампе“*, Београд 1914, 3-24.

³ Живојин М. Перић, „Конзерватизам и радикализам“, *Говор држан на конференцији Београђана од 7. Априла 1914. год., на којој је основана Конзервативна Странка и утврђен њен програм и статут, отштампано из „Србије“*, Београд 1914, 3-11.

жавни савет“⁴ и „О стеченим правима инвалида“⁵ треба да покаже како се његов начелни политички и говорнички хабитус манифестовао на конкретна правна и друштвена питања. Дакле, ове две беседе треба да расветле у којој мери је професор своје политичке принципе које је баштинио заступао поводом појединих политичких и правних питања. При свему томе, треба рећи да говор „О стеченим правима инвалида“ није изговорио лично професор Перић, односно, да је овај говор уместо њега прочитао београдски адвокат Радивоје Новаковић и то 1932. године⁶, када Живојин Перић више није био политички активан. Па ипак, и ова беседа је узета у обзир приликом анализе политичког говорништва професора Перића, јер на посредан начин баца светло на неке елементе који су значајни за просуђивање Живојина Перића као политичког беседника. Ово тим пре ако се има у виду да поједини аутори у посебну врсту политичких говора сврставају и такозване „неизговорене политичке говоре“.⁷ Најзад, познат је и пример античког беседника Исократа, који је неке своје говоре писао, али их није изговарао, што ипак, никада није представљало дилему да ли би му ове беседе требало приписати као његове. Разуме се, кроз све поменуте беседе може се пратити једна заједничка нит која открива не само професорове говорничке особине, већ и његов беседнички стил, тј. начин на који је он припремао и организовао структуру, садржај и аргументацију својих говора.

Методологија која ће се применити у овом раду подразумева анализу професора Перића као беседника и разматрање природе и садржине његових беседа, као и утицај које су оне могле оставити на његов аудиторјум. Све то ће бити учињено у контексту специфичности и захтева који се традиционално постављају пред једног апстрактног политичког беседника, да би се дала оцена Перићевог политичког беседништва.⁸

---

⁴ Живојин М. Перић, „Државни буџет и Државни савет“, говор Живојина М. Перића, народнога посланика, у седници Народне Скупштине од 1. Марта 1910. године, приликом другог читања законскога предлога о државном рачуноводству, одштампано из „Недељнога прегледа“, Београд 1910, 3-30.

⁵ Живојин М. Перић, „О стеченим правима инвалида“, *Прештампано из „Архива за правне и друштвене науке“ – Књига XXIV (XLI) број 5. 1932 године*, Издање Клуба инвалида официра и ратника ратом осакћаних (Београд), Београд 1932, 1-15.

⁶ Ж. М. Перић (1932), 1, фн. 1.

⁷ Дејан А. Милић, *Српски политички говор модерног доба*, Службени гласник, Београд 2011, 42.

⁸ О овим питањима видети детаљно: Сима Аврамовић, *Rhetorike Techne, Вештина*

2. ФИЗИЧКЕ ОСОБИНЕ ПРОФЕСОРА ЖИВОЈИНА ПЕРИЋА КАО ГОВОРНИКА

У недостатку аудио и видео записа којима би били овековечени говори Живојина Перића, о физичким особинама које су га красиле као беседника није могуће много закључити.⁹ То се пре свега односи на његове гласовне могућности, које представљају најзначајнију „природну беседничку диспозицију“ и „личну особину која индивидуализира појединца“.¹⁰ С тим у вези, не може се са поуздањем оценити професорова вокална експресија, тј. његова артикулација, акцентуација и дикција и да ли је и у којој мери користио цезуре.

Чини се да у оцени његових физичких беседничких особина не би превише била од користи ни сведочанства његових савременика, па ни евентуално сачувани аудио записи неких других говора које је професор одржао. Пре свега, могло би се поставити питање компетентности аудиторијума који би само узгред, у контексту неке шире расправе коментарисао говорнички стил Живојина Перића. С друге стране, не би требало изгубити из вида разлику између предавања *ex cathedra*, која су представљала доминантан вид његових јавних наступа и политичких говора које је држао. С тим у вези, гласовне особине које су га красиле као предавача не би требало *a priori* и по аналогiji приписати професору као политичком беседнику, пре свега због разлика у природи ове две врсте јавног наступа, али и диференцијацијама у природи, обиму и структури аудиторијума који карактерише научну и стручну јавност са једне стране, односно присутне на политичком скупу или народне посланике, са друге стране. Најзад, развијеност технологије у доба када је Живојин Перић изговарао своје беседе није била толико напредна да би оставила несумњиво сведочанство о тачној боји гласа говорника и променама у дубини и интензитету гласа којима се говорник евентуално служио.

беседништва и јавни наступ, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд 2009, 173-328, 333-379; Д. А. Милић, 27-54.

⁹ Разуме се, овде није реч о снимању и постављању говора на друштвеним мрежама и You Tube каналима, који су у нашем времену утицали на многе промене у особинама говорника, природи, смислу и начину сачињавања беседа, али који су и до неслућених граница увећали аудиторијум. О томе видети детаљније: Милош Станковић, „Реторика данас“, *Примењена реторика: 25 година такмичења у беседништву*, (приређивачи Сима Аврамовић, Милош Станковић, Дејан А. Милић), Београд: Правни факултет – Центар за издаваштво и информисање 2020, стр. 26-31.

¹⁰ С. Аврамовић, 180.

С друге стране, о значају Перићевог физичког изгледа у контексту његове говорничке вештине може се, иако посредно, закључити нешто више на основу сачуваних професорових фотографија и једног видео записа на коме је он овековечен у породичној атмосфери.¹¹ Иако се ни на основу ових материјала не може закључити да ли је у својим говорима имао изражену мимику и гестикулацију, да ли се старао да остварује контакт очима са публиком и да ли је покретима обрва употпуњавао логички акценат у самом говору, неки закључци се ипак могу извући.

Професор Перић је био човек пријатног спољашњег изгледа, лепог лица које су красили бркови у духу моде тадашњег времена, крупних очију и витке фигуре. Носио је кратку и уредну косу која је у потпуности откривала његово чело. Одевао се веома формално, носећи одело или смокинг у комбинацији са машном, чак и у лежернијим приликама, попут оне која је остала забележена на видео запису на коме је приказан породични ручак коме је присуствовао. Ако се има у виду да аудиторијум свој први утисак о говорнику стиче на основу његовог физичког изгледа док он ни не изговори своју прву реч, нема сумње да је прва импресија слушалаца о професору морала бити повољна. Његова спољашња уредност и формални стил одевања морали су остављати утисак озбиљног и одговорног говорника коме треба поклонити веру, а који је он свакако употпуњавао оним о чему је говорио и начином на који је структурирао своје беседе, а о чему ће бити више речи у предстојећем редовима. Наиме, Перићев физички изглед ни на који начин није могао одвраћати пажњу слушалаца од беседничких порука које му је слао. Ово није неважно ако се има у виду да је, независно од свог састава и прилика које су га окупљале, тадашњи аудиторијум начелно био далеко конзервативнији од данашњег, а коме је он без сумње, у свим приликама и својим спољашњим изгледом исказивао поштовање.

---

¹¹ Реч је о видео запису који је премијерно приказан у Слушаоници III „Живојин Перић“ на Правном факултету Универзитета у Београду на Дан Светог Саве 2019. године, у оквиру прославе 150 година од рођења професора Живојина Перића. У овом кратком филму, који је сачињен камером његове кћери и зета, а који је овековечно њихов долазак у Београд и посету Живојину Перићу, у појединим секвенцама се може видети и сâм професор.

3. ДУХОВНЕ ОСОБИНЕ ПРОФЕСОРА ЖИВОЈИНА ПЕРИЋА КАО ГОВОРНИКА

У савременој литератури која се бави вештином беседништва и јавним наступом као најзначајније духовне особине које говоре о личности беседника истичу се: „увереност и знање, самоувереност (самопоуздање), сугестивност, образовање, интелигенција, темперамент и владање собом, меморија и духовитост и ведрина“.¹² Без икакве сумње, присуство или одсуство ових карактеристика опредељују не само личност беседника, већ и начин на који он конципира своје беседе, а тиме и оставља утисак на аудиторијум и остварује основни циљ свог обраћања.

Професор Живојин Перић је располагао готово невероватном правничком ерудицијом. Иако је био професор грађанског права, у својим научним радовима, расправама, предавањима и говорима истакао се и као врсни познавалац процесног права, кривичног права, међународног приватног права, међународног јавног права, уставног права и политичке философије, о чему сведочи преко хиљаду библиографских јединица које је написао и објавио из ових области.¹³ У свим говорима који су предмет анализе у овом раду, он је исказао темељно знање и промишљање и поводом конкретних правних института и проблема којима је посветио своје говоре. Тако се у беседама у којима је бранио начела настајуће Конзервативне странке у Србији професор Перић залагао за увођење Сената као горњег дома Народне скупштине, указујући на предности оваквог решења, потом, за устројство стајаће војске засноване на касарнском систему, за шта је навео позитивне примере из Балканских ратова и најзад, за измену спољне политике Краљевине Србије, која је по његовом мишљењу требало да се окрене од заступања пансловенских интереса ослоњених на Русију ка оријентацији на националне интересе и приближавање Аустро-Угарској. У говору одржаном у Народној скупштини,¹⁴ који је посветио законском

¹² С. Аврамовић, 182-197.

¹³ Добрило Аранитовић, *Библиографија Живојина М. Перића са хронологијом живота и рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2018.

¹⁴ Живојин Перић је постао посланик 1906. године као члан обновљене Напредне странке. Међутим, постепено се дистанцирао од напредњака, приговарајући им да су у значајном делу свог политичког програма преузели начела радикала, што је и био један од повода за формирање Конзервативне странке. Миша Ђурковић, *Konzervativizam i konzervativne stranke*, Službeni glasnik,

предлогу о државном рачуноводству, он је разматрао уставност једне његове одредбе, са освртом на дефинисање и значење појма „буџета“, историјско-правну анализу и компарацију српских устава из 1888., 1901. и 1903. године и на дотадашњу праксу Народне скупштине. Напокон, у говору који је написао, а који је уместо њега прочитао адвокат Новаковић, Живојин Перић је анализирао новине Инвалидског закона из 1929. године у контексту појма, домашаја и заштите стечених права инвалида, дајући при томе сјајан оглед о односу различитих грана власти и хијерархији правних аката.

Већ један летимичан поглед на теме о којима је Живојин Перић расправљао у својим говорима довољно говори о ширини и дубини његовог знања. Међутим, права слика о професоровим духовним особинама може се стећи тек када се његови говори прочитају у целини. Сваки од њих карактерише научни приступ са којим су изговарани (можда и писани) и тенденција да се у аргументацији иде од општег ка посебном, да се најпре свеобухватно дефинишу принципи из којих се потом последично изводе закључци. Свако од главних питања којих се дотакао, он је брижљиво анализирао, наводећи аргументе *pro et contra*, разлагао га на један број мањих питања, која је затим једнако детаљно разрађивао и на која је давао одговоре са позивањем на изворе права, изворе сазнања или упоредноправна искуства. Снажна логичка заснованост његових беседа била би немогућа без изванредне интелигенције, која је једна од доминантних духовних особина Живојина Перића као беседника. Слушаоцима је вероватно било немогуће да разлуче којој грани права је професор Перић био вичнији, јер им је свима приступао са једнаком савесношћу и љубављу.

Нема дилеме да је овакав приступ рађао самопоуздање са којим је Перић изговарао своје беседе. Међутим, оно никада није прелазило границу ароганције и непоштовања аудиторјума. О томе сведочи не само брижљива и темељна припрема сваког његовог говора већ и стил којим се ненаметљиво обраћао слушаоцима, без пледирања да је неизоставно у праву о ономе

Београд 2007, 92. О аргументацији Живојина Перића о томе зашто је по његовом мишљењу Напредна странка престала да буде конзервативна и како је постала „ништа друго него једно крило радикала и радикализма“ видети: Ж. М. Перић (1914а), 21-24.

о чему аргументује,¹⁵ што говори и у прилог закључка да је као говорник добро владао својим темпераментом.

Истини за вољу, не би се могло рећи да је политичке беседе професора Перића, макар у назнакама, пратила духовитост. Упркос чињеници да су теме о којима је говорио увек захтевале озбиљан приступ и да су често биле и научно засноване, што не оставља много простора за ведрину, чини се да су и поред тога, без губитка на квалитету аргументације и убедљивости поруке, професорови говори могли бити обogaћени неком духовитом беседничком сликом или коментаром.¹⁶

Ако се узме у обзир неупитна доследност Живојина Перића у начелним ставовима које је заступао у анализираним говорима, може се закључити да је он заиста своје беседе држао „из срца“, што уз знање о темама о којима је говорио и висок квалитет аргументације коју је користио значи да је поседовао и неопходну сугестивност.¹⁷ Ако ни због чега другог, њему и његовим говорима се морало веровати не само због непрекорне академске каријере, већ и због личне, професионалне и политичке доследности, којима је често плаћао скупу цену.¹⁸ Исто онако

¹⁵ У говору у Народној скупштини у коме је расправљао о неуставности делова предлога закона о државном рачуноводству, професор завршава своју убедљиву аргументацију непретенциозним закључком: „Ја сам Господо сматрао за дужност да Вам скренем пажњу на неуставност, по мишљењу мојих колега и мојем, члана 13. у вези са чл. 3. овога законскога предлога, и да умолим г. Министра Финансија, да пре него што би дефинитивно пристао на те одредбе, размисли, ако хоће, и о овоме што сам ја о тим одредбама казао, па да се, по том, реши.“ Ж. М. Перић (1910), 30-31.

¹⁶ О значају умесне духовитости и ведрине чак и у оним говорима који се изговарају у најсложенијим и најозбиљнијим приликама, видети: С. Аврамовић, 196-197.

¹⁷ У којој мери је сугестивност професора Перића била заступљена док је држао говоре, односно, да ли је он био један од оних говорника који лако западе масе, тешко је говорити без података о неким елементима његових физичких особина као беседника. Нажалост, како је речено, та сазнања су нам у одсуству видео и аудио записа његових јавних наступа данас недоступна у потребној мери.

¹⁸ Противећи се Мајском преврату и начину на који је изведен, професор Перић је против завереника поднео судску пријаву за убиство и обнављао је сваке године да не би застарела све до 1930. године, када је наступила апсолутна застарелост за сва дела. У једном другом случају, Живојин Перић, тадашњи декан Правног факултета у Београду, сматрао је да тадашњи привремени доцент београдског правног факултета, Тома Живановић, испуњава све услове за избор у завње сталног доцента, али да је за радове већег значаја потребно уложити више времена и напора. Ипак, он је потписао решење о избору Томе Живановића, али је одмах потом поднео оставку на место декана, образлажући да не може супротно својим уверењима да као декан затражи потврду Живановићевог избора од стране ректора. Љубица Кандић, „Професор Живојин Перић (1868-1953)“, *Историја Правног факултета у Београду 1905-1941, Друга књига – II том*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002, 155-156, 165-166. У крајњој линији, Перићева доследност конзервативној политици довела је до његовог дистанцирања од Напредне странке на чијој листи је постао народни посланик и до иницијативе за формирањем Конзервативне странке. М. Đurković, 92.

како је 1910. године аргументовао о уставности и целисходности учешћа Државног савета, као својеврсног Горњег дома, у разматрању законских предлога, не кријући да такво решење одговара и његовим конзервативним политичким схватањима,¹⁹ тако се и 1914. године у говору приликом оснивања Конзервативне странке залагао за увођење Сената, као политички независног Горњег дома у Народној скупштини.²⁰ На исти начин на који је својим политичким опонентима приговарао недоследност у Народној скупштини, сматрајући у извесном смислу ову особину још лошијом од неуставног поступања,²¹ тако је и на конференцији на којој је основана Конзервативна странка радикалима стављао на терет непридржавања сопственим начелима.²² Доследност као превасходни принцип свог друштвеног де-

¹⁹ Ж. М. Перић (1910), 8, 13-14, 25-26.

²⁰ Ж. М. Перић (1914а), 4-10. Слично: Ж. М. Перић (1914б), 7.

²¹ Расправљајући у Народној скупштини о неуставности појединих чланова законског предлога о државном рачуноводству професор Перић је на једном месту поентирао: „И на тај начин, Држ. Савет, који је давао и даје мишљење и о најмањим накнадним кредитима, није био позван, да изнесе своје мишљење о једном тако великом прирезу, о прирезу који је износио на милионе динара. То је, Господе, свакако једна крупна недоследност, и влада, која је тим путем пошла, треба да иде до краја, те да бар остане себи доследна: она не треба да, од Државнога Савета, тражи мишљење ни о накнадним кредитима. Истина, то би била још већа повреда Устава, али би влада, као што рекох, била бар доследна. Овако како она ради, она уједно, и вређа Устав и недоследна је.“ Ж. М. Перић (1910), 28.

²² “Краљ Александар је условио долазак радикала на власт тиме да они приме његов октроисани Устав који је у Србији заводно и Сенат, поред Народне скупштине, и радикали, који, када је у питању долазак на власт, или останак на власти, заборављају често на своје политичке принципе, дали су пристанак на тај Устав: њима Краљ Александар власт а они њему Сенат! Али овога пута, радикали мисле на Сенат, како ми изгледа, из уверења, и у толико, наравно боље: много су сигурније установе које су дошле као последица уверења политичкога него које су плод тренутних политичких компромиса, које су, другим речима, плод опортунизма. Као што видимо, радикали долазе мало доцкан на идеју о Сенату, као што су се, и у многим другим стварима, они доцкан стили да раде оно што треба. Они су пре тридесет и пет година тражили скоро неограничену слободу штампе, а данас налазе да је таква слобода штетна; говорили су у то време да сваком народу, без обзира на његово стање културе, треба дати политичке слободе, јер се народ, тврдили су, најбрже и најбоље култивише у слободи, а данас не смеју, и с разлогом, да тај принцип примене на нове крајеве. Радикална Странка је странка која се споро развија и која доцкан сазрева!“ Ж. М. Перић (1914б), 5-6.

“Осим тога, поникао са тежњом да брани личност од државе, бавећи се више личношћу него државом, радикализам се боји јаке војске, која дајући снаге држави, слаби, по схватању радикала, личност: конзерватизам, у директној противности са оваквим антидржавним појмовима радикализма, тежи снажењу државе, јер само у снажној држави могу и појединци бити снажни: не може целина, држава, бити јака а делови, појединци, слаби.

Али, и ако су такви погледи радикализма на војску, радикалима ипак ништа није сметало да ратне успехе војске, организоване на конзервативном начелу, објасне као успехе радикализма и сами приме, у питању организације војске, конзервативно гледиште, називајући себе и даље, и поред тога, радикалима!

Али није то једино питање и једини случај где су се радикали демантовали. Они се, да поменемо овде само то, демантују такође у питању уређења нових крајева наших. И ако радикализам истиче као безусловну догму принцип народне суверености, који радикали

ловања, који је потврђивао и у својим политичким беседама у којима је увек заступао исте вредности и који је чак стављао и изнад обавезујућих правних норми, професор Перић је у говору поводом Инвалидског закона илустровао следећим речима: „Иначе као хришћанин ја сам далеко од буржоаске идеологије, јер у Идеологији Хришћанској нема, као у идеологији буржоаско-индивидуалистичкој, приватних права: у опште, у Хришћанској Идеологији нема права, него само дужности, према Богу, ближњем, друштву и човечанству. Јер право је пагански појам, пошто оно значи овлашћење, власт, силу, егоизам, значи борбу, док хришћанска дужност проистиче из алтруизма који значи мир и искључује сваку мисао о сили и борби.“²³ Из свега тога проистиче да је ауторитет професора Перића као политичког беседника и његов беседнички етос био неупитан у очима његовог аудиторијума, коме је он својим животом и делом, а тиме и садржином својих беседа, морао уливати поверење.

Остаје отвореном дилема у којој мери је професор Перић приликом излагања својих говора имао трему, а о чему је остало само једно посредно сведочанство. Наиме, већ је поменуто да је говор „О стеченим правима инвалида“ он у целини написао, а да „због слабости“ није могао и да га изговори, те је овластио београдског адвоката Радивоја К. Новаковића да га прочита београдском Клубу Инвалида Официра и Ратника Ратом Осакаћених.²⁴ Ова чињеница оствара неколико питања. Пре свега, да ли је професор Перић и иначе све своје говоре претходно писао, а потом их изговарао или је у погледу наведеног говора начинио

непрестано, бар како они веле, исповедају, и ако су они, још пре тридесет и пет година, тражили за народ најшире слободе без обзира на његово културно стање, тврдећи да се култура може само у слободном народу развити, ипак су радикали завели у новоослобођеним крајевима један изузетан режим... То је, свакако, доказ њихове неначелности, одсуства политичких конвикција, а наравно за једну земљу то може бити само штетно, тачније: опасно, када њоме управљају беспринципелни људи.“ Ж. М. Перић (1914а), 11-13.

... Поборници српско-бугарског братства и савеза, критичари политике балканске равнотеже Краља Милана и рата српскога са Бугарима од 1885. године, који су рат називали братоубилачким, радикали су све то демантовали, јер су пристали да Србија, *под њима и њиховом владом*, не само поведе, према Бугарима, једну политику коју су пре тога били анатемисали, већ, шта више, и да ратује с Бугарима – још један велики, врло велики, доказ радикалске безначелности. Све ово што смо до сада рекли о радикалима даје нам право да мислимо да су радикалима принципи били потребни само дотле док су се налазили у опозицији и док нису дошли на власт, али да, једном на власти, они потпуно своје принципе заборављају, чим приметете да би, ако би тим принципима били верни, морали напустити власт.“ Ж. М. Перић (1914а), 17-18.

²³ Ж. М. Перић (1932), 14.

²⁴ Ж. М. Перић (1932), 1, фн. 1.

изузетак, знајући да услед болести неће моћи лично да га изговори? Пракса која је постојала у време када је професор Перић живео и делао била је да се беседе пре него што се изговоре напишу у целости. Ако би се прихватила хипотеза да је професор Перић своје говоре писао пре него што би их изговарао, што је било у духу тог времена, намеће се питање да ли су му они само служили као подсетник, који је потом допуњавао за потребе штампе, или их је иницијално писао у целини? Даље, ако их је писао у целини, као што би се могло претпоставити, да ли то значи да је своје беседе читао или их је изговарао, доминантно се ослањајући на своју беседничку вештину? Најзад, ако је све своје говоре претходно у целини писао, да ли је то била последица треме коју је имао или резултат академске педантности и бриге да у обраћању не изостави било шта од онога што је сматрао важним, предупређујући чувену „професорску заборавност“? Нажалост, сачувани текстови његових беседа, без аудио или видео записа, нису оставили простор ни за закључак како је говорник превазилазио евентуалне лапсусе или околности у којима у неким тренуцима можда није могао да се сети појединих делова текста беседа, под условом да их је говорио из главе и да их није претходно имао записане у целости.

4. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ПОЛИТИЧКИХ БЕСЕДА ПРОФЕСОРА ЖИВОЈИНА ПЕРИЋА

Када се узму у обзир говори професора Живојина Перића који се анализирају у овом раду, могло би се рећи да се у политичке говоре у ужем смислу сврставају само два – „О конзервативној политици“ и „Конзерватизам и радикализам“. Међутим, чини се да се и његови говори „Државни буџет и Државни савет“ и „О стеченим правима инвалида“ могу сврстати у политичке, макар у ширем смислу, иако их је Перић пре свега засновао на правној аргументацији.²⁵ Ово и због тога што је он говор посвећен државном буџету изговорио у Народној скупштини, у својству народног посланика, користећи прилику да

у једном делу своје аргументације истакне и своје конзервативно политичко схватање о значају горњег дома у парламен-

---

²⁵ На овом месту указано је на разлику између политичких говора у ширем смислу и политичких говора у ужем смислу, коју је дефинисао Аврамовић. С. Аврамовић, 342-343.

тарном животу.²⁶ С друге стране, у говору о стеченим правима инвалида, Живојин Перић се јасно декларисао као „хришћански пацифиста“,²⁷ што је вероватно један од разлога који га је определио у погледу закључака који је изнео. Према његовом мишљењу, држава је била дужна да инвалидима надокнади штету која је по њих наступила у рату, а стечена права инвалида су неповредива.²⁸ Најзад, и сам Аристотел је тему законодавства и законодавних питања дефинисао као једну од пет основних тачака на којима се заснивају политички говори.²⁹

Према једној другој класификацији, Перићеви говори „О конзервативној политици“ и „Конзерватизам и радикализам“ имају елементе тзв. партијских с једне стране, и агитационих – предизборних говора, с друге стране. Његов говор „Државни буџет и Државни савет“ би у том смислу требало квалификовати као скупштински (говор у парламентарној дебати), док би беседу „О стеченим правима инвалида“ требало сврстати у тзв. „друге врсте политичког говора“.³⁰ Наиме, по својој суштини, ова последња беседа представља говор у парламентарној дебати, али по месту на коме је прочитан и по општијим политичким идејама на којима је заснована, ова беседа има елементе и агитационог говора.

Ако се прихвате оваква гледишта у погледу квалификације свих анализираних говора професора Перића, следствено се намеће још један закључак о његовом говорничком хабићу. Живојин Перић је и у свом политичком деловању, те и у политичким беседама, остао веран свом позиву универзитетског професора. Он је своје беседе темељио на аргументацији и снази права, доследно развијајући начела своје политичке философије која се на таквој аргументацији заснивала. Дакле, њега политички ангажман није удаљио од права, напротив. Онога часа када је схватио да је његова даља политичка активност у том погледу немогућа, он је иступио из политичког живота.

---

²⁶ Ж. М. Перић (1910), 13-14, 25-26.

²⁷ У литератури се умесно примећује да је до овакве промене у политичким гледиштима професора Перића дошло након Првог светског рата, када је он „почео да заступа неку врсту хришћанског социјализма“. Пре Великог рата, Перић је по мишљењу Ђурковића, кроз идеје које је заступао (а које су изложене и у овом раду), а можда пре свега залагањем за балканску федерацију једнаких народа која је имала да буде део опште европске федерације хришћанских држава, „обновио метерниховски космополитизам као елемент изворног европског конзервативизма“. М. Ђурковић, 93.

²⁸ Ж. М. Перић (1932), 9-11, 13-15.

²⁹ Аристотел, *Retorika*, 1359b-1360b, Štampar Makarije, Novi Sad 2017, 50-51.

³⁰ С. Аврамовић, 343-349, 355-356; Д. А. Милић, 36-41.

Међутим, овакав његов говорнички стил утицао је на то да би се Перић по карактеру својих јавних наступа пре могао сврстати у тип античког политичког беседника, него протагонисте модерног *public speaking*. Истини за вољу, он је у својим говори-ма избегавао китњаст стил и започињао их је директно, *in medie as res*, како то захтевају савремени учитељи јавног наступа, али их није завршавао једнако ефектно и сликовито како их је започињао. Наиме, кулминација његових говора углавном се изједначава са резимирањем онога о чему је говорио и понављањем закључака које је у говору извео, али не онолико конзицино и са тако снажном поруком на разум и емоције слушалаца како би то чинили модерни политички беседници. При томе, он није пропуштао прилику да у духу захтева које поставља политички говор након излагања и образлагања проблема о којима је говорио (*narratio*) сучели сопствена гледишта са евентуалним приговорима оних који другачије резонују (*refutatio*), да би потом предложио сопствено решење (*probatio*) и у закључку (*conclusio*) рекапитулирао своје аргументе (*recapitulatio*).³¹

С друге стране, не може се оспорити да је структура излагања Живојина Перића увек била брижљиво припремљена, са јасним следом аргумента у којима је сваки закључак проистицао из онога о чему је он претходно расправљао. Он је по правилу полазио од општег да би поентирао на конкретном случају, најпре је дефинисао принципе, а затим се базирао на појединостима и последицама које су логички несумњиво проистикале из начела која је постављао.³² С тим у вези, он се у духу најбољих реторичких савета старао да своја излагања ограничи на два, три или евентуално четири основна питања о којима је говорио, не оптерећујући превише пажњу аудиторијума.

С тим у вези, он говори „О Конзервативној политици“ и „Конзерватизам и радикализам“ заснива на две основне целине, те беседи о потреби другачијег вођења унутрашње и спољне политике. При томе, Перић као промене у унутрашњој политици предлаже увођење Сената, као Горњег дома у Народном

---

³¹ Jens E. Kelsen, *Šta je retorika?*, prevod sa norveškog: Jelena Stanišić, Karpos, Beograd 2019, 27-28.

³² С. Аврамовић, 255. Независно од тога да ли их је читао или је при говору користио концепт, политичке беседе професора Перића су у том смислу свакако припадале групи тзв. „припремљених политичких говора“, које треба разликовати од „неприпремљених политичких говора“, који могу бити импровизовани или говори ситуације. Вид: Д. А. Милић, 32-33.

представништву, и успостављање сталног војног кадра, док измене у спољној политици везује за давање примата српским над пансловенским интересима, за шта као нужност претпоставља спољнополитичку преоријентацију од Русије као Аустро-Угарској. По сличном принципу, у обраћању Народној скупштини поводом законског предлога о државном рачуноводству, Живојин Перић након дефинисања проблема разматра један мањи број питања: шта је смисао појма буџет, каква је поводом тог питања постојећа пракса Народне скупштине и каква је редакција члана 111. тада важећег Устава, да би уз навођење још неких, додатних разлога својој аргументацији, завршио говор. Најзад, и питање стечених права инвалида професор Перић анализира кроз два претходна питања: да ли су норме о инвалидској помоћи садржане у законима који су претходили закону који је био повод његовог обраћања имале природу стечених права, а ако јесу, да ли су Законом из 1929. године та права повређена.

Ипак, чињеница да је свако од наведених питања у политичким беседама Живојина Перића подробно и свеобухватно анализирано, утицала је на то да су његови говори, по свој прилици били преопширни и да су се највероватније временски кретали у границама једног школског часа. То је могуће утврдити већ на основу обима, тј. броја штампаних страница на којима су остали сачувани. Ако се уз то има у виду да је његова аргументација доминантно била научна, посебно у говорима о правима инвалида и о државном буџету, а увек детаљна, није тешко закључити да је обичном слушаоцу вероватно било тешко да у свим појединостима разуме и испрати ток његовог излагања. Ипак, природа и стил оваквих његових говора у потпуности одговарају оној епохи у историји политичког говорништва које Келсен назива „временом професорске политике“, које везује за другу половину 19. века. У овом раздобљу додир политичких субјеката и гласача није био толико непосредан, пре свега због одсуства модерних средстава комуникације и ограничености политичких обраћања на један узак аудиторијум.³³ С тим у вези, могло би се закључити да се супротно природи политичког говора, професор Перић више обраћао разуму него емоцијама слушалаца.

---

³³ Jens E. Kelsen, 59.

Истини за вољу, професор Перић је правио разлику између писаног и говорног стила,³⁴ те је своје беседе чинио разумљивијим и приступачнијим аудиторијуму на два начина. С једне стране, он се, нарочито у говору који је одржао у Народној скупштини посланицима често обраћао директно, речју „Господо“. С друге стране, њему није било страном коришћење ефектних беседничких слика, које су његове говоре чиниле „живљим“ и пријемчивијим обичном слушаоцу.³⁵

Па ипак, све то не нарушава један општи закључак о професору Живојину Перићу као политичком беседнику, чији су доследност и инсистирање на темељној научној аргументацији на рачун потпуне разумљивости и сажетости његових обраћања, њега ипак сврстале у ред протагониста традиционалног беседништва, по природи и стилу много ближег античким узорима, него модерним захтевима *public speaking-a*.

5. ЗАКЉУЧАК

Политичко беседништво професора Живојина Перића представља област његовог друштвеног деловања која тек заслужује да буде подробно анализирана. У овом раду, учињен је покушај да се оствари увид у основне елементе његових политичких јавних иступа и да се укаже на његове личне беседничке квалитете. Истини за вољу, у недостатку аудио и видео записа његових говора то није сасвим лако, те се о неким особинама Перићевог политичког беседништва може извести само посредан закључак.

Оно у шта нема сумње јесу чињенице да су професора Перића красиле ерудиција, широко правничко знање, интелигенција, самопоуздање, педантност и сугестивност и да је увек го-

---

³⁴ Разуме се, у недостатку аудио и видео записа којима би били забележени говори професора Перића, овакву компарацију није могуће до краја прецизно одредити. О разликама између говорног и писаног стила видети: С. Аврамовић, 264-267.

³⁵ То је у већој мери заступљено у говорима „Конзерватизам и радикализам“ и „О конзервативној политици“, у којима се наводе многи историјски примери и указује на однос између недоследности радикала и доследности конзервативаца, на начин на који је то Перић тумачио. Но, његове беседничке слике су понекада и нешто општије, па он вели да се „не може спорити да је лакше примењивати законе него их доносити, као год што је лакше једну ствар употребити него је направити.“ Ж. М. Перић (1914а), 5. Такође, у говору о стеченим правима инвалида он у контексту своје аргументације на једном месту наводи изреку да „случај шкоди ког погоди“, а на другом да је „неком рат а неком брат“. Ж. М. Перић (1932), 7.

ворио у складу са сопственим уверењима. Говоре је припремао пажљиво и дуго, темељно их аргументовао и логички заснивао. Све то га је, уз његов лични живот и професорски позив на Правном факултету Универзитета у Београду морало чинити ауторитативним и доследним говорником, чији је *ethos* у политичком говору био неупитан, те му је аудиторијум веровао.

Са аспекта захтева које пред савремене говорнике поставља модерни *public speaking*, треба рећи да политичке беседе професора Перића није карактерисала духовитост, превише беседничких слика (иако се и њима користио), нити препоручена концизност и релативна једноставност говора.

Ипак, мора се имати у виду да је Живојин Перић пре свега био универзитетски професор, а тек онда политичар. С друге стране, не треба заборавити ни на разлике у очекивањима тадашњег и данашњег аудиторијума, па и на другачије политичке потребе које су у Србији постојале пре сто година. Тако схваћено, политичко беседништво професора Живојина Перића сасвим је у духу говора који су држани у античкој Грчкој, а он као политички беседник може да послужи као добар узор и савременој српској политици.

ИЗВОРИ

Аранитовић Добрило, *Библиографија Живојина М. Перића са хронологијом живота и рада*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2018.

Aristotel, *Retorika*, 1359b-1360b, Štampar Makarije, Novi Sad 2017.

Перић М. Живојин, „О конзервативној политици“, *Говор држан на Конференцији Београђана од 5. Јануара 1914. год. На којој је одлучено да се образује Конзервативна Странка, Оштампано из „Штампе“*, Београд 1914.

Перић М. Живојин, „Конзерватизам и радикализам“, *Говор држан на конференцији Београђана од 7. Априла 1914. год., на којој је основана Конзервативна Странка и утврђен њен програм и статут, оштампано из „Србије“*, Београд 1914.

Перић М. Живојин, „Државни буџет и Државни савет“, *говор Живојина М. Перића, народнога посланика, у седници Народне Скупштине од 1. Марта 1910. године, приликом другогачитања законскога предлога о државном рачуноводству, одштампано из „Недељнога прегледа“*, Београд 1910.

Перић М. Живојин, „О стеченим правима инвалида“, *Прештампано из „Архива за правне и друштвене науке“ – Књига XXIV (XLI) број 5. 1932 године, Издање Клуба инвалида официра и ратника ратом осакаћених (Београд), Београд 1932.*

ЛИТЕРАТУРА

Аврамовић Сима, *Rhetorike Techne, Вештина беседништва и јавни наступ*, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд 2009.

Ђурковић Миша, *Konzervativizam i konzervativne stranke*, *Službeni glasnik*, Београд 2007.

Кандић Љубица, „Професор Живојин Перић (1868-1953)“, *Историја Правног факултета у Београду 1905-1941, Друга књига – II том*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002.

Kelsen E. Jens, *Šta je retorika?*, *prevod sa norveškog: Jelena Stanišić, Karpos*, Београд 2019.

Милић А. Дејан, *Српски политички говор модерног доба*, Службени гласник, Београд 2011.

Станковић Милош, „Реторика данас“, *Примењена реторика: 25 година такмичења у беседништву*, (приређивачи Сима Аврамовић, Милош Станковић, Дејан А. Милић), Београд: Правни факултет – Центар за издаваштво и информисање 2020.

Miloš Stanković

POLITICAL ORATORY OF PROFESSOR ŽIVOJIN PERIĆ

- Resume -

The paper examines the political oratory of Professor Živojin Perić and his qualities as a political orator on the example of four speeches he gave from 1910-1932. The first part of this paper points out the need and the importance of such research.

In the second part of the paper, the author discusses the physical characteristics of Professor Perić, which are important for the assessment of his oratorical qualities, primarily his vocal expression and appearance. However, it is stated that in the absence of preserved video or audio recordings of Professor Perić's political speeches, it is not possible to conclude much and reliably about these characteristics of him.

In the third part of the paper, the focus is set on the spiritual qualities of Živojin Perić as an political orator. On the example of the speeches he gave and which were analyzed, it was shown that as an orator he was adorned with many virtues - knowledge, self-confidence, education, intelligence, suggestiveness and consistency, while the question remained whether and to what extent Professor Perić was under the influence of stage-fright during his speeches.

In the fourth part of the paper, an attempt is made to point out the nature, structure, composition, content and style of political speeches delivered by Živojin Perić.

The author concludes that Professor Živojin Perić was a responsible, authoritative and suggestive political orator. His oratorical style and the nature of the speeches he delivered were much more in the spirit of conceptions required by traditional rhetoric than modern public speaking.

Keywords: Živojin Perić, political oratory, rhetoric.

---

* Овај рад је примљен 1. децембра 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

ИЗ ПРАВНЕ БАШТИНЕ

Павле НИКОЛИЋ

Професор Правног факултета
у Београду

ИНСТИТУЦИЈА ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ И ПРОМАШАЈИ И НЕДОРЕЧЕНОСТИ УСТАВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ОД 1990.*

Сажетак

Устав Републике Србије од 1990. је један лош текст који пати од противречности, недоречености и других слабости. Један од најкрупнијих промашаја овог Устава је уређивање институције Председника Републике на начин који отвара пут личној власти. Пракса примене Устава потврђује изнето мишљење о његовој вредности. Треба расписати нове изборе за Народну скупштину чији би први задатак био доношење новог устава.

О вредности једног устава говори, пре свега, његов текст, али исто тако и његова примена у пракси. То онда и значи да оцена вредности једног устава није потпуна ако се не узму у обзир и ефекти његове примене. Период од нешто више од осам месеци примене Устава Републике Србије од 1990. довољно је дуг период у коме је овај устав могао да испољи своје квалитете, али и слабости, промашаје.

---

* Рад је изворно био објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 2-3/1991, стр. 287-295.

I

Посматран у целини, Устав Србије донет септембра 1990, је један слаб текст који садржи извесна противречна решења, као и она која су недоречена, али и сасвим промашена и, гледано с демократског становишта, потпуно неприхватљива решења.

Још док је био у фази „предлога“, овај Устав је испољавао крупне слабости и промашаје и јасно наговештавао да ће то бити један лош уставни текст.¹ Већ само квалификовање Србије као социјалистичке републике представљало је основну слабост предложеног уставног текста. Из те слабости су проистекле крупне противречности и неприхватљива решења у погледу својине, друштвено-економског уређења, карактера власти и др. уз то, почетна грешка која је учињена у процедури доношења устава је било поверавање израде и усвајања устава Скупштини СР Србије изабраној на једностраначким изборима 1989.

Извесне промене извршене у предлогу устава (изостављање квалификације Србије као социјалистичке републике и др.) нису измениле карактер и вредност усвојеног текста.²

Нешто више од осам месеци примене Устава Републике Србије потврдило је изнету квалификацију овог устава као једног лошег текста. Показало се у пракси протеклог периода да овај Устав, како је речено у напису наведеном у фусноти, не може да буде основ за демократизацију Србије, нити да отвори (и није ни отворио) пут процесу праве демократизације Србије. Он ће у историји српског народа остати забележен само као израз порођајних мука васкрса једне нове и демократске Србије, али не и основ, не и колевка тог васкрса. Овај Устав то није могао нити може да буде, јер га је донела једностраначка Скупштина изабрана на једностраначким изборима који тој Скупштини, како је казано у поменутом напису, нису дали нити су по природи ствари, могли дати легитимитет, поготово не легитимитет за доношење устава. Та Скупштина, распињана између опречних опредељења и хтења, оптерећена наслагама социјалистичке про-

---

¹ Видети Павле Николић, *Проблем доношења новог Устава Србије*, Књижевне новине, 15. Јуни 1990, стр. 3; *Реч у Расправи на Правном факултету у Београду о предлогу за доношење новог Устава СР Србије, Анали Правног факултета у Београду*, бр. 4 од 1990, стр. 520-521.

² Јавно предавање на Општем семинару Правног факултета у Београду одржано 6. децембра 1990; Интервју у „Борби“ од 7. децембра 1990, стр. 5; *Устав Републике Србије од 1990. Године и проблеми демократизације, Правни живот* бр. 1-2 од 1991, стр. 89-96.

шлости, мотивисана тежњом да утврди елементе једне модерне демократије, али и да сачува власт партије на власти, и није могла да направи један кохерентан текст са доследно демократским решењима. Одатле је још у првим месецима примене овог Устава и произишао предлог да треба донети нови устав.³

II

Једну од највећих слабости и промашаја Устава Републике Србије од септембра 1990. представљају решења која се односе на институцију Председника Републике.

Изричито прокламујући принцип поделе власти, Устав од 1990. је, међутим, успоставио један систем у коме је отворено обезбедио превагу извршне власти у лицу Председника Републике и тиме изневерио суштину поменутог принципа. Ова превага је условљена општим положајем Председника Републике у систему, а посебно његовим овлашћењима, како у сфери функција власти, тако и према самој Народној скупштини.

1. Устав нарушава прокламовани принцип поделе власти у његовом суштинском елементу - расподели функција, и то у циљу преваге Председника Републике.

Тако иако утврђује (члан 9) да уставотворна и законодавна власт припадају Народној скупштини, Устав омогућава Председнику Републике учешће у вршењу законодавне, па чак и уставотворне, и тиме знатно ремети равнотежу власти која и представља суштину овог принципа и крњи његово стварно значење.

Наиме, Председник Републике има право суспензивног вета на законе које изгласа Народна скупштина (члан 84), али и да, у одређеним условима, и сам доноси акте са законском, па чак и са снагом устава. Председник Републике је овлашћен да за време ратног стања или непосредне ратне опасности доноси акте о питањима из надлежности Народне скупштине и да актима доноситим за време ратног стања ограничава поједине слободе и права човека и грађанина и мења организацију, састав и овлашћења владе и министарстава, судова и јавних тужилаштава. Ове акте Председник Републике може да доноси по сопственој иниција-

---

³ Павле Николић, *Устав Републике Србије од 1990. године и проблеми демократизације* стр. 89.

тици или на предлог владе, а дужан је да их поднесе на потврду Народној скупштини чим она буде у могућности да се саставне (члан 83, тачка 7). При томе, Устав је пропустио да изричито одреди подложност ових аката оцени уставности од стране Уставног суда, као што је остао сасвим неодређен у прописивању врло широких овлашћења Председника Републике у проглашавању ванредног стања (на предлог владе) у случају да су на делу територије Републике Србије угрожени безбедност Републике, слободе и права човека и грађанина или рад државних органа, и у доношењу аката за предузимање мера које наведене околности траже, у складу с Уставом и законом (члан 83, тачка 8).

Однос Председника Републике и Народне скупштине је уређен на начин који, такође, ремети равнотежу власти. Практично, Устав даје веома крупна овлашћења Председнику Републике према Скупштини и, обрнуто, оставља Скупштину незаштићену у односу на овлашћења Председника Републике. Тако, Председник Републике има неограничено право да распушта Народну скупштину (члан 89). Ограничењем се, свакако, не може сматрати што он то чини на предлог (образложен) владе, с обзиром да влада, као и свуда у свету, чини део тзв. бицефалне извршне власти. Обрнуто, Народна скупштина нема права да га опозове, већ само да покрене поступак за његов опозив, али уз велики ризик да због тога чина она сама буде распуштена. Наиме, Скупштина може да покрене поступак (већином од две трећине од укупног броја народних посланика) за његов опозив само ако оцени да је он прекршио Устав. О опозиву се изјашњавају бирачи, непосредним и тајним гласањем, а за опозив је потребна већина од укупног броја бирача, што је тежи услов него за избор, када је потребна, практично, једна четвртина од укупног броја бирача. Ако бирачи не опозову Председника Републике, Народна скупштина се распушта.

Превагу Председника Републике обезбеђује његов независан положај у читавом политичком систему који је условљен, пре свега, непосредним избором од стране грађана којима, како устав каже, и одговара. Међутим, та одговорност је знатно ослабљена тиме што га грађани не могу самоиницијативно опозвати. Унеколико, смосталном положају доприноси и његов дужи мандат од посланичког мандата, а нарочито и непостојање институције премапотписа председника владе или министара, што говори о карактеру његових овлашћења као личних. итд.

2. У конципирању ове институције уставотворац од 1990. се очигледно угледао у много чему на институцију Председника Републике у Француској по Уставу ове земље од 1958, али је пренебрегао чињеницу да ова институција у Француској постоји и функционише у приликама сасвим другачијим од ових у Србији. Француска је земља са дугом демократском традицијом, са уходаним вишестраначким системом и низом других карактеристичних обележја која од јаког председника стварају једну врсту арбитра у политичким односима, а не институцију која спроводи личну власт. Међутим, у Србији која се налази тек на изласку из ауторитарног режима који је био заснован на неприкосновеној владавини једне партије, прилике су битно другачије – српска демократска традиција из времена када је уставност у Србији била на европском нивоу у току четрдесет и пет година владавине монистичког система се угасила, као што је било онемогућено развијање политичке културе, догматска схватања и понашања још увек нису сасвим ишчезла итд. У таквим околностима овако постављена институција инокосног шефа државе носи са собом очигледне ризике. У суштини, уставна решења о Председнику Републике, његовим овлашћењима и односима са Народном скупштином отварају пут успостављању личне власти заогрнуте велом једне врсте парламентарно-председничког система. То се, разуме се, дубоко коси са идејом демократије и идејом правне државе (владавине права).

III

Пракса примене Устава Републике Србије (од 1990) у протеклом периоду од осам-девет месеци потврдила је наведене слабости у његовом тексту и, шта више, открила и неке друге недостатке, празнине и недоречености. Мишљење о овом уставу као једном лошем тексту потпуно се потврдило, а тиме постаје актуелније и важније питање његове промене, односно доношења новог устава. Између осталог, то се посебно види у оном његовом сегменту који се односи на институцију Председника Републике. Неколико значајних момената из политичког живота протеклих месеци то врло веродостојно илуструју.

Прво, то је изјава Председника Републике (марта 1991) да Србије неће поштовати одлуке које Председништво СФРЈ буде убудуће доносило. То је изјава која је дата у отку кризних догађаја изазваних подношењем оставке три члана и разрешења једног члана Председништва СФРЈ, односно небирањем нових чланова овог органа.⁴

Остављајући по страни чињеницу да би реализација овакве изјаве у пракси изазвала погубне последице у домену уставности и законитости, али и јединствености Југославије, као што би и искључила Србију из уставог система Југославије, у контексту проблема о коме се у овом тексту расправља, поставља се следеће суштинско питање: има ли оваква изјава (односно одлука) уставни основ, тј. из којих уставних одредаба произилази овлашћење Председника Републике за давање једне овакве изјаве (односно за доношење одлуке)? С обзиром да Устав Републике Србије не даје Председнику Републике оваква и слична овлашћења, те наведена изјава и нема уставни основ, поставља се додатно питање: у име кога је онда поменута изјава дата?

Друго, договарање о будућности Југославије које се једно време током пролећа 1991. вршило у Председништву СФРЈ уз учешће председника република, односно председика председништва република, дакле и Председника Републике Србије, било је договарање на једном *ad hoc* организованом скупу за који није било основа у уставу. Наиме, пошто е питање будућности Југославије (и њене организације) уставно питање, онда се оно може решавати само у Скупштини СФРЈ уз учешће републичких и покрајинских скупштина. С обзиром да је Председништво СФРЈ олашћено само да подноси предлог да се приступи промени устава и ништа више, било је потпуно неуставно (политички погрешно) концентрисати договарање о будућности Југославије искључиво у Председништву СФРЈ, уз учешће челних људи република и покрајина. Тачно је, при томе, да поменути скуп није доносио, а не би ни могао да донесе формалне одлуке, али је тачно и то да су ауторитет Председништва и позваних званичника, публицитет у средствима информисања, атмосфера која се стварала у народу поводом одржавања ових скупова, представљали један од најважнијих фактора потпуне пасивизације Скупштине СФРЈ и републичких скупштина, па тиме и Народне

---

⁴ Павле Николић, напис у „Борби“ од марта 1991 (*обезглављивање државе - апсурд*).

скупштине Србије. Практично, Скупштина СФРЈ и републичке скупштине биле су гурнуте на маргине збивања у процесу решавања најбитнијих проблема опстанка југословенске државе.

Према томе, поставља се питање уставног основа и овлашћења за активност Председника Републике Србије, а посебно и за ставиве које је он заступао на поменутом скупу. Устав Републике Србије не садржи ни једну одредбу која би могла да послужи као ослонац за позитиван одговор на ово питање. Међутим, Устав Републике Србије изричито овлашћује Народну скупштину да одлучује о промени устава Републике, а још увек важећи Устав СФРЈ (а у вези са чланом 135, став 1. Устава Србије) укључује Народну скупштину Србије као и све остале републичке скупштине у процедуру мењања Устава СФРЈ. Остаје да се закључи да Устав Србије није предвидео никакву координацију између Народне скупштине и Председника Републике на овом плану, па је тиме и омогућио да Председник Републике у наведеном стицају околности предузима активности које немају основ у Уставу.⁵

Треће, одржавање скупова и договарање шест председника република, односно председника председништва република који су уследили после поменутих скупова Председништва СФРЈ, још мање су имали уставног основа, па према томе и учешће Председника Републике Србије није проистекло из овлашћења утврђеног у Уставу. Скуп шесторице председника није представљао никакав институционализован скуп и чак није имао (и нема) овлашћење, за разлику од Председништва СФРЈ, да предлаже промену Устава СФРЈ. Реч је, практично, о једном олигархијском скупу који је непримерен демократском поступку решавања судбоносног питања будућности Југославије које се, како је већ речено, може решити само променом постојећег Устава СФРЈ, па према томе то и јесте уставно питање за које поменути председници, па ни Председник Републике Србије, нису били уставно надлежни.

Истини за вољу, званично је речено да су скупови шест председника „само једна фаза у процесу тражења одговора на питања будућности Југославије... Према томе, разговори председника република имају свега смисао да помогну тражењу решења, да разјасне гледишта. За сваког од нас то тражење путева

---

⁵ Исто.

и иницијатива, са којима се може ићи пред скупштине, било републичке или Скупштину Југославије, а не, дакле, одлучивати у име органа, који су по Уставу Југославије који је на снази, и по уставима република за то надлежни.“⁶

Начелно гледано, наведено објашњење може да се прихвати, али оно отвара два проблема који су од битне важности, чак и ако се занемаре ефекти које овакви скупови изазивају у јавности и народу уопште. То је, пре свега, проблем мандата Председника Републике Србије да учествује у разговорима на скупу шесторице, тј. питање овлашћења за заступање одређених ставова на том скупу. Народна скупштина Србије му нбије такав мандат поверила нити је утврдила ставове за разговоре на тим скуповима. Додуше, Устав Републике Србије и не регулише ова питања па, тако, као и у претходном случају, омогућава самоиницијативне и самовољне активности Председника Републике које немају основ у уставу, а које нису имале ни политичко покриће Народне скупштине.

Затим, то је проблем потискивања Народне скупштине и њено пасивизирање у домену за који је искључиво она надлежна. То је била врло видљива, у ствари, очигледна последица одржавања серије скупова шест председника. Да је то тако, управо потврђују и речи званично изречене у Народној скупштини: „Ко уопште брани Народној скупштини да има своју платформу о главним питањима расплета југословенске кризе, односно о програму на коме ће се водити политика, за коју је надлежна ова Скупштина.“⁷ Наравно, уопште није реч о томе да неко брани Народној скупштини да има „своју платформу“, јер би то било апсолутно и помислити, већ се ради о недоречености Устава који је требало да изричито утврди одговарајућа права Скупштине и, у вези с реализацијом тих одредаба, а у условима и иначе јаког положаја Председника Републике и дошло је до пасивног понашања Народне скупштине и активности Председника Републике без консултација са том Скупштином, а чему је, несумњиво, допринела и чињеница да већину у Скупштини чине припадници странке чији је доскорашњи лидер, а у сваком случају најауторитативнији члан управо председник Републике.⁸

---

⁶ „Политика“ од 6. јуна 1991, стр. 1-2.

⁷ „Политика“ од 6. јуна 1991, стр. 2.

⁸ Павле Николић, интервју у „Борби“ од 20-21- априла 1991, стр. VI.

Четврто, недавно обраћање Председника Републике посланицима у Народној скупштини и давање експозеа о вођеним преговорима о будућности Југославије⁹ указали су на један изузетно значајан проблем у комуникацији Председника Републике и Народне скупштине.

Наиме, Устав се уопште не упушта у регулисање односа ових органа с гледишта њихове међусобне комуникације: да ли Председник Републике може (или мора) да поднесе експозе у Народној скупштини, да ли Скупштина има право да га позове, да ли Председник Републике мора да се одазове овом позиву и сл.? У јавности је с правом речено да је то све „на неформалном, политичком терену“, те да је долазак и излагање Председника Републике у Народној скупштини „неформални гест политичке куртоазије“ или, како је у новинском наслову речено, „гест добре воље“.¹⁰ Додуше, Пословник Народне скупштине (члан 68, став 3) прописује да се у случајевима утврђеним Уставом Председник Републике позива на седнице Народне скупштине. Међутим, Устав уопште не предвиђа такве случајеве, па се и не може друкчије закључити него да се ради о алкавости у писању Пословника.

Наведене чињенице и истинитост поменутих квалфикација датих у јавности тим поводом намећу једно кардинално питање: могу ли се односи два највиша државна органа у Републици, Народне скупштине и Председника Републике, у домену међусобне комуникације, зтаснивати на „гестовима добре воље“ и „неформалним гестовима политичке куртоазије“? Одговор је, по природи ствари, јасан. То је апсолутно неприхватљиво, те ова празнина у уставу и представља један од његових крупних недостатака. У условима још увек неизграђене политичке културе и недостатка традиције парламентарног живота, то може да буде чак и опасно.

* * *

Према томе, имајући у виду уставна решења, али и одређене празнине у Уставу, као и праксу протеклог периода, може се закључити да се Уставом прокламовани принцип поделе власти

---

⁹ На седници од 5. јуна 1991. Народна скупштина је великом већином гласова усвојила експозе Председника Републике као платформу за даље преговоре о будућности Југославије и места Србије у њој („Политика“ од 6. јуна 1991, стр. 1).

¹⁰ „Политика“ од 1. јуна 1991, стр. 9.

није остварио, нити су одшли до изражаја ефекти које истинска подела власти може да изазове. Напротив, Устав Републике Србије је, упркос формалној прокламацији поделе власти, утврдио пут и створио основ за успостављање личне власти, а самим тим и за слабљење положаја Народне скупштине и њену пасивизацију. То, разуме се, није у складу са концепцијом једног истинског демократског система, па и представља један од крупних промашаја Устава од 1990. Све то и чини од овог устава, заједно са његовим другим слабостима, један лош текст који треба што пре заменити новим Уставом.

С обзиром да Устав од 1990. Не предвиђа уставотворну скупштину, ваљало би расписати нове изборе за Народну скупштину којој би први политички задатак био да припреми и донесе нови устав Републике Србије.

Pavle Nikolić

THE INSTITUTION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC AND FAILURES AND LACK OF DEFINITION IN THE 1990 CONSTITUTION OF SERBIA

- Resume -

While assessing the value of the 1990 Constitution of Serbia, the author repeats his opinions about that text as the one full erroneous, contradictory and empty solutions. To illustrate, the author analyzes the institution of the President of the Republic which, according to him, is designed as to open the way to personal power. The practice of implementation of the Constitution also supports such criticism, since it has discovered other weaknesses, shortcomings, lacunae and ill definition of the text, which particularly relates to the institution of the President.

In terms of example the author quotes and discusses the statement of the President of the Republic according to which Serbia shall not honor the decisions of the Presidency of the SFR Yugoslavia; he also mentions in this way the participation of the President in the negotiations on the future Yugoslavia in the Presidency of the SFRY, and in negotiations with the other presidents of the republic, namely of the presidents of presidencies of the republic. He also discusses in the above sense the activity of the President of the Republic at the meetings of the above mentioned officials, as well as his addressing the National Assembly. The author appeals for an election for the National Assembly, whose first task would be the enactment of a new constitution of the Republic.

Владан КУТЛЕШИЋ
Саветник Председника
Републике Србије

УСТАВНИ ПОЛОЖАЈ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ*

Сажетак

Политички неоптерећена расправа о уставном положају Председника Републике Србије може се водити једино о питању да ли су други инструменти уравнотежавања бицефалног модела егzekутиве, сем премапотписа, адекватни, као што се у чланку тврди, и да ли је механизам одговорности Председника адекватан и ефикасан, као што се такође у чланку тврди.

I

Острашћене, необјективне и до краја политизоване критике и расправе о решењима Устава Републике Србије од 1990. године нису престале после обављених избора, иако су се само у периоду од почетка доношења Устава (мај 1990), па до резултата избора (децембар 1990) могле разумети као средство политичке борбе. И онда и сада, већини тих расправа недостаје не само научност и стручност, већ и елементарни цивилни моралитет. Тако су настале оцене: „устав личне власти“, „монархијски устав“, „устав – кочница демократизације Србије“.

Међутим, исто као и пре избора, тако и сада, нема никаквог смисла водити било какву научну расправу са тим и таквим ставовима, јер се у њима огледају или катастрофално незнање најосновнијих поставки теорије и праксе организације власти у форми тзв. поделе власти (нпр. критике типа: „Председник САД нема овлашћења у области одбране као Председник Републике Србије“, „Влада одговара само већини у скупштини, а не

---

* Рад је изворно био објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 2-3/1991, стр. 301-308.

целој скупштини, што није добро“, „Скупштина само доноси законе, а није централна политичка институција“) или, и даље постављајући питање легитимитета за доношење устава пре избора („донела га је једностраначка и једноума скупштина“), занемарују у међувремену обављене изборе, уколико је расправа о легитимитету уставноправно, па и правно питање, уопште. При свему томе индикативно је са становишта морала да то чине чак и они који су дуго година „стварали“, подупирали и штитили систем на основу устава са којима је устав који критикују у директној супротности, а они у том систему били судије и председници уставних судова, чланови законодавних и уставних комисија, министри и други високи државни чиновници. Научну расправу не треба водити ни са великим бројем новокомпонованих експерата за уставно право који, без икаквих ограда, изричу „научне“ критике и мериторне оцене о најстручнијим питањима ове гране права, иако се баве сасвим другим областима науке или права (филозофијом, међународним правом, политикологијом, приватним правом итд.), већ им треба само поручити: *non sutor ultra crepidam*.

Не треба научно полемисати, јер су део и у свету (нарочито у САД) познате *science fiction* литературе, ни са расправама типа „шта би било кад би било“, да је Председник Републике „сујетан и нарцисоидан“ тип, па злоупотреби неко уставно овлашћење, не само зато што су то ванстручне расправе, већ и због тога што нема ефикасног превентивног правног средства за заштиту, не само од таквих ситуација у вези са Председником Републике, него ни на другим тзв. опасним местима (нпр. директор водовода или капетан авиона).

На срећу и у тој и таквој поплави ненаучних расправа (и по методу и по циљу), остају за научну и аргументовану расправу још увек и ставови који заслужују пажњу и контрааргументацију.

Дакле, правим експертима у овој области не може бити спорно или недемократски да постоји нпр. суспензивни вето, право распуштања скупштине, овлашћења у посебним околностима, већ само питање врсте инструмената који ова овлашћења уравниотежавају, односно доприносе њиховом одговорном вршењу.

II

Концепцијско утемељење јаке и тзв. бицефалне егзекутиве у моделу поделе власти у Уставу Републике Србије тешко да може трпети озбиљнију критику са становишта савремене уставноправне теорије, као и са становишта актуелних уставноправних тенденција у Европи, с обзиром да је са том суштином, најављен или већ изведен, низ уставних ревизија (Румунија, Италија, Пољска, Немачка). О томе је аргументовано и опширно недавно писао академик Јовичић („Књижевне новине“ од 1. и 15. маја о.г. (1991)), па се на томе нећемо задржавати, већ треба само изнети противстављање на критику појединих решења у оквиру те концепције.

1. *Институт премапотписа*. Не оспоравајући категоријално потребу да се у обављању одређених послова стављених у надлежност Председника Републике обезбеди, ради тзв. уравнотежавања модела поделе власти, одговарајуће ефективно учешће другог органа власти (по правилу владе или министра), не може стајати приговор да, с обзиром да то уравнотежавање није у Уставу изведено преко института премапотписа, тог уравнотежавања нема, односно да то или слично дејство немају други институти. Овај приговор је стављен у вези са Председниковим овлашћењима суспензивног вета, у рату, непосредној ратној опасности и ванредним приликима и у вези распуштања скупштине.

Код суспензивног вета, иако је тачно да би постојање института премапотписа било ближе начелном положају председника у тзв. парламентарном моделу, него у тзв. председничком моделу, мислим да се управо са становишта савремених карактеристика законодавног процеса може основано поставити питање сврсисходности тог решења. Наиме, ако је неспорно да се савремени законодавни процес у свету одвија уз готово искључиву законодавну иницијативу Владе, односно ресорног министарства, што је последица објективне потребе постојања високостручних и специјализованих знања потребних за примену законских предлога, онда се институт премапотписа у тој ситуацији јавља као потпуно сувишан и нелогичан, јер није за очекивање да ће најчешћи предлагач закона икада бити сагласан да се

његов предлог доведе у питање стављањем потписа на акт суспензивног вета. Управо влада, као најчешћи предлагач закона, основано очекује да се њени предлози у скупштини прихвате јер се ослања на парламентарну већину из које се бира. Смысленост суспензивног вета се и налази у чињеници да Председник Републике, ослањајући се на сопствени легитимитет из непосредног избора врати на (дословце) „поновно гласање“ (чл. 84 став 1 *in fine* Устава) закон за који оцењује да садржи нецелисходна решења. При томе уважавајући чињеницу да се ради о инокосном органу, овај вето није предвиђен као апсолутан, већ суспензиван и за поновно гласање не захтева се посебна већина како се то иначе чини у тзв. председничким моделима (по правилу 2/2). Дакле, учињен је покушај да се нађе „права мера“ у обликовању овог института, остајући у оквиру логике бицефалног модела егзекутиве у подели власти, а да се само постојање института суспензивног вета не сведе на мртво слово на папиру, нарочито у могућој ситуацији избора Председника Републике и владе на различитим политичким програмима.

Код овлашћења Председника да прогласи непосредну ратну опасност или рат Устав не предвиђа премапотпис, већ прибављање мишљења председника владе. По мом мишљењу, узимајући у обзир савремене карактеристике рата (нпр. окупација Кувајта од стране Ирака је изведена за четири сата или чињеница да савремени ратови уопште не почињу формалном објавом рата, што иначе захтева међународно ратно право), сваки вид ограничења деловања председника републике као врховног команданта оружаних снага (а ови акти су услов за њихову употребу) у ствари су чак директно опасни по безбедност земље и могли би спречити правовремену акцију одбране. Наиме, не само премапотпис, који би захтевао формалну седницу Владе или присуство председника Владе ради стављања свог потписа на такав акт, већ чак и решење о тзв. прибављеном мишљењу председника Владе (чл. 83 тачка 6. Устава Србије) указује да се ради о непримереном услову за савремени рат. Чак иако прибављање мишљења не обавезује у садржинском смислу, правно јесте услов *qua non*, без кога се може поставити питање уставности акта председника. Али и то питање, као и друга у вези са тзв. стањем нужде (*state of emergency*) могу се поставити тек по протеку објективне опасности, као питања политичке одговорнос-

ти Председника и имајући у виду ефекат – тј. да ли је опасност по безбедност Републике отклоњена. Дакле, чак иако је тачно да компаративно уставно право познаје институт премапотписа у оваквим ситуацијама, заборавља се да су та решења уношена у време које је, иако није било тако давно (нпр. Устав Француске), ипак имало сасвим друге карактеристике рата и ратовања.

Исти разлози постоје и у вези са институтом премапотписа за акте које доноси Председник Републике у непосредној ратној опасности и рату, ако Скупштина није у могућности да се састане. За те услове сасвим су довољна ограничења садржана у обавези подношења на потврду ових аката кад се Скупштина састане, као и ограничења да се само у ратном стању тим актима може више од онога што може Скупштина, нарочито у вези са ограничењем појединих слобода и права човека и грађанина, јер измена организације државних органа уопште не може да се сматра у тим околностима значајним питањем. Познаваоци ове проблематике с правом указују да поједини уставни акти (нпр. Француска, Мађарска) или неки савремени међународни акти (Европска декларација о људским правима) у погледу ових овлашћења стављају границе које се не могу прећи (нпр. у погледу живота човека, личне слободе итд.), но, по мом мишљењу, реално и објективно посматрано, ларпурлартистички су и цинички, с обзиром да је рат по својој природи ограничење свих слобода и права човека. Такве границе тешко да би имале било какво реално значење у рату који се, то је ваљда свима белодано, води тотално – свим средствима и без икаквих ограничења. Исту меру сциентистичког етилизма и цинизма има и једна друга примедба на скали људских слобода и права у Уставу Србије јер не садржи тзв. људска права треће генерације (психолошко-социјална заштита инвалида и других хендикепираних лица, права тзв. сексуално неприродно усмерених лица, еутаназија, заштита животиња и сл.) у држави у којој се тек освајају основне политичке слободе (штампе и политичког организовања) или кад због економске ситуације нема новца ни за основна економско-социјална права.

Кад је у питању овлашћење Председника Републике за проглашавање и деловање у ванредном стању очигледно се ради о критикама које су засноване на неодговарајућем тумачењу уставног текста. Прво, иако код овог овлашћења нема институ-

та премапотписа, у вези са његовим вршењем предвиђен је по правно дејству знатно јачи правни инструмент – предлог владе (чл. 83 тачка 6). Наиме, док премапотпис омогућава самостално деловање Председника Републике јер он нуди – тражи заједнички акт са премапотписником, те тиме може вршити и јавни и институционални и фактички притисак на премапотписника, дотле решење из Устава Србије условљава коришћење ових права предлогом, дакле оценом Владе о потреби таквих овлашћења. Ово решење се само злонамерним и пристрасним тумачењем може свести на „процедурално-технички“ елемент, поготово ако се има у виду могућност избора Председника и Владе на различитим политичким програмима. Други, „превид“, у критици ових решења односи се на природу мера која се могу у овим приликама предузети, а настаје игнорисањем краха ове уставне одредбе – „у складу с Уставом и законом“ (чл. 83 тачка 8. *in fine* Устава). Наиме, у критици се каже да за ванредне прилике нису стављена чак и она „недовољна“ ограничења у вези са ратним стањем, па због тога се у ванредним приликама може чак и више него у ратном стању. Међутим, суштина навода уставне одредбе у целини може бити једино у томе да, кад су у питању ограничења слободе и права човека (нпр. кретање, настањивање, тајност писма, право избора, штампе, политичког организовања) и сл., може вршити Председник Републике, а не могу државни органи и само под општим условима већ утврђеним Уставом, а не и преко Устава као у ратном стању.

Приговор непостојања премапотписа истакнут је и у вези са овлашћењем за распуштање скупштине, али и за њега у целини важи све што је речено за природу и дејство предлога Владе код ванредних прилика, односно да је предвиђено решење по свом дејству јаче и значајније од дејства премапотписа. Дакле, и поводом тог овлашћења Председник не може да учини ништа сам и иницијално, већ тек поводом предлога Владе може процењивати, као самосталан и легитиман уставни орган, да ли би распуштањем Скупштине настале теже политичке последице од политичке користи добијене провером легитимитета сукобљених ставова и оцена Владе и Скупштине на изборима, који се у овој ситуацији могу чак сматрати и скривеним референдумом о спорном питању. Та оцена Председника је елемент равнотеже у подели власти и установљена је у корист Скупштине која

се не распушта аутоматски на предлог Владе, што је иначе решење блиско „чистом“ парламентаризму. У вези с овлашћењем за распуштање Скупштине, иако се не ради о самосталном овлашћењу Председника, критиковано је и одсуством тактаивно набројаних случајева у којима се распуштање може предложити. Ова критика је учињена чак и уз сопствено указивање да се набрајање тих услова ређе чини у уставним текстовима, а чешће настаје као плод парламентарне праксе и одлуке судова (нпр. СР Немачка). Лично сам мишљења да те случајеве (изузев забране распуштања у непосредној ратној опасности, рату и ванредним приликама) треба и код нас оставити парламентарној пракси која је тек у настајању, ово тим пре што се никада не могу обухватити и правом исказати сви случајеви тзв. политичке оцене Владе о потреби предузимања једне овакве мере.

2. *Одговорност Председника Републике.* Научне критике које се односе на одговорност Председника Републике уперене су на разлоге одговорности и поступак одговорности у оквиру кога се критикује орган који одлучује и потребна већина, а посебно распуштање Скупштине као последица неуспелог поступка опозива. Размотримо редом основаност изнетих примедби.

Као разлог за одговорност председника Устав наводи да је „прекршио Устав“ (чл. 88 став 2), из чега критичари закључују да Председник није политички одговоран, већ само правно и у вези са неуставношћу његових аката. Томе додају и то да такве акте ипак не оцењује ни надлежни орган - Уставни суд, већ правно неквалификовано тело (Скупштина, па бирачи). И овде се очигледно ради о критици заснованој на произвољном тумачењу текста Устава, односно на тврдњи да се под „кршењем“ Устава у ствари подразумева оцена уставности његових аката и радњи. Овакве значење се том термину не може придати, јер се у одговарајућем делу Устава (глава VII јемства уставности) за тај чин јасно употребљавају термини „одлучује о сагласности“, „оцењује уставност“ (чл. 125 и други). Управо је употреба овог термина „кршење Устава“ очигледно изразила да се ради о политичкој одговорности, коју други уставни (нпр. Француски) означавају по општој оцени исто недовољно прецизно, изразом „велеиздаја“. Како ни тамо тај израз не значи кривично дело издаје земље (види нпр. наведени чланак М. Јовичића), него „политички деликт неодређене садржине који се састоји из *повреде*

Устава или закона или тешког огрешења о дужност“ и како, да забуна буде већа, део кривичноправних коментара и закона има баш дело „велеиздаје“, оцењено је у редакцији текста Устава да је боље употребити други термин који указује на такву садржину, а јасно се разликује од оцене уставности ових аката, па и Председникових, које редовно чини Уставни суд. Из тога је и произашло решење да то не треба да чини не само Уставни суд, него ни неко друго *ad hoc* или стално тело, већ други представник воље бирача (поред председника) – Народна скупштина и то не коначно, већ само у погледу покретања поступка, док одлуку доносе они који су Председника и бирали - грађани. Чини се да је баш тај механизам логичан, што не значи да и неки други не би био такође логичан и демократичан.

У погледу величине потребне за опозив критикује се да је она постављена неоправдано високо и у Скупштини и у бирачком телу и да, кад је у питању одлука бирачког тела, она далеко прелази минимум потребан за његов избор (у двокружном већинском систему релативне већине, у другом кругу је то $\frac{1}{4}$ бирачког тела). Квалификована већина у Скупштини последица је става да изјашњавање о одговорности Председника Републике није уобичајена и редовна ствар у којој Скупштина треба да одлучује на исти начин као и у другим питањима, па да није оправдано да о томе одлучује минималном већином од $\frac{1}{4}$ својих чланова (чл. 80 став 1), јер се ради о изузетно важној политичкој ствари. Дакле, не би требало да буде спорно да ли је то квалификована већина, већ може бити предмет расправе да ли двотрећинска већина или нпр. већина свих посланика.

Слично ствар стоји и у погледу критике „уметања“ Скупштине у поступак одлучивања о одговорности председника. Ако је очигледно да се поступак не може покренути на исти начин на који се и кандидати за Председника предлажу, не само због тога што је та већина неозбиљно мала по важећим прописима о избору (100 потписа или предлог једне партије, што је у суштини исто, јер се партија региструје са 100 потписа), већ и због тога што у случају избора има више кандидата, изјашњава се о програму за будућност, а не о конкретним разлозима. Опет се чинило да ту тзв. оптужницу треба да поднесе други носилац легитимитета у систему – Народна скупштина, и да није логично да то буде макар колико велики број потписаних бирача.

Посебно је такође критиковано решење о апсолутној већини бирача потребној за одлуку о опозиву, уз указивање да је за избор потребна само већина од $\frac{1}{4}$ бирачког тела. Међутим, ни ова критика не стоји, јер је $\frac{1}{4}$ бирачког тела, као потребна већина, предвиђена само у другом кругу гласања у коме одлучује о два или више кандидата који су у првом кругу, између више кандидата, добили највише или једнак број гласова, док је за избор у првом кругу потребна иста већина као и за опозив. Овакво решење, дакле, последица је тога што за опозив, као меру одговорности, нема више кандидата, да се гласа само у једном кругу и да се ради о конкретном разлогу за опозив (мера, акт, радња, понашање), а не о програмском опредељењу и да се ради о веома озбиљном политичком поремећају у систему власти.

На крају, као приговор посебне тежине и као „суштинско онемогућавање“ одговорности председника Републике, наведено је решење о распуштању Скупштине у случају да бирачи не опозову председника (чл. 88. став 4. Устава). Мишљења сам да је ово решење Устава саасвим правно-логично, јер се у датој ситуацији у ствари догодио најтежи могући сукоб два непосредно фондирана легитимитета, при чему је одлука бирача о неопозиву, у ствари израз неповерења парламенту, који је двотрећинском већином претходно одлучио да разлози за опозив не постоје. Такав сукоб је непремостива политичка препрека за даљи рад Скупштине и он се мора завршити новим избором Скупштине. Не само да ми се ово решење чини логичним, већ сматрам недостатком Устава и то што у сличном случају, онда кад предлог Владе за распуштање Скупштине није прихваћен од стране Председника, Влади *ex constitutione* не престаје мандат. Дакле, мишљења сам да таква решења не само да не би била кочница демократији и њеној суштини – одговорности, већ би управо допринела одговорном вршењу уставних овлашћења.

III

Завршавајући овај кратки осврт на, по мом мишљењу, најважније критике Устава Србије о Председнику Републике, још једном морам истаћи да реалном садржином и значењем, тај део Устава нема разлога да буде предмет ни такве пажње, ни так-

вих критика, сем ако оне нису политички функционизоване. Међутим, места за аргументовану расправу и полемику има, али на начин достојан струке. При томе остајем убеђен да иако са стручног становишта смешно, с једне стране, говорити да се ради о „најдемократскијем Уставу“, да овај Устав не заслужује, са друге стране, ни поплаву необјективних и паушалних дисквалификација.

Vladan Kutlešić

CONSTITUTIONAL POSITION OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF SERBIA

- Resume -

Most of the discussions on the 1990 Constitution of Serbia are characterized by too much political colouring and partiality and sometimes professional immorality. It includes also quasi-scientific debates by suddenly promoted experts outside the branch of law at issue, or by people without legal education.

The genuine experts and impartial discussions obviously can not be effected over whether there is theoretical ground of the model of bicephalous executive in the conception of the division of power, but whether the instruments of bringing into balance of that model are adequate. Related to that, one may also raise the issue whether one may criticize the lack of formal institute of co-signature – although there are other harmonizing instruments – which eventually make the above institution insufficiently harmonized. Also it is possible to ask whether such other instruments are sufficient – as the author alleges. The same procedure could be applied in discussing the adequacy of the mechanism of responsibility of the President of the Republic.

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

Матија СТОЈАНОВИЋ*

Студент мастер студија,

Правни факултет

Универзитета у Београду

УДК 271.2:327

DOI: <https://doi.org/10.22182/apdn.42020.7>

ПРАВОСЛАВНА ЦИВИЛИЗАЦИЈА У СВИЈЕТЛУ МЕЂУНАРОДНИХ ОДНОСА

- Сажетак -

Предмет овог рада јесте расвјетљавање настанка и развоја идеје Православне цивилизације, исказивањем њене унутрашње логике, и њене историјске сукобљености са такозваном Западном цивилизацијом. Аутор указује на узроке овог сукоба, политичко-теолошки концепт усаглашавања центара свјетовних и духовних центара власти ван којег се овај сукоб не да правилно схватити. Аутор потом указује на историјску утемељеност овог сукоба и све оне његове манифестације које су додатно допринијеле његовом утемељивању, као и на његов допринос у стварању идеје о Трећем Риму, и начин на који се та идеја данас исказује и користи у руском друштву и држави као фактор друштвене кохезије и међународне меке моћи.

Кључне ријечи: православље, цивилизација, Византија, Русија, Трећи Рим, Запад.

---

* Електронска адреса аутора: mato.sto1@gmail.com.

1. УВОД

После пада Берлинског зида, на површину су избила претходно скривена политичка струјања, која је, 1993. г. Самуел Хантингтон дефинисао као „сукоб цивилизација.“¹ Ипак о „сукобу цивилизација“ се говорило много прије Хантингтона и Берлинског зида. О њему је писао, још у деветнаестом вијеку, Николај Данилевски, у контексту сукоба „Русије и Европе“² или „Православне“ и „Западне“ цивилизације. Супростављање „Запада“ и „Православља“, па и њихово уобличавање у посебне „цивилизације“ многима би могло дјеловати претјерано. Они би се можда, баш као Данилевски, запитали да ли њихове разлике и сукоби представљају заправо „небитну специфичност која, може се рећи, ишчезава у заједничком појму хришћанске цивилизације?“³ На ово питање Данилевски је, крајем деветнаестог вијека, одговорио одрично, а образложењу тог одговора, посветио је читаву књигу.

Истом питању, ми ћемо да посветимо овај скромни рад, не би ли покушали да установимо да ли је одговор остао и дан данас, почетком двадесет и првог вијека, исти.

2. СУКОБ ДВА РИМА

И као што стара пословица каже, сви путеви воде у Рим, па тако и овај. Рим је дуго био центар свијета, како у политичком, тако и у буквалном смислу. Ипак, дугогодишња пријестоница истоименог царства, почетком четвртог вијека задржала је мало свог пређашњег сјаја и значаја. Главни привредни и културни токови премјестили су се на Исток, а доласком цара Константина на власт, преселиће се тамо и сама пријестоница. Све је те сеобе пратила и једна много дубља сеоба – сеоба из паганства у хришћанство. Побједа на Милвијском мосту, које је Константину донијела царство, добијена је у знаку крста и поруке „у овом побјеђуј.“ После ње, прогон хришћана ће, 313. г, престати, не би ли, већ 330. г., основан нови, хришћански, Рим. Он

---

¹ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster, 1996.

² Николај Данилевски, *Русија и Европа*, Нолит – Досије, Београд, 2007.

³ Исто, стр. 156.

ће касније бити прозван Константинопољ, у част оснивача, а код нас ће остати упамћен као Цариград.

„Цариград је од почетка имао изразито хришћански карактер. Исто тако, од почетка његово становништво било је по језику и култури претежно грчко. Христијанизацијом државе и подизањем нове престонице на Босфору, Константин је дао двојструки израз насталој превласти Истока.“⁴ Легенда о његовом оснивању, прожета је религијском симболиком, „Цар Константин, трасира границе града по упутству Анђела“,⁵ а „када га је један дворанин упитао колико је још далеко намерио да иде, овај му је одговорио: „Докле год не застане Онај што преда мном ходи.“⁶ – „оснивање Константинопоља (Цариграда), града Богом изабраног, убрзо је сматрано симболом оснивања хришћанског свијета.“⁷

У том хришћанском свијету, Цар није могао, као за вријеме незнабоштва, бити Бог. Он је, пак, могао служити Богу и своју власт тако легитимисати. То је знао Јосибије Кесаријски, први хришћански историчар, када је на прослави тридесетогодишњице Константинове власти, објашњавао због чега је она добра – и што је најбитније, у сагласности са Божјом вољом. Наиме, Константин је ујединио царство, учинивши да на земљи баш, „као на и небу“, буде један владар. Што значи да из религијског монотеизма нужно произилази царистички монархизам. Ипак, то га ништа не би разликовало од паганским императора да није, притом, то Царство сагласио са Божјом вољом, и учинио га хришћанским. Дакле, сва је мудрост земаљског живота, па и земаљске власти, у томе да буде „и на земљи као и на небу“ – да се буде у *сагласју* (симфонији) са Ријечју Божјом, а то је једино могуће уколико је неко у *сагласју* са Црквом Божјом, која је носилац те Ријечи.⁸ Како човјек, тако и држава. Када се хришћанство, 380. г., прогласило за *званичну* религију царства, и *симфонија* ће постати званична политичка идеологија истог. Свега годину дана касније, добићемо прве плодове ове транс-

---

⁴ Георгије Острогорски, *Историја Византије*. Просвета, Београд, 2016, стр.73.

⁵ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Filip Višnjić, Beograd 1988, стр. 27

⁶ Ернл Бредфорд, *Велико Издајство: Цариград 1204*, Алгоритам, Београд 2011, стр. 139 .

⁷ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, нав. дело, стр. 27.

⁸ Brandon Benjamin, *Eusebius of Caesarea's Oration in Praise of Constantine as the Political Philosophy of the Christian Empire*, Boise State University Theses and Dissertations, 2012, стр. 84-100.

формације. На Другом Васељенски Сабору, окупљени хришћански епископи ће, у недавно изграђеном Цариграду, донијети одлуку да је „Цариград други после Рима, јер је Цариград Нови Рим.“⁹ Стари царујући град Рим, мораће да уступи мјесто Новом Риму – Константинопољу. Чиме је демонстрирано да симфонија подразумјева и *просторно* усаглашавање центара власти. То ће, наравно, засметати старом Риму, који је, сходно свом некадашњем царском статусу, дотада уживао прво мјесто у Цркви. Неумољива логика *симфоније*, ту ће му титулу, полако одузети. На Четвртм Васељенском Сабору (451. г.), епископи ће утврдити да су древни Оци „престолу древног Рима дали преимућство које му и доликује, зато што је он био царујући Град“ и да они, „следећи исте те побуде и правилно расуђујући“ – „исто то право“ преносе „најсветијем престолу Новог Рима, да овај град, који има част да буде Град цара и сената, и који има подједнако првенство са древним империјским Римом, у складу са тим да буде исто као и он узношен и у црквеним пословима и тако да буде други после њега“.¹⁰ И док је у свему, осим у части, Цариград постао једнак Риму, он је њега заправо претакао. Родио се нови обичај, који ће временом постати услов пуноважности сваког царског крунисања, а то је да га обави цариградски патријарх.¹¹ Кључеви царства, пали су у руке Цариградског патријарха. С друге стране, Рим пада у руке варварских освајача, који ће „далеки Рим и његових неколико десетина хиљада становника нагомиланих у рушевинама“¹² отргнути из окриља Царства чији је центар некада био, и у том га стању задржати готово пола вијека, све док га Јустинијан Велики не успије повратити. Тако се „Рим, разорен и варваризован, потчињава Константинопољу, он ће се сетити своје старе славе, својих титула и примата тек када варварски Запад, који он христијанизује, стекне снагу да се супростави Византији да би јој, у једном новом свету, оспорио примат.“¹³ Ту снагу ће Рим чекати готово два вијека, све док се средином осмог вијека не укаже „на римском хоризонту нова сила чија је заштита могла да буде ефикаснија, а чији је патронат за римску цркву био мање тежак но патро-

---

⁹ Антон Каргашов, *Васељенски Сабори : том I*, ФИДЕБ, Београд, 1995, стр. 182.

¹⁰ Исто, стр. 373.

¹¹ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, нав. дело, стр. 89-90, 488-489.

¹² Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, нав. дело, стр. 106.

¹³ Исто, стр. 33.

нат јеретичке Византије. То је била млада Франачка краљевина. (...) Овај састанак ударио је темељ савезу Рима са Франачком и оснивању римске црквене државе.¹⁴ Рим је, кад већ није могао да буде први у старом Римском царству, одлучио да направи ново – Франачко. „Папство је окренуло Византији леђа и ступило у сарадњу са франачким краљем. За мање од пола века из те сарадње произашло је Западно царство“.¹⁵

3. СУКОБ ДВА ЦАРСТВА

Франачко, илити Западно римско царство је званично проглашено на Божић 800. г., када је, у цркви Св. Петра у Риму, Карла Великог, *сходно византијском обреду*, папа Лав IV крунисао за *Римскога цара*. Византија је овај чин доживјела као узурпацију *свог* царског престола и свеукупног хришћанског поретка, па га није могла признати. Али, оно што није дозвољавала свијест о нужности јединства хришћанске Цркве и Царства, политичке прилике јесу. Како би се спасили Бугара, Византинци су, 812. г. Карлу признали титулу *Цара*, која је, по византијским поимањима, била битно различита од титуле *Римскога* цара.¹⁶ Међутим, компликовани византијски церемонијал и хијерархија звања није дао никога заварати – Васељена је била подијељена на два дијела, настала су два царства - Запад и Исток.

„Карло Велики је правилно процијенио да би његова идеја оснивања једног новог царства на Западу подразумјевала и један сасвим нови „поредак ствари,“ једно културно јединство које би по својој природи извршило отклон од традиција Римскога свијета. (...) Нова врста хришћанске вјере је била потребна не би ли оправдала постојање другог хришћанског царства.“¹⁷ То „ново хришћанство“ је он пронашао у дјелима западних писаца, првенствено Августина који, будући да није био упознат са грчким језик, није могао бити упознат ни са теологијом тог времена, која је готово искључиво на том језику и писана.

Ипак, таква учења, колико год неусаглашена са православним, била су једина која су франачка племена могла чу-

---

¹⁴ Георгије Острогорски, *Историја Византије*. нав. дело, стр. 213.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, стр. 239-240.

¹⁷ Christos Yannaras, *Orthodoxy and the West*, Holy Cross Orthodox Press, Massachusetts, 2006, стр. 16

ти. „Преобраћена варварска племена прихватише ову верзију хришћанског живота без оклевања, несвјесна свих „канонских претпоставки“ црквеног поретка. Римска црква није више учествовала у оним царским институцијама преко којих се могло сачувати јединство Цркве. Тежња да свој ауторитет наметне, подразумјевала је стицање политичке моћи и претварање у аутономно политичко тијело“.¹⁸ Тако су франачки суверени, „закупљени тиме да учврсте моћ у стабилним институцијама и да им пруже законске основе (...), умели да ставе теологију у своју службу. Захваљујући њиховој бризи, свете тајне цркве и нова реформисана литургија постале су заједнички језик и идеолошка веза народа освојеног и уједињеног под заставом новог цара.“¹⁹ Та црква и то хришћанство – постаће темељ нове Западне цивилизације у свим њеним особеностима.

То што је Византија у тренутку попустила амбицијама Франака била је последица најезде због које она привремено „напушта грандиозну римску идеју а прихвата идеју одбране родне груде.“²⁰ Престанком исте, она ће поново истаћи своје право и призвање јединог хришћанског царства. Тако ће отпочети борба између ове двије цивилизације, која ће се водити не само на црквеном и политичком, већ и на војном плану.

Први конкретнији сукоб десио се на простору словенских племена, која су као клин била забијена између ова два царства. Оно што је ова племена спајало био је језик и чињеница да су некрштена, а то што су имали посебну државу, нека је од њих чинила посебним, именом – Моравце и Бугаре. Први су били комшије Франака, а други Византинаца, а и једни и други су се нашли под ударом својих комшија. Тада се, сходно оној, „непријатељ мога непријатеља је мој пријатељ“, створио савез између Бугарске и Франачке, а Моравске и Византије.²¹

Византинци су испали јачи. План Бугара да се духовно потчине Западу и приме њихово учење, они су осујетили тиме што су бугарског краља нагјерали да се крсти по православном обреду. Самосталност далеке Моравске су сачували тиме што су им послали браћу Тирила и Методија, да их наоружају „духов-

---

¹⁸ Исто, стр.17.

¹⁹ Gi Metan, *Rusija – Zapad: Hiljadu godina rata*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2017, стр.111-112.

²⁰ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, нав. дело, стр.49.

²¹ Георгије Острогорски, *Историја Византије*. нав. дело, стр. 266-274.

ним оружјем, самобитном писменошћу која им даје средство за ограђивање и очување својих народних основа“,²² глагољичним писмом и црквеним књигама, захваљујући којима су могли да врше проповјед и службу Божју на словенском језику и због чега је „успјех њиховог мисонарског рада био осигуран.“²³

Иако је Моравска, упркос свему, временом подлегла франачком притиску, успјех Византије ће се показати трајнијим код Бугара и Срба, а касније и Руса, које ће, ученици Тирила и Методија, трајно увести у „Византијски комонвелт“ – „јединствену међународну заједницу“ коју ће везати „заједничка вероисповест источног хришћанства, прихватање примата цариградске цркве, и – бар прећутно – одређене мере власти византијског цара над целокупним православних хришћанским свијетом“.²⁴

Први покушај да се ова заједница наруши, десит ће се у Бугарској. Незадовољног краља, римски папа навешће на сарадњу којом ће отворити врата навали франачких свештеника на канонску територију Цариграда. Да овај проблем постане много већи од просто јурисдикционог, осигураће јеретичко учење *филиокве* које ће ови свештеници проповједати. Цариград ће 867. г. Рим, заједно са његовим учењем, по први пут јавно да осуди и ексомуницира.²⁵ Рим, који је претходно томе већ ексомуницирао цариградског цара и патријарха, ово много није интересовало.²⁶ Овим ће се најавити много већи сукоби који ће се десити између ова два свијета.

4. СУКОБ ДВА СВИЈЕТА

„Велика шизма из 1054. године није била ништа друго до кулминација ранијих процеса отуђења. Међутим, важно је поменути да Велики раскол није у то време поиман као трајно одвајање ова два света“, ипак, „ствари су се промениле, посебно након догађаја из 1204. године који су оставили неизбрисив траг на православни свет.“²⁷

---

²² Николај Данилевски, *Русија и Европа*, нав. дело, стр. 242.

²³ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, нав. дело, стр. 274.

²⁴ Димитри Обленски, *Византијски комонвелт*, Просвета, Београд 1996, стр. 1.

²⁵ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, нав. дело, стр. 272-273.

²⁶ Исто.

²⁷ Василиос Макридис, *Културна историја Православља и модерност*, Фондација Конард Аденауер – Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд, 2014, стр.132.

Католички крсташи су, са свог намјераваног пута у Свету земљу „скренули“ до Цариграда и, по први пут у историји тог града, успјели да савладају његове зидине и да, за више од пола вијека, пријестоницу православља преотму од Византинаца. „Три дана и три ноћи освајачи су пљачкали град и вршили свирепа насиља.“ (...) „Откако је света, ни у једном граду није добијен толики плен“.²⁸ „Процењује се да чак три четвртине ризнице Цркве Св. Марка у Венецији испуњавају ствари опљачкане из Цариграда, и да готово да није било значајније катедрале у средњовјековној западној Европи коју није красила нека реликвија однјета из царског града. Цариград се од овог удара никад није опоравио.“²⁹ „То да овај догађај и дан данас живи у свијести православних народа, најбоље сведочи то да је чак 800. година после њега, папа Јован Павле II приликом посјете Грчкој јавно затражио опроштај због истог.“³⁰

После овог догађаја, антилатинско расположење се трајно урезало у свијест православних Грка.³¹ Ипак, да оно не остане специфично грчка појава постараће се развој догађаја у Русији. Шведски крсташи, у жељи да прошире католичанство и своје територије, ударише на сјеверно-западне границе руске земље, које су се у то вријеме бориле против муслиманских татарских хорди. Како би зауставио надируће шведске крсташе (и спасио православље) млади руски принц Александар, касније назван *Невски*, одлучи да призна татарску власт, како би све руске силе усмјерио против крсташа. Тамо је, 1240. године, у бици на Неви, потукао Швеђане, да би само двије године касније, априла 1242., на језеру Пејпус, осујетио нови покушај католичких витезова да његову земљу подјарме и покатоличе.³²

„Ови догађаји дубоко су се урезали у колективно памћење“³³ Руса – они су упамћени „као издаја хришћанске сабраће пошто се све то догађало када је „Руска земља“ била угрожена из азијских степа, уместо да угроженим истоверницима похитају у помоћ, „латини“ су са своје стране покушали да из слабости руских кнежевина за себе извуку корист.“³⁴

---

²⁸ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, нав. дело, стр. 474.

²⁹ Ернл Бредфорд, *Велико Издајство: Цариград 1204*, нав. дело, стр. 160-167.

³⁰ Василиос Макридис, *Културна историја Православља и модерност*, нав. дело, стр. 131.

³¹ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, нав. дело, стр. 89-99; 118-124

³² Томас Бремер, *Крст и Кремљ*, нав. дело, стр. 212.

³³ Исто.

³⁴ Исто, стр. 36-38

„Првобитно релативно и непланирано одвајање ова два света је тако претворено у метафизички јаз, који је стекао статус онтолошког дуализма“.³⁵ Како тај јаз изгледа, види се из писања Достојевског, који вели – „Римокатолицизам је исто што и нехришћанска вера (...) Пре свега – нехришћанска! (...) По мом мишљењу, римокатолицизам није уопште ни вера, него непосредан, одлучан наставак Западне Римске Империје, и код њега је све потчињено тој мисли, почевши од вере. Папа је заузео земље, земаљско царство, и узео мач. И од тога доба непрестано све тако иде, само су мачу давали још лаж, подмуклост, превару, фанатизам, празноверицу, злочин. (...) Све су за новац продали, за ниско земаљско царство!“³⁶

5. ТРЕЋИ РИМ

Јаз између ова два „свијета“ ће временом постати само дубљи. После вјероломног напада на Цариград 1204. г., од којег се Византија никад није успјела опоравити, територије њеног царства запосјешће бројне католичке државице, које ће, као пијавице, испијати његову животну снагу. Све слабија Византија биће све лакша мета Муслиманима, а све разговоре о удруженом подухвату против азијске најезде, Ватикан је вјешто претварао у уцјене. Сваку помоћ, условљавао је потчињавањем Православне цркве римскоме папи. Очајни византијски цареви су више пута подлегали овом искушењу, али без трајнијег дејства. Најзад, свега тринаест година пре коначног пада Цариграда, цариградски цар и патријарх пристадоше на унију.³⁷ Али, на њу нису пристали остали православни. Одбили су је источни патријарси, а Руси су свог митрополита, пошто је објавио унију, ухапсили.³⁸ Грађани Цариграда су пркосно говорили како би радије у Цариграду видејели „турски турбан неголи латинску митру.“³⁹ Та ће им се жеља убзро остварити, кад 1453. године, Цариград коначно падне под турску власт.

У Русији је пад Цариграда схваћен као логична последица вјероодступништва његових главара, монах Филотеј поручује

---

³⁵ Василиос Макридис, *Културна историја Православља и модерност*, нав. дело, стр.133.

³⁶ Јустин Поповић, *Достојевски о Европи и Словенству*, Манастир Ћелије, Ваљево 1981. 277.

³⁷ Георгије Острогорски, *Историја Византије*, нав. дело, стр. 638.

³⁸ Ернл Бредфорд, *Велико Издајство: Цариград 1204*, нав. дело, стр. 39.

³⁹ Elen Arveler, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, нав. дело, стр. 133.

руском књазу Ивану III да „се заправо и не може говорити о паду православног грчког царства. Оно се само преместило и наставило да постоји тамо гдје је била пренесена Васељенска црква, где су без промена чувана апостолска предања и где је чувар црквеног обреда био слободни цар.“⁴⁰ Будући да је византијски цар погинуо под зидинама Цариграда – једини православни цар, могао је бити Велики књаз Москве. „Два Рима су пала, Трећи, то јест, Москва, блиста као сунце у целој васељени, а Четвртог Рима неће бити.“⁴¹

Русија није журила да обује византијске чизме. Руски књаз је своју улогу првенствено схватио као ту чувара православног предања, а не „осветника“ Византије.⁴² Он је, и поред законског права на византијски престо, стеченог браком са братаничном последњег византијског цара, остао глув на папине наговоре о заузимању Цариграда, који би, по папином предлогу, припао Русима.⁴³ Остао је, пак, више него расположен да настави свој обрачун са „јеретичним“ Пољацима, као и они са њим. Предложили су папи да умјесто савезништва Русији понуде ропство, правдајући то тиме да Руси толико мрзе католике да спаљују Библије само зато „што су их издали католици и јер су штампане у католичкој земљи.“⁴⁴ План је папа прихватио, али не и остварио. Напрасна смрт пољског краља га је у томе спријечила.⁴⁵

Тек ће доласком Ивана Грозног „пренос православног царства“ бити употпуњен. Он ће се у московском Успенском храму крунисати за цара по византијском обреду, а крунисање ће потврдити и сам цариградски патријарх. Православно царство, ускоро ће добити, како то већ и доликује, и своју Московску патријаришију. Цариградски патријарх ће изричито препознати Москву као Трећи Рим, пишући како „је стари Рим пао због Аполинаријеве јереси, а други Рим, тј. Константинопољ, заузели су безбожни Турци (...) твоје царство, о побожни царе, велико Руско царство, Трећи Рим, својом побожношћу све превазиће и сва православна царства у твоје једно сјединише се, а

---

⁴⁰ Фјодор Успенски, *Источно Питање*, Београд, Логос 2013, 31.

⁴¹ Исто.

⁴² Милан Суботић, *Руске теме: месџанство, интелигенција, нација*, Логос, Београд 2013, 24-33.

⁴³ Фјодор Успенски, *Источно питање*, нав. дело, стр. 63-64.

⁴⁴ Исто, стр. 40.

⁴⁵ Исто, стр. 57-59.

ти си једини хришћански цар у целом свету кога помињу сви хришћани по целој васељени.“⁴⁶

Ипак, он неће признати и посебан положај Московске патријаршије, па ће га она, пратећи логику усаглашавања центара свјетовне и духовне власти, сама себи временом додијелити. Ипак, у томе ће је увелико пореметити реформе Петра Великог. Иако је њима успио, за разлику од својих претходника, да Русију уведе у „лигу великих сила“, и да „православну политику“ врати на међународни ниво, то је урадио по цијену потискивања православног у самој Русији. Његова реформа „је била неизбјежна, али је он њу извео страшним насиљем над народном душом и веровањима народа“, ⁴⁷ умјесто Светог Царства, створио је *Руску империју*, умјесто цара постао је *император*, а умјесто Москве, Трећег Рима, саградио је *Санкт Петербург*, укинуо је *патријаршију* и замјенио је Синодом, потчинивши тиме до краја цркву држави, а државу скренувши са идеје Трећег Рима. Због свега тога, народ, који је тој идеји остао до краја вјеран, прозвао га је „антихристом.“⁴⁸

Тако да ће се, упоредо са цветањем руске улоге у међународним односима, исказану јачањем њених веза са православнима на Балкану и стицањем статуса „заштитнице православних“, у Русији бити вођена борба за „спас и очување руске душе“ од пипака „западне цивилизације“, који су, захваљујући Петровој реформи, продирали у њу.

Предводници у тој бици биће словенофили, онај дио руске интелигенције који је заједно са народом остао вјеран идеји Трећег Рима. Учили су да „следи један посебан задатак и послаће Русије у погледу хришћанства у целини. Пошто су западне цркве изгубиле свој корен, оне би морале да се окрену православљу, за Европу и за западну цркву спас је једино у Русији.“⁴⁹ Та месијанска идеја се може схватити као Петрова реформа окренута наопачке – умјесто тога да траже спас Русији у Европи и њеним вриједностима – они су спас Европе видјели у руским, превенствено православним вриједностима.

То што је Запад увелико изгубио свој религијски карактер и постао секуларан и либералан њих није спречавало да одрже

---

⁴⁶ Исто, 30.

⁴⁷ Nikolaj Berdajev, *Izvori i smisao ruskog komunizma*, Književne novine, Beograd 1989, стр.5.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Томас Бремер, *Крст и Кремљ*, нав. дело, стр. 165.

стару дихотомију борбе против „католичког Запада.“ Како каже Достојејски; „Та иста Француска, и у својим револуционарима конвента, и у својим атеистима, и у својим социјалистима, и у садашњим комунарима (...) наставља бити нација римокатоличка сва заражена римокатоличким духом и словом његовим. (...) Јер социјализам француски није ништа друго до насилно сједињавање људи – идеја која потиче од старог Рима, и која се потом у римокатолицизму потпуна сачувала!“⁵⁰ „Људи пишу и пишу, а превиђају оно што је најглавније. У западној Европи народи су изгубили Христа (римокатолицизам је крив), и зато је западна Европа близу пада.“⁵¹

Симболичан, али и конкретан, сукоб ова два погледа на свијет, довешће до Кримског рата. Кључеве Витлејемског манастира у Јерусалиму, који су, представљајући својеврстан симбол црквеног примата, све до тада припадали православнима, Турска је, по наговору Француске, хтјела да преда католицима. Русија ово није хтјела да дозволи, те се, у својству заштитнице православних поданика Турске империје предвиђеног одредбама Кучук-каинарџијског мира, умјешала у овај спор.⁵²

То мијешање, Турска и Западне силе протумачиле су као удар на интегритет и суверенитет Турске империје – што, пак, Русију није дало обесхрабрити. Ускоро је између Турске и Русије избио рат, који је у народу наишао на ентузијастичан пријем - „иако можда званично то није био свети рат, у очима народа он то свакако јесте.“⁵³

Русија је сматрала да је овог пута довољно снажна да порази Турке и коначно ослободи Цариград од невјерника. Ипак, Запад се постарао да се то не деси. Њима је очување „територијалног интегритета“ Турског царства било милије од било какве „хришћанске солидарности.“ Још једном, православни су се осјетили изданим од стране Запада, и то све зарад неких „земалских интереса.“ Британски лорд Дизраели је улогу Британије у овој коалицији овако правдао: „пад Цариграда у руске руке донео би овој сили, како је говорио, „надмоћан утицај у ев-

⁵⁰ Јустин Поповић, *Достојејски о Европи и Словенству*, стр. 286-287.

⁵¹ Исто, стр. 277.

⁵² Николај Данилевски, *Русија и Европа*, нав. дело, стр. 31-37.

⁵³ Jack Fairy, *The Great Powers and Orthodox Christendom : The Crisis over the Eastern Church in the Era of the Crimean War*, Palgrave Macmillan, United Kingdom 2014, стр. 24.

ропској политици, који би био погубан по европску цивилизацију (...) јер тај град, (...) доноси „светско царство“⁵⁴.

Убрзо потом, идеја „Трећег Рима“ и православног царства ће да доживи, свој, како се то чинило, неславан крај. Умјесто Европе, у крвавој социјалистичкој и атеистичкој револуцији, пропаће православно царство Русије. Царска породица биће убијена, а социјалистичка диктатура, наредних 70. година, заведена. Упркос свему томе, вјера у свети позив Русије ће успијети да опстане. У самом предвечерју Другог светског рата, када се Совјетски савез ближио врхунцу своје славе, Дмитриј Мерешковски коментарише давно изговоре ријечи једног руског дипломате и pjesника да ће „на континету Европе остати само један цин – Русија. Запад нестаје, све се руши, и кад из тог огромног бродолома видимо Русију, која испливава као свети ковчег, још огромнију, ко ће се усудити да посумња у њену мисију?“⁵⁵ па вели; „посматрајући Русију данас Запад би могао да се наруга том пророчанству“⁵⁶ а и сам проричући како - „Русија која пропада, можда је ближа спасању него народи који се спасавају; распета – ближа васксењу него они који је распињу“⁵⁷ - „Русије ће се спасти – знајте! И скоро ће њено васкресење!“⁵⁸

6. ТРЕЋИ РИМ, ДРУГИ ПУТ

И заиста, после седамдесет година комунистичке власти, васкрснуће православна Русија. Носиоци остатака државне власти, прије свега војне, су у Руској цркви препознали једину институцију способну да очува друштвену кохезију по распаду Савеза.⁵⁹ Улога руског патријарха је била кључна у погледу избјегавања сукоба приликом спровођења Јељцинове политике расформирања Савеза.⁶⁰ Као да се историја понављала, атеистичко царство које је прогонило хришћане се распало, а на улицама Москве су осванули

---

⁵⁴ Милош Ковић, *Дизреали и Источно питање*, Слио, Београд 2018, стр. 102.

⁵⁵ Дмитриј Мерешковски, *Тајна руске револуције*, Ков, Вршац, 2002, 22.

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто, стр. 89

⁵⁸ Исто.

⁵⁹ Dmitry Adamsky, *Russian Nuclear Orthodoxy : Religion, Politics and Strategy*“ Stanford University Press, Stanford, California, 2019, стр. 17-27.

⁶⁰ John Garrad, Carold Garrad, *Russian Orthodox Resurgent : Faith and Power in the New Russia*, Princeton University Press, New Jersey, 2008, стр. 14-36.

крстови са натписом „у овоме побјеђуј.“⁶¹

Као симбол овог преображаја, прва сједница руског парламента отворила се у најстаријем московском храму, Успенском, гдје се први руски цар, и многи после њега, крунисао.⁶² А да веза између цркве и државе није остала само симболична потврђује и развој догађаја у руској војсци, у којем ће нарочито битну улогу одиграти тадашњи митрополит московски, а садашњи патријарх руски, Кирил. У свом говору представницима руске политичке и војне власти, свега неколико недеља по успостављању Руске федерације, он је истакао незамењив значај који Руска црква може имати за руску војску.⁶³

Да је тај значај препознат свједоче будући састанци Кирила и вискох војних званичника, који ће већ јуна 1993. довести до Заједничке декларације о сарадњи Руске православне цркве (РПЦ) и Армије. Следеће године, војни врх ће наредити да се у свакој јединици постави бар по један официр задужен за верска питања, а Црква да у свакој епархији мора бити именован бар по један свештеник задужен за сарадњу са војском. Већ крајем 1995. г., формира се „Синдски департман Московске патријаршије за сарадњу са оружаним снагама и органима принуде“ у којем је већ тада било ангажовано преко 400 свештеника.⁶⁴

Овај савез Руске војске и цркве постаће чвршћи доласком Владимира Путина на чело руске државе. Већ на Божић 2000. г, „он је истакао посебну улогу Православља у руској историји, тврдећи да је оно утврдило карактер руске цивилизације.“⁶⁵ Потом је почео и да истиче како, имајући на уму суштинску супротстављеност руских и западних свјетоназора – договор између ове двије стране неће бити лак. Недуго затим је критиковао „секуларне Американце и Европљане због тога што су одбацили своје корјене, међу којима и хришћанске вриједности које чине темељ Западне цивилизације“.⁶⁶

Да Русија те вриједности није заборавила, и да их истиче, постало је званично 2007. г. када је институт војног свештенства

---

⁶¹ Исто, стр.32 - 33.

⁶² Исто.

⁶³ Dmitry Adamsky, *Russian Nuclear Orthodoxy*, нав. дело, стр. 20.

⁶⁴ Исто, стр. 103.

⁶⁵ Исто, стр. 92.

⁶⁶ Исто, 180.

уздигнут на ниво закона.⁶⁷ А данас је, када је позивање на Бога постало дио преамбуле руског Устава, још јасније.⁶⁸ Најинтересантнија је, пак, улога која је Руској цркви припала у склопу руске нуклеарне тријаде. Када је руски патријарх Алексеј, почетком деведесетих година повео литију ка манастиру Саровском, носећи мошти Св. Серафима, челници затвореног нуклеарног центра Арзамас 14, на чијој се територији манастир налазио, су га дочекали с поруком да су „црквени великодостојници и творци нуклеарног оружја људи из истога круга, јер они истовјетно појме државне интересе, и једни и други бране народ – једни физички, други духовно.“⁶⁹ Полако ће се свијест о узајамним интересима формулисати као следећа правилност – „да би Русија била православна, она мора бити нуклеарна, а да би била нуклеарна, она мора бити православна.“⁷⁰ Једни је чине политички, а други духовно сувереном.

Да ово неће остати само слоган, свједочи то што су „последњих неколико година, (...) свештеници постали директно укључени у надзирању морално-психолошке поузданости нуклеарних оператера и званично су одређени да његују и одржавају свеукупну операционалну стабилност службеника уопште, а нуклеарних оператера посебно“.⁷¹ Тако су војни свјештеници замјенили комунистичке „политичке комесаре“, и данас, у оквирима обновљеног политичког директората Руског генералштаба, играју једну од главних улога.⁷²

Овај савез Руских оружаних сила и Руске цркве, добио је свој најјачи израз јула 2020. године, када је, у присуству руског министра одбране, Сергеја Шојгуја, и патријарха Кирила освештан Главни храм руских оружаних сила – „овај храм је симбол пута од безвјерја ка вјери, и споменик свим онима који су дали живот за ближњег свог“, рекао је тад руски патријарх Кирил.⁷³

---

⁶⁷ Исто, 103.

⁶⁸ Слободан Самарџија „Повратак Бога у руски устав“, *Политичка*, 09.03.2020.

⁶⁹ Dmitry Adamsky, *Russian Nuclear Orthodoxy*, нав. дело, стр. 29-43.

⁷⁰ Исто, стр. 77.

⁷¹ Исто, стр. 229.

⁷² Исто, стр. 237.

⁷³ Владимир Емельяненко, Иван Петров „Храм ратной памяти“ *Российская газета*. 15.06.2020.

7. СУКОБ ТРЕЋЕГ И ДРУГА ДВА РИМА

Оваква, обновљена и православна, Русија, је по природи ствари морала да рашчисти рачуне са Цариградом, као некада он са Римом. Цариград је, после пада царске Русије, предузео својеврстан „административни освајачки поход у туђе земље и туђу паству“⁷⁴ захваљујући којем је проширио своју јурисдикцију над великим бројем, претходно руских, али и српских, црквених територија.⁷⁵ Тако је он, после Другог светског рата, постао највећи савезник америчкој држави, која је у лику цариградског патријарха, пронашла вјерног савезника у борби против (ширења) комунизма.⁷⁶

Повод за отворени сукоб Цариграда и Москве пружиће спорна одлука цариградског патријарха да православној цркви у Урајини, додијели статус аутокефалне цркве, што је РПЦ доживјела као грубо мијешање у њене унутрашње ствари. Не улазећи дубље у канонско-правне аспекте овог проблема,⁷⁷ он је отворио простор читавом низу критика усмјерених ка Цариграду. Оне су углавном биле усмјерене на то да повуку паралелу између понашања садашњег Цариграда и ондашњег Рима, њихове тежње да, уз помоћ страних сила не нужно наклоњеним православљу, наметну свој црквени примат и узму више него што им следује.

О овоме патријарх руски говори на следећи начин: „поседујемо одређене, поуздане, информације које указују на то да све што се данас дешава у Православној Цркви није пука случајности, односно производ хира једног или другог религијског дјелатника чији се ум помрачио, већ је то реализација савршено конкретног плана, који има два циља, да одвоји грчки свијет од Русије и Русију од грчког свијета“.⁷⁸ То се, ако погледамо ре-

---

⁷⁴ Србољуб Милетић, *Мелентије (Метаксус)*, Internet, <https://svetosavlje.org/meletios-metaksakis/> (приступљено 20.2.2020).

⁷⁵ St. John of Shanghai and San Francisco – „The Decline of the Patriarchate of Constantinople“ - *Orthodox Word*, vol. 8. No. 4 (45), July-August 1972, 166-168, 174-175.

⁷⁶ Alexandros Kyrou, *Truman, Athenagoras, and World Orthodoxy: An Historical Alternative to Current US Relations with Constantinople: Part Two*; Internet, <https://blogs.goarch.org/blog/-/blogs/truman-athenagoras-and-world-orthodoxy-an-historical-alternative-to-current-us-relations-with-constantinople-part-two> (приступљено 25.02.2020.).

⁷⁷ Вуд.; Василије Вранић, „Ауторитет васељенског патријарха у православној цркви : историјско-канонска анализа“, *Зборник радова Византолошког института XLVII*, 2010.г.

⁷⁸ Кирил патријарх Московский и всея Руси „Выступление на пленарном заседании XXIII Всемирного русского народного собора“, Internet, <http://www.patriarchia.ru/db/text/5515451.html> (приступљено 25.02.2020. г.).

цепцију одлуке цариградског патријарха, донекле и десило. Њу су признали, за сада, Грчка православна црква и Александријска патријаршија, на чијем челу такође стољује Грк.

У вези с тим руски медији радо истичу „случајности“ као оне да је Џефри Пајет, који је био амерички амбасадор у Украјини за вријеме Мајданског преврата, тренутни амбасадор у Грчкој. Као и то да је, претходно одлуци Грчке православне цркве у погледу признавања спорне одлуке цариградског патријарха, ту државу, после састанка са вођом „украјинске цркве“, посетио Мајк Помпео, тадашњи државни секретар САД-а.

И док, у очима Руса властољубиви, Цариград изводи радове на слабљењу Православља, Русији је (поново) припало „призвање да буде бедем, који ће чувати православну, вјеру, традицију, културу и вриједности у њиховом неизмењеној облику“, ⁷⁹ како то каже патријарх руски, неодољиво подсјећајући на монаха Филотеја.

А да Русија не губи вријеме да се афирмише као свјетска заштитница хришћанства, јасно је из њене блискоисточне политике, првенствено њене интервенције противу побуњеника и исламиста у Сирији. Још је 2012. г. митрополит Хиларион, начелник Одељења иностраних дјела РПЦ, замолио Путина да „заштиту Хришћанства широм свијета учини значајним дијелом његове спољашње политике“ – на што је добио одговорио да ће „без сумње тако бити.“⁸⁰ Да то нису биле празне ријечи потврђује изјава пресједника Сирије, Башара Ал-Асада, који каже „да је Русија једина узданица и заштитница Хришћанске цивилизације у савременом свијету.“⁸¹

8. ЗАКЉУЧАК

Историја сукоба између „Западне“ и „Православне“ цивилизације је дуга, он је кроз вјекове попримао различите облике, али није престао да траје. Данас, када светске елите теже да избришу све границе између држава зарад обављања несметане трговине, када се проповједа универзална идеологија неолибе-

---

⁷⁹ Исто.

⁸⁰ Dmitry Adamsky, *Russian Nuclear Orthodoxy*, нав. дело, стр. 186.

⁸¹ Kellan Howell „Assad: Putin the 'only defender of Christian civilization'“, *The Washington Post*, 18. 10.2015.

рализма, људских права и индивидуализма, Православна црква, која се многим овим вриједностима изричито супротставља,⁸² нужно се намеће као „кочница“ „прогреса“ и различитих „цивилизацијских искорака.“ Патријарх руски је критиковао и начин на који Запад појми људска права, тврдећи да је противан православној традицији, јер занемарује *људксу одговорност*, што према самоме себи, то према историји, народу, и, наравно, Богу.⁸³

Све ово, у савременој атмосфери кризе демократије и либерализма, добија на нарочитој тежини и представља незанемарљив фактор *меке моћи* чији утицај превализали традиционално православне земље. Како каже сам руски патријарх, „по поимањима зломишљеника, које ја стратезима назвати не могу, Руска црква представља неку „*меку силу*“ посредством које Русија утича на њене сусједи. А зашто не би могла Русија да дијели своје духовне дарове? Је ли то забрањено? То може бити забрањено само у главама оних који теже ослабљењу, а може бити и уништењу руског утицаја.“⁸⁴

Тако да, иако је изјава Збигњева Бежинског, да је „после пада комунизма, највећи непријатељ Запада – Православна црква“ највероватније измишљена,⁸⁵ то што су многи у њу олако повјеровали свједочи о нечему истинитом - о опасности коју православни свијет види у Западу. Она се некад пројављивала кроз јеретичке свештенике, крсташе и унијате, а данас у облику „обезбожених вриједности“, индивидуализма и свега онога што са собом носи глобализам. Тако да је и даље жива и примјењива мисао словенофила, нарочито Достојевског, о нарочитом позвању Русије, а то је јасно и доајену америчке дипломатије, Хенрију Кисинџеру, који је изјавио „да је за разумјевање Путина нужно читати Достојевског“⁸⁶ јер је он, „као лик из његовог романа.“⁸⁷

⁸² Смиља Аврамов „Руско-српски односи на прагу трећег миленијума“ у *Руска политика на Балкану* (ур. Курјак. Ј.), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1999, стр.133– 158.

⁸³ Кирил Патријарх московски и све Русије, *Слобода и одговорност*, Институт за теолошка истраживања - Православни Богословски факултет у Београду, стр. 14.

⁸⁴ Кирил, патријарх Московский и всея Руси, „*Выступление на пленарном заседании XXIII Всемирного русского народного собора*“ нав. извор.

⁸⁵ Андреј Глушенко, *Называл ли Збигнев Бжезинский Русскую Церковь главным врагом США?* Internet, http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/pravoslavniy_poglyad/2008/03/28/15181.html (приступљено 13.2.2020.).

⁸⁶ Jeffery Goldberg „World Chaos and World Order – Conversation with Henry Kissinger“, *The Atlantic*, 10. 11.2016.

⁸⁷ CBS интервју са Хенријем Кисинџером, 28. 12. 2016; Internet, <https://www.cbsnews.com/video/extended-interview-henry-kissinger-december-18/> (приступљено 25.02.2020.г.).

ЛИТЕРАТУРА

Аврамов Смиља „Руско-српски односи на прагу трећег милеенијума“ у *Руска политика на Балкану* (ур. Курјак. Ј.) – Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1999.

Бредфорд Ернл, *Велико Издајство: Цариград 1204*, Алгоритам, Београд 2011.

Бремер Томас, *Крст и Кремљ*, Алтера, Београд, 2012.

Вранић Васије , „Ауторитет васељенског патријарха у православној цркви : историјско-канонска анализа“, *Зборник радова Византолошког института XLVIII*, 2010.

Данилевски Николај, *Русија и Европа*, Нолит – Досије, Београд, 2007.

Карташов Антон, *Васељенски Сабори : том I*, ФИДЕБ, Београд, 1995.

Ковић Милош, *Дизреали и Источно питање*, Слио, Београд, 2018.

Макридис Василиос, *Културна историја Православља и модерност*, Фондација Конард Аденауер – Хришћански културни центар др Радован Биговић, Београд, 2014.

Мерешковски Дмитриј, *Тајна руске револуције*, Ков, Вршац, 2002.

Обленски Димитри, *Византијски комонвелт*, Просвета, Београд 1996.

Острогорски Георгије, *Историја Византије*. Просвета, Београд, 2016,

Патријарх московски и све Русије Кирил, *Слобода и одговорност*, Институт за теолошка истраживања - Православни Богословски факултет у Београду, Београд, 2010.

Поповић Јустин, *Достојевски о Европи и Словенству*, Манастир Ћелије, Ваљево, 1981.

Суботић Милан, *Руске теме: месијанство, интелигенција, нација*, Логос, Београд, 2013.

Успенски Фјодор, *Источно Питање*, Београд, Логос, 2013.

Adamsky Dmitry, *Russian Nuclear Orthodoxy: Religion, Politics and Strategy*“ Stanford University Press, Stanford, California, 2019.

Arveler Elen, *Politička ideologija Vizantijskog carstva*, Filip Višnjić, Beograd, 1988.

Benjamin Brandon, *Eusebius of Caesarea's Oration in Praise of Constantine as the Political Philosophy of the Christian Empire*, Boise State University Theses and Dissertations, Boise, 2012.

Berđajev Nikolaj, *Izvori i smisao ruskog komunizma*, Književne novine, Beograd, 1989.

Fairy Jack, *The Great Powers and Orthodox Christendom: The Crisis over the Eastern Church in the Era of the Crimean War*, Palgrave Macmillan, United Kingdom, 2014.

Garrad John, Carold Garrad, *Russian Orthodox Resurgent : Faith and Power in the New Russia*, Princeton University Press, New Jersey, 2008.

Huntington Samuel, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon and Schuster, 1996.

Metan Gi, *Rusija – Zapad: Hiljadu godina rata*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2017.

St. John of Shangai and San Francisco – „The Decline of the Patriarchate of Constantinople“ - *Orthodox Word*, vol. 8. No. 4 (45), July-August 1972.

Yannaras Christos, *Orthodoxy and the West*, Holy Cross Orthodox Press, Massachusetts, 2006.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

Глушченко Андреи, *Называл ли Збигнев Бжезинский Русскую Церковь главным врагом США?* Internet, http://arhiv.orthodoxy.org.ua/ru/pravoslavniy_poglyad/2008/03/28/15181.html

Патриарх Московский и всея Руси Кирилл „Выступление на пленарном заседании XXIII Всемирного русского народного собора», Internet, <http://www.patriarchia.ru/db/text/5515451.html>

Россия 24, 28.10.2019., Internet. <https://www.youtube.com/watch?v=OsdSRbdIVrk>

Милетић Србољуб, *Мелентије (Метаксис)*, Internet, <https://svetosavlje.org/meletios-metaksakis/>

CBS интервју са Хенријем Кисинџером, 28. 12. 2016; Internet, <https://www.cbsnews.com/video/extended-interview-henry-kissinger-december-18/>

Kyrou Alexandros, *Truman, Athenagoras, and World Orthodoxy: An Historical Alternative to Current US Relations with Constantinople: Part Two*; Internet, <https://blogs.goarch.org/blog/-/blogs/truman-athenagoras-and-world-orthodoxy-an-historical-alternative-to-current-us-relations-with-constantinople-part-two>

ПУБЛИКАЦИЈЕ У НОВИНАМА

Емельяненко Владимир, Петров Иван „Храм ратной памяти“ *Российская газета*. 15.06.2020.

Самарџија Слободан „Повратак Бога у руски устав“, *Политичка*, 09.03.2020.

Goldberg Jeffery „World Chaos and World Order – Conversation with Henry Kissinger“, *The Atlantic*, 10. 11.2016.

Kellan Howell „Assad: Putin the 'only defender of Christian civilization“, *The Washington Post.*, 18. 10.2015.

Matija Stojanović

THE ORTHODOX CIVILIZATION IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL AFFAIRS

- Resume -

This work's subject is directed at enlightening the process of creation and the development of the idea of Orthodox Civilization, by displaying it's inner logic and it's historical antagonism with the so-called Western Civilization. The Author brings the readers attention to the politico-theological concept of harmonisation of the wordly and celestial centers of power, without which this conflict cannot be adequately understood. After that, the author showcases the development of this conflict and it's role in the creation of the Third Rome narrative. By the end, the Author shows the manner in which the idea of the Third Rome is being used in contemporary Russian society as a factor of social cohesion and international soft power.

Keywords: Orthodoxy, Civilisation, Byzantium, Russia, Third Rome, the West.

---

* Овај рад је примљен 19. октобра 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 1. фебруара 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа „*Архив за правне и друштвене науке*“ прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту *Times New Roman*, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама *Normal 2,5 cm*.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: *Review/Word Count/Character (with spaces)* – активирати опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Правни факултет, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи – фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пишу на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносити командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту *Times New Roman*, величина слова 10. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

• приликом навођења *монографије/књиге* фуснота мора садржати:

– Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

– **Пример:** Драган Стојановић, *Уставно судство*, Свен, Ниш, 2017, стр. 104.

– Уколико издање има **више** од два аутора/уредника наводи се име и презиме првог аутора/уредника уз додавање скраћенице (*et al.*) *Italic*.

• приликом навођења *чланака из часописа*:

– Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

– **Пример:** Владан Петров, „У потрази за уставном стабилношћу у Републици Србији“, *Правни живот*, Удружење правника Србије, Београд, бр. 12/2017, том IV, стр. 592.

• приликом навођења *зборника радова/поглавља из књиге*:

– Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

– **Пример:** Коста Чавошки, „Устав као средство агитације и пропаганде“, у зборнику: *Два века српске уставности* (приредили: Александар Фира, Ратко Марковић), Српска академија наука и уметности и Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 330.

• **приликом навођења извора са Интернета** (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):

– Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

– **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2018.

• **приликом навођења архивске грађе:**

– мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

– **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

• **приликом навођења прописа/закона:**

– Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

– **Пример:** Закон о судијама – ЗоС, *Службени гласник РС*, бр. 116/2008, 58/2009 - одлука УС, 104/2009, 101/2010, 8/2012 - одлука УС, 121/2012, 124/2012 - одлука УС, 101/2013, 111/2014 - одлука УС, 117/2014, 40/2015, 63/2015 - одлука УС, 106/2015, 63/2016 - одлука УС и 47/2017).

• **приликом навођења публикација у новинама:**

– Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

– **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:

– Исто, број стране

– **Пример:** Драган Стојановић, *Уставно судство*, Свен, Ниш, 2017, стр. 104. Исто, стр. 105.

Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:

– Име, презиме аутора, назив извора, нав. дело, број стране.

– **Пример:** Драган Стојановић, *Уставно судство*, Свен, Ниш, 2017, стр. 104.

Драган Стојановић, *Уставно судство*, нав. дело, стр. 104.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

За „види више“ користи се скраћеница „Вид.“, а за „Упореди“ скраћеница „Упор.“.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. У случају када постоји више аутора који су у фуснотама означени скраћеницом *et al.*, у литератури се наводи пуно име и презиме свих аутора.

Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду

за изворе на латиници. **Одвојено се наводи попис коришћених правних извора (Под насловом Правни извори, у оквиру којих се може издвојити посебно судска пракса) и попис извора коришћених са интернета (Извори са интернета).**

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини – *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима – *Bold* (фонт 14).

Резиме (*Resume*) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (*Keywords*) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима правне и политиколошке тематике.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву о ауторству, тј. да тај рад није раније објављиван, те да он није аутоплагијат или плагијат.

Радови са ауторском изјавом шаљу се на адресу:
arhiv@ips.ac.rs.

УПУТСТВА ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из области права и политикологије).

Научни и друштвени допринос рада.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

Оригинални научни рад

Прегледни рад

Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

Објавити без измена

Објавити уз мале измене

Након корекције, рад послати на нови круг рецензије

Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

34(497.11)

АРХИВ за правне и друштвене науке = Archive for
Legal and Social Sciences / главни и одговорни уредник
Владан Петров. - Год. 1, књ. 1, св. 1 (1906)-год. 9, књ. 17,
св. 4 (1914) ; год. 10, књ. 1(18), св. 1 (1920/1921)-год. 31,
књ. 42(52), св. 3 (1941) ; год. 32, књ. 1(60), св. 1/2 (1945)-

. - Београд : Савез Удружења правника Србије и
Републике Српске : Институт за политичке студије, 1906
- (Београд : Бирограф). - 23 cm

Тромесечно. - Текст на срп. и енгл. језику. – Прекид у
излажењу од 2014-2018. год.

ISSN 0004-1270 = Архив за правне и друштвене науке

COBISS.SR-ID 578831